

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ

KERKÜK'ÜN SİYASİ EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU
(1534-1600)

Abbas ALPARSLAN

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof.Dr.İzzet SAK

Konya-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET.....	IX
SUMMARY.....	X
KISALTMALAR.....	XI
TABLOLAR.....	XII
GİRİŞ.....	13
I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	13
II-ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLARI.....	13
III-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
IV-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	14
A-ARŞİV KAYNAKLARI.....	14
1-TAHRİR DEFTERLERİ.....	15
a- Mufassal Defterler.....	15
b-Maliyeden Müdevver Defteri(MAD.d.).....	15
2- EVKAF DEFTERLERİ (VAYS.ED).....	16
3-TAPU TAHRİR DEFTERLERİ.....	16
4-BASILI ARŞİV BELGELERİ.....	17

V-KERKÜK ADI VE TARİHİ	18
A-KERKÜK ADI.....	18
B-OSMANLI ÖNCESİ KERKÜK TARİHİ	21
C-KERKÜK'ÜN OSMANLILAR TARAFINDAN FETHİ.....	32
BİRİNCİ BÖLÜM.....	38
OSMANLI YÖNETİMİNDE KERKÜK'ÜN İDARİ TAKSİMATI.....	38
I- OSMANLI DEVLETİNDE EYALET İDARESİ.....	38
II-OSMANLI DÖNEMİNDE KERKÜK.....	39
A-KERKÜK'ÜN İDARİ TAKSİMATI.....	40
B-KERKÜK KAZASI VE NAHİYELERİ	41
1- KERKÜK KAZASI VE KÖYLERİ	42
2- DAKUK NAHİYESİ VE KÖYLERİ	54
3-NİLKAZ NAHİYESİNİN KÖYLERİLERİ	64
İKİNCİ BÖLÜM	75
KERKÜK'ÜN SOSYAL VE NÜFUS DURUMU	75
I-KERKÜK'ÜN SOSYAL DURUMU	75
a-Kerkük'te Yer Adları	75
II-KERKÜK'ÜN NÜFUSU DURUMU	77
1)Kerkük Nahiyesinin Nüfusu.....	79
2)Dakuk Nahiyesinin Nüfusu.....	81
3)Nilkaz Nahiyesinin Nüfusu.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	85
EKONOMİ DURUMU	85
I- KERKÜK'ÜN EKONOMİSİ	85
1)Ticaret	86
2)Tarım	86
4)Toprak Sistemi	87
a-Mîrî Arazi	87
b-Mülk Arazi	88
c-Vakıf Arazi	88
d-Metrûk Arazi	89
II- KERKÜK'ÜN HAS, ZEAMET VE TIMARLARI	89
1)Haslar	89
2)Zeametler	90
3)Timarlar.....	91
III-VERGİLER.....	96
A- Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler	97
1)Ser-tagar	98
2)Resm-i Bağ.....	98
3)Meyve ve Hurma.....	98
4)Mahsul.....	98
5)Mahsul-i Şatt	99
6)Resm-i Piyaz	99
7)Muhaddarat	99
8)Daruga.....	99
9)Sad-Çehar	100
11)Karih Kiraha.....	100
10)Öşr-i nefit	100

B- Şahsa Bağlı Vergiler.....	100
1)Hane Şumar.....	100
2)İспенçe	101
C- Hayvancılıkla İlgili Vergiler	101
1)Mevaşi (Sığır Vergisi).....	101
2) Resm-i Mera’i (âdet-i ağnam).....	101
3)Otlak Resmi.....	102
4)Çoban Beyi.....	102
5)Behayim	102
D- Ticarî Faaliyetlerle İlgili Vergiler	102
1)Tamga.....	102
2)Cüllah	102
3)Derzi.....	103
4)Hayyak	103
E- Maktu’ Vergiler	103
1) Tuz (Memleha).....	103
3)Resm-i Asiyâb.....	103
F- Arızî Vergiler	104
1) Resm-i Arûs	104
2)bâd-ı hevâ.....	104
G- Kerkük ve Diğer Nahiyelerden Alınan Vergi Miktarları	105
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	111
VAKIFLAR.....	111
I- VAKFIN TARİFİ VE İŞLEYİŞİ.....	111
II- VAKIFLARIN YAPILIŞ AMAÇLARI VE TOPLUMDAKİ YERİ.....	113
1- VAKIF YÖNETİMİ.....	113

2- VAKIFLARIN ROLÜ	113
III- KERKÜK VAKIFLARI	114
A- CAMİ VAKIFLARI.....	114
1- Hazreti Danyal Cami Vakfı.....	115
2- Ulu Cami veya Cam-i el-Kebir	115
3- İmam Kasım Camisi.....	116
B- TEKKE VAKIFLARI	119
1- İmam Muhammed SeydiBattah Tekkesi.....	122
C- ZAVİYE VAKIFLARI.....	123
D- TÜRBE VAKIFLARI	128
1- İmamzadegân Türbe-Mezar Vakıfları.....	130
E- HAREMEYN-İ ŞERİFEYN VAKIFLARI	132
1- Evcüş Cemaati (Köyü).....	133
2- Cemaatler Vakfı	133
3- Davudi Cemaati (Aşireti).....	134
4- Lâdemiyye Cemaati	134
5- Lek Cemaatı	134
6- Gökçelü Cemaati.....	134
7- Yağmur Tanlu Cemaati.....	135
F-KERKÜK VAKIFLARININ KURUCULARI.....	137
G-KERKÜK'DE VAKIF KURUCULARININ LAKAPLARI	140
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	145
EKLER	156
Ek 1.Kerkük'teki Haremeyn vakıfları Evcüş Köyü	157

Ek 2.Kanun-ı Nahiye Kerkük.....	158
Ek 3.Kanun-ı Nahiye Dakuk	159
Ek 4. Kerkük Kalesi ve Leylan'ı gösteren minyatür.	160
Ek 5. Baba Gurgur 1932 yılına ait bir fotoğraf.	161
Ek 6. Kerkük Kalesi'nin Girişi.....	162
Ek 7. Danyal Peygamber Camisi ve Minaresi.....	163
Ek 8. DanyalPeygamber Türbesi.....	164
Ek 9. Kerkük Kalesi Eski ve Yeni Hali.....	165
Ek 10. Dakuk'ta İmam Zeynel Abidin Türbesi..	166
Ek 11. Ulu Cami.....	166
Ek 12. Altunköprü'yü Gösteren Minyatür.	167

ÖNSÖZ

Kerkük Irak'ın kuzeyinde, Zagros nehrinin kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Sâsâniler tarafından cömertlik toprağı diye isimlendirilen Kerkük, ticaret ve ulaşım alanında dış ülkelere gidebilmek için kolaylık sağlayan bir bölge konumundadır. Şehir ile ilgili en eski bilgi veren coğrafi kaynağa göre (M.Ö 2473-2530) Sargon Akad'ın mal varlığında “*Arakh*” ismi geçmiştir ki, bu kelimenin Kerkük şehrini ifade ettiği iddia edilmektedir.

Kerkük coğrafi olarak Musul vilayetinden 160 km uzaklıkta olup Şehrezur Sancağı'nın merkezidir. Şehir birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgede yer almaktadır.M.Ö. 2600 yıllarına dayanan Kerkük ve etrafında insanların bulunduğunu söylemek mümkündür. Zamanla bu coğrafya Mezopotamya olarak isimlendirilerek tarihî önemini devam ettirmiştir.

Kerkük'ün Osmanlı Devleti için çok büyük bir önemi vardır. Uzun süre Şehrezur Sancağı'nınmerkezi olmuştur. Ayrıca Kerkük paşa sancağı olarak değerlendirilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasında başlattığı *Irakeyn Seferi* sonucunda Kerkük kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu sefer Osmanlı ordusunun doğuya yönelik en büyük ve en uzun süreli askeri hamlesi olmuştur.

Bu çalışmada Kerkük'ün 1534-1600 yılları arasındaki siyasî, ekonomik ve sosyal durumu incelenmiştir.

Bu çalışmamızda, arşiv kaynaklarından istifade ederek,Kerkük tarihine bir nebze de olsa,ışık tutmaya çalıştık. Çalışma Giriş ve dört bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı ile kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Kerkük'ün 16. asır öncesi tarihine kısaca değinilmiştir. Birinci Bölüm'de Kerkük'ün Osmanlı yönetimindeki idarî taksimatı; İkinci Bölüm'de Kerkük'ün sosyal ve nüfus durumu;Üçüncü Bölüm'de Kerkük'ün ekonomik durumu; Dördüncü Bölüm'de de Kerkük'ün vakıfları ele alınıp incelenmiştir.Ayrıca çalışmada Sonuç, Kaynakça ve Ekler kısımları mevcuttur.

Tez konusunun seçiminde beni aydınlatan ve çalışma boyunca yönlendiren değerli danışman hocam Prof.Dr.İzzet SAK'a şükranlarımı sunarım. Araştırma süresince bilgi, destek ve önerilerini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof.Dr.Hamza KELEŞ ve Prof.Dr.Doğan YÖRÜK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ'e sonsuz şükran borçluyum.

Son olarak buralara kadar gelmemde büyük emek veren değerli annem ve babama minnettarım. Her zaman yanımda olan değerli eşim Sevinç ALPARSLAN'a, kızlarım Selin ve Elif'e teşekkür ediyorum.

Abbas ALPARSLAN

Haziran 2022 - Konya

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı:	Abbas ALPARSLAN	
Numarası:	164102031001	
Ana Bilim / Bilim Dalı:	Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi	
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktor: ☒
Tez Danışmanı:	Prof.Dr.İzzet SAK	
Tezin Adı:	KERKÜK'ÜN SİYASİ, EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU (1534-1600)	

ÖZET

1534 yılında Kanûnî Sultan Süleyman İrakeyn seferini düzenlemiştir. Bu tarihten sonra Kerkük tam anlamıyla Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Osmanlı ile Safevi devletleri arasındaki mücadelenin neticesinde bölgenin hakimiyeti bir çok kere el değiştirmiştir. Bu durum ise bizim tez çalışmamızı 1534-1600 tarihleri arasında belirlememize neden olmuştur.

1600 tarihinden sonraki yıllarda Osmanlı ile Safevi mücadelesi yeniden başlamıştır. Safeviler önce Bağdat'ı sonra Kerkük'ü ele geçirmişlerdir. Kerkük, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde bulunmuş siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan önemli olan bir şehirdir. Bu bağlamda tez çalışmamızda Kerkük'ün Osmanlı yönetiminde olduğu yıllar içerisindeki siyasi, ekonomik ve sosyal durumu incelenmiştir.

Tez çalışmamızda mufassal ve icmal tahrir defterleri temel kaynaklarımız olmuştur. Çalışmada ele alınan diğer bir husus ise Kerkük'ün çeşitli vakıf müesseselerinin devlete olan katkılarıdır. Aynı zamanda bu müesseselerin toplumdaki yeri ve devlete sağladığı gelir hakkında geniş bilgi verilmiştir. Kerkük şehrinin nüfusu hakkındaki en eski belge 1548 yılındaki 111 numarlı defterde kayıtlıdır.

Anahtar kelimeler: Kerkük, Vakıf, Osmanlı Devleti, Siyasal ve Sosyal Durumu

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı:	Abbas ALPARSLAN	
Numarası:	164102031001	
Ana Bilim / Bilim Dalı:	Tarih Anabilim Dalı/Yeniçağ Tarihi	
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktor: ☒
Tez Danışmanı:	Prof.Dr.İzzet SAK	
Tezin Adı:	POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL STATUS OF KIRKUK (1534-1600)	

SUMMARY

In 1534, Suleiman the Magnificent organized the Irakeyn campaign and after that date Kirkuk was completely under Ottoman rule. As a result of the long struggle between the Ottoman and Safavid sides up to this date, the dominance of the region changed hands many times. Therefore, we stated our thesis between 1534-1600.

Ottoman Safavid struggle started again after 1600, and a few years later, the Safavids first captured Baghdad and then Kirkuk. The city of Kirkuk has been one of the important cities under the domination of the Ottoman Empire in terms of political, economic and social aspects. In our thesis study, source detailed and icmal notebooks have been our main sources. In this context, in our thesis, we examined the political, economic and social areas of Kirkuk under the Ottoman rule. Another issue in our study is the contributions of various foundation institutions of Kirkuk to the state. At the same time, extensive information is given about the importance of these institutions in society and the income they provide to the state. The oldest document about the population of the city of Kirkuk is recorded in the book numbered 111 in 1548.

Key words: Kirkuk, Foundation, Ottoman State, Political and Social Situation

KISALTMALAR**BOA.** :Başbakanlık Osmanlı Arşivi**MAD.**:Maliyeden Müdevver Defteri**MD.** :Mühimme Defteri**TTD.**:Tapu Tahrir Defteri**TKGM.** :Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü**H.**:Hicri**M.**:Miladi**M. Ö:** Milattan Önce**C.**:Cilt**a.g.e.** :Adı Geçen Eser**a.g.m.**:Adı Geçen Makale**Bkz.** :Bakınız**Hz.** :Hazreti**s.** :Sayfa**S.** : Sayı**Çev.** :Çeviren**E.T.**:Erişim Tarihi

TABLOLAR

Tablo 1: Kerkük'te Nüfus Sayımı ve Oranı	78
Tablo 2: Kerkük Köylerinin Nüfusu	79
Tablo 3: Dakuk Köylerinin Nüfusu	81
Tablo 4: Nilkaz Köylerinin Nüfusu	83
Tablo 5: Kerkük Hasları.....	90
Tablo 6: Kerkük'teki Zeametler ve Gelirleri	91
Tablo 7: Kerkük'teki Timarlar	92
Tablo 8: Dakuk'ta Bulunan Mezraalardan Alınan Vergi.....	105
Tablo 9: Nilkaz'da Bulunan Mezraalardan Alınan Vergi.....	107
Tablo 10: Kerkük'te Bulunan Mezraalardan Alınan Vergi.	108
Tablo 11: Taifelerden Alınan Vergi.....	110
Tablo 12: 1558 Tarihinde Kerkük Camilerindeki Görevliler ve Yevmiyeleri.	116
Tablo 13: 1575 Tarihinde Kerkük Camilerindeki Görevliler ve Yevmiyeleri.	118
Tablo 14: İmam Muhammed SeydiBattah Tekkesi'inin Gelir Kaynağı.....	122
Tablo 15: Zaviye Vakıfları ve Gelirleri.	124
Tablo 16: Türbe Vakıfları.	128
Tablo 17: İmam Zeynel Abidin Vakfının Gelir Kaynağı.....	129
Tablo 18: İmamzadegân Türbe ve Mezar Vakıfları.....	130
Tablo 19: Kerkük Nahiyesinde Haremeyn-i Şerifeyn Vakfının Gelir Kaynağı	135
Tablo 20: Kerkük'teki Haremeyn-i Şerifeyn'deki Görevlilerin Ücretleri	136
Tablo 21: Vakıf Kurucu Kişilerin İsimleri.....	137
Tablo 22: Vakıf Kurucu Kişilerin Lâkapları.....	140
Tablo 23: Vakıf Görevlileri ve Aldıkları Ücretler	141

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik, sosyal ve idarî durumunu tüm yönüyle ortaya konulmasında liva veya sancak tarihi üzerine yapılan çalışmalar büyük önem taşımaktadır.Çalışmada,1534-1600 tarihleri arasında; Kerkük'ün siyasî, ekonomik ve sosyal durumu ele alınacaktır.Kerkük şehri şüphesiz Osmanlı Devleti için büyük bir öneme sahiptir. Şehir, Osmanlı fethinden önce bir çok alanda istikrarsızlık yaşamış ve bu sebepten ötürü fazlasıyla zarar görmüştür. Fakat buna rağmen hem coğrafi konumu, hem de idarî yapısı açısından Kerkük, büyük bir önem arz etmektedir. Araştırmamızda genel bir pencereden bakarak bir Türk şehri görünümünde olan Kerkük'ün bu bağlamdaki önemine vurgu yapacağız.Ayrıca Osmanlıların bölgede yaptıkları hizmetleri tarafsız bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

II-ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLARI

Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerdeki geleneklere ve hayat tarzına fazla müdahale etmeden olduğu gibi kabul etmesi önemli bir meseledir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti sancak kanunnamesi çıkartmıştır ve böylece her sancağın geleneksel yaşantısı tespit edilebilmiştir. İşte bu yönde araştırmamız açısından Osmanlı Devleti'nin Kerkük'ü fethettikten sonra nasıl bir politika uygulamış olduğu meselesi ve şehrin bu dönem içerisindeki sosyal, siyasî ve ekonomik durumunu aktarabilmek, araştırmamızın temel amacıdır.

Bu çalışmanın tarihi sınırları 1534-1600 yılları arası olup,çalışmada bu tarihler arasında, Kerkük'ün Osmanlı dönemindeki siyasî, ekonomik ve sosyal durumu ele alınacaktır.

III-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada Kerkük'ün siyasî, ekonomik ve sosyal durumu ile ilgili arşiv belgelerine ve yayımlanan eserlere yönelik literatür taraması modeli kullanılmıştır. Konu ile ilgili araştırmamızın temel kaynaklarını arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İslam Araştırma Merkezi (İSAM), İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Tarih, Sanat ve Kültür Merkezi (IRCICA) olmak üzere çeşitli kütüphanelerden yararlanarak kaynaklara ulaşılmıştır.

IV-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

A-ARŞİV KAYNAKLARI

Çalışmada, günümüzde Irak'ın bir şehri olan Kerkük'ün Osmanlı döneminde 1534-1600 yılları arasındaki siyasî, ekonomik ve sosyal durumu incelenmiştir. Bunun yanısıra arşiv belgeleri aracılığıyla Kerkük'ün nüfus ve vergi sistemi de irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma 1534-1600 yılları arası ile sınırlandırılmış ve Kerkük'ün bu yıllar içerisindeki siyasî, ekonomik ve sosyal durumuna ışık tutmayı amaçlamıştır. Ankara ve İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Ankara'da bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki; Tapu Tahrir Defteri, Evkaf Devteri, İcmal Defteri, Maliyeden Müdevver Defteri, Kuyud-ı Kadime ve Mühimme Defterlerinin Kerkük ile ilgili bölümlerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın kapsamı ise Kerkük'ün Osmanlı hakimiyetine girdiği tarihten itibaren geçirdiği tarihsel zaman içerisindeki değişimi, idarî taksimatı, bölgenin ekonomik ve sosyal durumu ile beraber ele alınmıştır. Osmanlı Arşiv belgelerine dayanarak yapılan çalışmamız konu kapsamında birden fazla mufassal ve icmal defterlerinin kullanıldığı ilk çalışma olmuştur. Aşağıda araştırmamıza kaynaklık eden arşiv belgeleri sırası ile verilmiştir.

1-TAHRİR DEFTERLERİ

a- Mufassal Defterler

Osmanlı Devleti,bir yeri fethettiğinde o bölgeye yetkili bir emin gönderirdi. Bu emin oradaki nüfusu ve gelir kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde deftere kaydedirdi.Bu defterlere Tapu Tahrir Defteri ismi verilirdi.Bu defterler; ilgili sancağın idarî, ekonomik ve sosyal tarihine ait, başka hiçbir kaynakda bulunmayan, bilgileri içerirdi.Bu çalışmada Tapu ve Kadastor Genel Müdürlüğü (TKGM) Arşivi'nde bulunan Kerkük'e ait *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri* ana kaynak olarak kullanılmıştır. Defterde iki tane kanunname bulunmaktadır.Kanunnamenin birisi Kerkük, diğeri ise Dakuk'a aittir. Defterin hangi tarihte tutulduğu ile ilgili bir bilgi yoktur.Acak defterin 1548 tarihine ait olabileceği konusunda tahminler bulunmaktadır.

b-Maliyeden Müdevver Defteri(MAD.d.)

1- H. 949 / M.1542 yılında ait *Bağdat Vilayeti İcmal Defteri*: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 17895 Numarada kayıtlı 60 sayfalık bir defterdir. Bağdat, Kerkük, Hille, Rumahiyye, Cevazir, Dertenk ve Gelhür Sancaklarındeki tımar, zeamet ve hasılları kapsamaktadır. Bu çalışmada, Kerkük ve Dakuk'ta bulunan zeamet ve tımarların kayıtları bu defterden istifade ile ortaya konulmuştur.

2- *Bağdat Vilayeti İcmal Defteri*:Tapu ve Kadastor Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1028 Numarada kayıtlı olan bu defterin tarihi mevcut değildir.Defterde toplam 142 sayfa vardır. Büyük ihtimalle, bu defter Kanûnî Sultan Süleyman'ın Irakyen seferinden sonra yazılmıştır.Kerkük ile ilgili defterin 62-71 ve 99-102 sayfaları içerisinde Kerkük ve Dakuk'u kapsayan mezraa ve köylerin bilgileri mevcuttur.

3- *Kerkük Livası İcmal Defteri*: H. 968 / M. 1560 tarihine ait olan defter Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 285 Numarada kayıtlıdır. İçeriğinin büyük bir kısmı *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri* ile bire bir aynıdır. Defter Kerkük, Dakuk ve Nilkaz nahiyeleri hakkında bilgiler vermektedir.

2- EVKAF DEFTERLERİ (VAYS.ED)

1- *Bağdat Eyaleti Evkaf Defteri*: H. 951 / M. 1544 yılına ait olan bu defter, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 386 Numarada kayıtlı olup, 266 sayfasıdır. Bu defterde *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*'nde bulunan 11 adet vakfa ait kayıt bulunmaktadır. Defterin 2. sayfası Kerkük'ün köyleri ve cemaatleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. 242-244 ve 248. sayfalarda Kerkük ve Dakuk'un zaviyeleri hakkında önemli kayıtlar vardır.

2- H. 953 / M. 1546 tarihine ait olan bu defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyudu-ı Kadime Arşivi'nde *Defter-i Evkaf Bağdat* 582 Numarada kayıtlı olup 88 sayfadır. Defterde 3 adet boş sayfa bulunmaktadır. Defterin 2-5. sayfalarında Kerkük köyleri hakkında bilgiler mevcuttur. 121. sayfada ise Nebi Danyal Cami'i ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Son olarak 147-149 sayfalarında Kerkük ve Dakuk'a ait zaviye ve mezraalar hakkında bilgiler verilmiştir.

3-TAPU TAHRİR DEFTERLERİ

Aşağıdaki defterler Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defterleridir*, Kerkük'teki vakıfların kayıtları ile ilgili bu defterlerde bilgi mevcuttur.

1- H. 946 / M. 1540 tarihli 195 numaralı defter, 147 sayfa vardır. Defterin başında 3, defterin sonunda ise 2 sayfa boştur. Ayrıca defterde 4,6,10,141 sayfalar da boş bırakılmıştır.

2- H.965 / M. 1557 yılına ait 308 numaralı defter. Sayfa sayısı 192 olup, defterin başında 3 ve defterin sonunda 5 sayfa boştur.

3- H. 981 / M. 1575 yılına ait 660 numaralı defter. Bu defter 288 sayfadan oluşmaktadır. Defterin başında 4 sayfa boştur.

Bu defterler gibi bir çok arşiv defteri incelenerek çalışma dönemine ait olan kısımları tezin içerisinde kullanılmıştır.

4- H. 932 /M 1526 yılında hazırlanmış olan 998 Numaralı *Tapu Tahrir Defteri*, Diyarbakır'a ait bir defterdir. Bu defterde 64-70 sayfalar arası Kerkük'ün Evçüş köyü hakkında bilgiler vermektedir. Defter toplam 686 sayfadan meydana gelmiştir.

4-BASILI ARŞİV BELGELERİ

1-Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *111 numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*:Bu defter, diğer tahrir defterlerinin okunması sırasında, bize büyük katkı sağlamıştır.Eser 2003 yılında basılmıştır.

2- Ayrıca aynı kurum tarafından “*Musul - Kerkük İleİlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*” adı altında bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma da 1993 yılında yayınlanmış olup 735 sayfadan oluşmaktadır.Bu eser, bölgenin Osmanlı idaresi altındaki durumu hakkında önemli bilgi ve belgeler ihtiva etmektedir. Çalışmamızda bu eserlerden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

V-KERKÜK ADI VE TARİHİ

A-KERKÜK ADI

Kerkük Zagros nehrinin kenarında kurulmuş bir şehirdir. Kerkük'ün adı tarih boyunca farklı şekillerde anılmıştır. Kerkük'e Sâsâniler *Karmakan* (cömertlik toprağı) adını vermişlerdir. Aynı ad Süryâni ve Hıristiyan kaynaklarında *Beyt-iKermay* olarak geçmiştir. Bu bölge bütün imparatorlukların önem verdiği bir yer haline gelmiştir. Çünkü Kerkük ticaret ve ulaşım alanında dış ülkelere gidebilmek için kolaylık sağlayan bir bölge konumundadır¹. Bu bölgenin özelliğı de hem boğazlardan hem de giriş koridorlarından uzak olmamasıdır. Ayrıca bu durum güvenliğı sağlamak maksadıyla bölgedeki köylere, mahallelere ve şehrin girişlerine yakın olan yollara askerî üs kurulmasına vesile olmuştur. Özellikle Kifri, Tuzhurmatu, Dakuk, Çamçamal, Altunköprü ve bunlara ilaveten Kerkük merkezinde de üs kurulmuştur².

Bahsettiğimiz bölgede imparatorluklar, şehir ve kasaba yollarını savunmak için askerî garnizonlar oluşturmuşlardır. Kurulan askerî üsler imparatorlukların savaş dönemlerinde ordularının başlangıç noktası olmuştur. Ayrıca bu yoldan ticarî amaçla geçenlerden gümrük vergisi alınmıştır. Özellikle Batı Anadolu'dan veya Suriye'den gelip İran'ın güneybatısına, ya da Bağdat'ın diğer bölgelerine gidenlerden vergi alınmıştır. Asur ve Babil imparatorlukları döneminde Kerkük, kuzeybatısındaki dağda yaşayan halkın hücumuna maruz kalmıştır³. Abdurrazak-ı el-Hesney'e göre ise Kerkük şehri Asur kralı *Sartnabal* tarafından inşa edilmiştir. Bu iddiasını da bazı Süryâni kaynaklarına dayandırmaktadır. Fakat yazar Şakir Khasbak ise Gutiler'in Kerkük'ü inşa ettiğini iddia etmektedir⁴. Bunların yanı sıra Kerkük'ün asıl adı hakkında bir çok iddia mevcuttur. Iraklı iki arkeolog olan Taha Bakır ve Fuad Sefer'e göre Kerkük'ün

¹ Ahmed Gündüz, *Kerkük*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara 2002, s.290-291.

² Remzi Kılıç, *Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası*, TÜBAR-XXVIII-/2010-Güz, s.1867.

³ Nuri Talbani, *Kerkük ve Muhavelat-i TağyirVakiiha-l Kavmi (Kerkük Bölgesi ve Ulusal GerçekliğiniDeğiştirmeye Girişimler*, Dar AlhikmaYayımları,2. Baskı, Londra 1999, s.21-23.

⁴Abdulrazzak EL-Hasani, *El-Irak Kadimen ve Hadisen (Irak Eskiden ve Moderiken)*, İrfan Matbaası, Sayda 1958, s.87-88.

adı,etrafında çok sayıda petrol kuyusu olduğu için “*Baba Gurgur*”dan gelmektedir. Bu kelimenin zikredilmesinin sebebi ise kuyulardan alevler yükselince “*gurgur*” diye ses geldiğine yönelik fikirlerin var olmasından kaynaklanmaktadır⁵. Ayrıca Arami kaynaklarında da Kerkük’ün adı geçmekte olup Seleukos *Garkha De BehtSelook* adının verildiği görülmektedir. Fakat tarihçi yazar Cemal Reşit Ahmed Aramice kaynaklardaki iddiayı yani Kerkük şehrinin *Garkha De BehtSelook* ismini güçlü bulmayarak,İslamî dönemde “*Garkhini*”olarak değiştirildiğini düşünmektedir. Kerkük İslamî dönemden önce keşfedilmiştir ve Baba Gurgur adı ile bilinmektedir. Arap tarihçisi Yakut el-Hamevi *Kerkük Kalesi’ne* Garhini (كرخيني) adını vermiştir⁶.

“*Kerkük eski bir şehirdir ve Sümer kaynaklarındaki Erbil şehriden daha önce zikredilmiştir*”. Kerkük ile ilgili bize en eski bilgi veren coğrafi takvime göre (M.Ö 2473-2530) Sargon Akad’ın mal varlığında “*Arakh*” kelimesi geçmiştir. Bu kelimenin ise Kerkük şehri olduğu iddia edilmektedir. Bazı tarihçilere göre Kerkük şehrinin “*Arakh*” olarak adlandırılması (M.Ö. 330) İskender’in Erbil’den Babil’e göç ederken zikretmesine dayanmaktadır. M.Ö. ikinci yüzyılın son çeyriğinde orada yaşayan Sakaiya ailesinin başkenti olan Gark (Garh) ismi kilise sicillerinde (Garh- de- Seluh) ise bugünkü kullanımı olan Kerkük adıyla geçmektedir.

Neticede Kerkük bölgesi o dönemde “*Garhini*” olarak da bilinmekteydi. Hıristiyanlık döneminde ise Part İmparatorluğu’ndan bağımsız olan ve birbirleri ile sınırlı olan iki krallık Adya Bayni’nin başkenti Erbil ve krallık Garhini’nin başkenti Gark yani şimdiki adıyla Kerkük’tür. Bu iki memleket Sâsâni hükmetinin kuruluşundan beri vardır.Bu da demek oluyor ki, Kerkük bölgesine hicri 7. yüzyılda Garkini veya Aramice Garhini deniliyordu. Nuri Talabi’nin ele aldığı eserde tarihçi Tevik Vehbi’nin Kerkük’ün ismi ile ilgili görüşlerini aktarmıştır: *Kerkük ismi Gark, Aramice Garh, Asurca Gar anlamında kale veya kuşatılmış köy demektir. Ayrıca TevikVehbi’ye göre Garhiniile Kerkük kelimesinin birbiriyle yakın anlamlı olduğunu ilk açıklayan Alman*

⁵ Taha Bakır ve Fuad Sefer, *EL-murşid ilâ Muvatin-il etarvelHadaraMarhale-ı Rabia (Arkeoloji ve Medeniyetler Yerleşime Rehber Dördüncü Gezi)*, Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, Bağdat 1965, s.7-8.

⁶ Yakut EL-Hamevi, *Mucemü’l-Büldan*, Dar SaderYayınları, C.4, Beyrut 1977, s.540.

bilim adamı Hoffman olmuştur. Bütün bu iddiaların sonunda Kerkük'e Kerkük adı verilmiştir⁷.

Kerkük coğrafi konum olarak ise, Musul vilayetinin güneydoğusunda 160 km uzaklıkta olup Şehrezur Sancağı'nın merkezidir. Evliya Çelebi ise Şehrezur'u ikiye ayırmaktadır. Birincisini Kerkük, ikincisini de Şehrezur-ı Kadim şeklinde ifade etmektedir⁸. Kerkük'ün akar suyu bol olduğu için etrafında bağ ve bahçeler ayrıca limon, portakal, nar ve hurma ağaçları bulunmaktadır. Kerkük arazisinin büyük bölümü ovalardan meydana gelmektedir. Kerkük eski bir şehir olup diğer ismi de Kerküre'dir. Kerkük, Şehrezur Sancağı'nın merkez kazası olup, doğuda Süleymaniye Sancağı, kuzeyde Köysancak ve Erbil Kazası, batıda Musul Sancağı, güneybatı tarafında Bağdat Vilayeti ve güneydoğu tarafında ise Salahiye Kazası yer almaktadır⁹. Dicleye bağlı olan Şat Edham ve Zap-ı Eşfel nehirleri doğrudan Dicle'ye akar. Kerkük'te genellikle buğday, arpa, pirinç, tütün, üzüm ve özellikle delimon en çok yetiştirilen ürünlerdendir. Ayrıca Kerkük'ün bazı köylerinde koyun, keçigibi çeşitli hayvanlar beslenmektedir. Üretilen tarım ürünleri Bağdat, Basra, Van ve Diyarbakır'a ihraç edilmektedir¹⁰.

Kerkük şehri üç kısma ayrılmıştır: Bunlar Kale, Karşıyaka ve Korye kısımlarıdır. Kale ile Korye'nin arasında kışın suları azgınlaşan bir akarsu mevcut olup üzerinde Nafiz Paşa'nın yaptırdığı 16 gözlü bir köprü bulunmaktadır. Kerkük'ün bu özelliği ile bulunduğu bölge tarım arazileri bakımından vazgeçilmez bir merkez haline gelmiştir. Kerkük Eyaleti'nin yüzölçümü yaklaşık 16.500 kilometrekaredir. Şehirde Türkler, Araplar ve Kürtler iskan edilmiştir. Kerkük denizden 310 metre yükseklikte bir şehirdir.

⁷ Talbani, s.25-26.

⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Yüzel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, YKY, C.4, İstanbul 2001, s.304.

⁹ İbnü-l Esir, *el-Kamil fi Tarih*, C.11, s.29.

¹⁰ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Alâm (Özel İsimlerin Sözlüğü)*, Mihran Matbaası, C.5, İstanbul H.1314, s.3846.

Kerkük şehrinin dünya üzerindeki coğrafi konumuna baktığımız zamanşehrin 35, 25 derece kuzey enleminde ve 44,25 derece doğu boylamında yer aldığı görülmektedir¹¹.

B-OSMANLI ÖNCESİ KERKÜK TARİHİ

Kerkük birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgede yer almaktadır. M.Ö. 2600 yıllarına dayanan eserlerden yola çıkarak Kerkük ve etrafında insanların bulunduğunu söylemek mümkündür. Zamanla bu coğrafya Mezopotamya medeniyetlerine karışarak varlığını devam ettirmiştir. Kerkük Kalesi ile Arâfâ'daki (günümüzde Kerkük'ün bir semti) eserlerin dışında Terkilan'a 22 km uzaklıkta olan ve Kerkük'ün güneybatısında Yorğan Tepe'de çok önemli eserler bulunmaktadır. Dicle Nehri yakınlarında bulunan Nuzi şehrinin tarihi Hurri Devleti ile birlikte M.Ö. 3 bin yılı aşkın bir zaman diliminde yaşamış olan Sümer ve Akkad devletlerine dayanmaktadır¹².

Eski çağlarda Kerkük'te insanların var olduklarının kanıtları ise o dönemlerde bölgedeki medeniyetlerin yaşam izleri olan değerli eserler ve yazıların bulunmasında gizlidir. Ayrıca bunlardan yola çıkarak Kerkük'ün tarih boyunca özellikle kuzey bölgesinden bir çok saldırıya uğradığını da söylemek mümkündür. Bazı tarihî kaynaklarda Kerkük'ün, Asur Kralı Sardana tarafından inşa edildiği öne sürülmektedir. Bu durumun sebebini de, Kerkük'ün Med İmparatorluğu'na karşı savunma üssü olarak kullanılmasına ve Asur Kralı Sardana'nın bine yakın Asurluyu getirip Kerkük'e yerleştirmiş olmasına bağlamak mümkündür¹³.

Büyük İskender Sasani İmparatoru Dara'yı Erbil yakınlarında mağlup edince Kerkük, Büyük İskender'in himayesi altına girmiştir. Büyük İskender öldükten sonra kontrolü altında olan toprakları devlet ileri gelenleri kendi aralarında paylaşıp Kerkük'ü Seleukos'e vermişlerdir. Böylece Kerkük'e "Seleukos" adı verilmiştir. Seleukos döneminde Kerkük çok ciddi reformlar ve gelişmeler yaşamıştır. Ayrıca surları

¹¹ Abdulmecid Fehmi Hüseyin, *Meşahir'l-Elviya-ı Irakiye (Irak'ın Ünlü Vilayetleri)*, Dicle Matbaası, Bağdat 1947, s.2.

¹² Suphi Saatçi, *Kerkük ve Heviyetuhal-İmraniyye (Kerkük'ün Kent Kimliği)*, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük 2010, s.23-24.

¹³ Saatçi, *Kerkük ve Heviyetuhal-İmraniyye*, s.23-24.

yenilenmiş, kuleler ve kapılar eklenmiştir. Kerkük'ü 226 yılında Sasaniler ele geçirmişlerdir. Halife Osman liderliğinde Arabistan yarımadasından başlayan hamle ile 636 yılında Kadisiye Muharebesinde İslam Ordusu Kerkük'ü Sasanilerden almayı başarmıştır. Böylece Kerkük İslam ülkelerinin bir parçası olmuştur.

750 yılında Abbasi Devleti kurulmuş ve Kerkük bu devletin sınırları içerisinde kalmıştır. Kerkük'e Türkler'in ilk gelişinin bu devletin kuruluşu ile birlikte olduğunu söylemek mümkündür. Bazı tarihî kaynaklara göre Abbasi Halifesi Mu'tasım 835 yılında Türklerden oluşan güvenlik timini oluşturmuştur. Bu timin liderleri Abbasi Devleti'nde sözü geçen insanlardır¹⁴. Türklerin etkisi Büveyhiler dönemine kadar devam etmiştir¹⁵. Abbasilerin çağrılarına istinaden 1055 yılında Tuğrul Bey Türk ordusu ile Büveyhileri yenince bölgede başta Selçuklu Devleti'nin hakimiyetinin görülmesiyle birlikte Türk hakimiyeti başlamıştır¹⁶.

1130 yılında Kerkük (Şehrezur) bölgesi Türkmen lideri Kapçak bin Arslantaş'ın kontrolündeydi. Selçuklu ordusu ile beyliğe giren Kapçak bin Arslantaş el-Türkmeni Şehzade olarak kabul edilmiş dolayısıyla adına olan bu beyliğin kurucusu olarak tanınmıştır. Şehrezur ve çevresinde bulunan kaleler için emri Kapçak bin Arslantaş el-Türkmeni'nin kontrolünde olduğunu söylemek mümkündür. Kapçak Beyliği şimdiki Kerkük ve Süleymaniye bölgelerine tekabül etmektedir. Kapçak Şehzadeleri kışı Kerkük'te, yazı Şehrezur'da geçirmektedirler. Ayrıca İmadeddin Zengi, Şehrezur bölgesini bir bütün olarak babası olan Seyfettin Gazi'ye tahsis etmiştir. Cabir kalesini kuşattığı sıralarda öldürülen İmadeddin'den sonra vekili Zeynettin Ali Küçük krallığı teslim almıştır. Daha sonra Musul Atabeyliği'nin emri üzerine Şehrezur Türk Şehzadelerine boyun eğmiştir. H.563 yılında Musul vekilliğinden ayrılan Zeyneddin Ali Küçük,Şehrezur Atabeyliği'ni Yazan'a bırakmıştır. Oğlu Şehabeddin Mehmet bin Yazan Mücahideddin Kaymaz ve Seyfeddin Gazi arasında olan anlaşmazlık nedeni ile Seyfeddin ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca tarihî olaylar şehzade İzzeddin Hasan bin

¹⁴ Muhammed Bin Cerir, Al-Tbari, *Tarihu-ı Ümem ve'l-Müluk*, 6.cilt, yayınevi yok, yayın tarihi yok, s.416.

¹⁵ Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, C.2, Asriyye yayınevi, Beyrut 2005, s.560.

¹⁶ Saatçi, *Kerkük ve Heviyetuhal-İmraniyye*, s.23-24.

Yakup bin Arslantaş el-Türkmanî el-İvayi atabeylik devletinden ayrılarak gücünü geri almış, H.555 yılında Kerkük'te olan İzzeddin Hasan el-Kapçak Halife Nasır ordusundan kaçan Sultan III. Tuğrul bin Arslan bin Tuğrul ile birleşerek yaklaşık 50.000 Türkmen askerle Aşne ve Urumiye'ye doğru hareket ettiler. Fakat yenilerek Kerkük'teki şehzade İzzeddin Hasan bin Kapçak'a ait olan Karhani kalesine dönmüşlerdir. Öte yandan Sultan Tuğrul oraları terk ederek yurduna geri dönmüştür. Muzaffereddin Gökbörüde, kendini Kapçak beyliğine yakın hissederek Şehzade İzzeddin'i tutuklayıp beyliği ele geçirmiştir¹⁷.

Türkmenlerin Irak'a gelişlerini farklı dönemlere ayırabiliriz. Türkmenler özellikle Emevi-Abbasi devletlerinde orduda ve yüksek makamlarda yer almışlardır. Ayrıca Türkmenler eyalet veya devlet kurarak Irak'a hükmetmişlerdir. Bu konuya da birçok tarihçi değinmiştir. Bunlardan birisi de Irak kökenli tarihçi Abdurrazak el-Haseni peş peşe Türkmen kabilelerinin Irak'a göç ettiğinden bahsetmiştir. Bu bilgilere ilave olarak şunu belirtmektedir: *“Türk veya Türkmen dediğimizde akla gelengünümüzde Irak'ta yaşayan Kürt ve Arapların buldukları bölgeyi ayıran etnik gruptur. Tellafer Musul'dan Erbil'e kadar, Altunköprü ve Tuzhurmatu Kerkük Livasında, Kızlarbat ve MendeliDiyale Livasında, Türkmenlerin bulunduğu coğrafya ise kuzeybatı ile güneydoğuya kadar uzanan bölgedir. Buradaki halkın bir çoğu Sultan IV. Murad'ın ordusunda yer almıştır. 1638 yılında Irak'ı Safevilerden kurtarma hamlesinde büyük gayret göstermişlerdir”*¹⁸.

Edmonds Türkmenlerin Irak'a gelişlerini beş maddede sıralamaktadır:

Birincisi: Selçuklular, Irak Türkmenlerini Anadolu'dan getirmiştir.

İkincisi: Sayıları bin civarında olan Türkmenler 1392-1405 yılları arasında Timur tarafından esir edilmişler ve Derviş Reisinin Şeyhi olan Erdebil el-Havaca Ali'nin müdahalesi ile bunlar ölümden kurtarılmıştır.

Üçüncü: 1512-1566 yılları arasında Sultan Selim ile Sultan Süleyman tarafından yolları kontrol etmek için Anadolu'dan getirilmişlerdir.

¹⁷ <http://kerkukturkclerindir.blogspot.com/2007/10/kerkkteki-kapak-beylii.html>. (E.T.04.05.2019).

¹⁸ EL-hasani, s.41.

Dördüncü: Azerbeycan Meraga kökenliler 1502–1534 yılları arasında Irak işgalinde Şah İsmail ile gelmişlerdir.

Beşinci: Azerbeycanlılar ise 1730-1747 yılları arasında Nadir Şah ile gelmişlerdir.¹⁹

Ayrıca çağdaş yazarlardan biri olan Hanna Batatu'ya göre ise Irak'taki Türkmenlerin varlığı ile ilgili 10. yüzyıldan önceki kaynaklarda ne Kerkük'te ne de etrafında her hangi bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kerkük'teki asıl varlıkları ve hatta şuanki buldukları coğrafyada (Telafer, Musul, Erbil, Kerkük, Kifri, Kara Tepe) bizi aydınlatan herhangi bir kaynak mevcut değildir. Ama Hanna Batut'ta Edmonds'un "512-1566 yılları arasında Sultan Selim ile Sultan Süleyman tarafından yolları kontrol etmek için Anadoludan getirilmişlerdir" dediği üçüncü tahminini desteklemektedir. Fakat bundan çıkarabileceğimiz bir diğer husus, Hanna Batutu'nun dediği tarihçiler gibi hataya düşmüş olabileceği ve Irak'taki Türkmenlerin varlıklarını ispat etmek için gereken kaynaklara ulaşamamış olabileceği ihtimalidir²⁰.

Irak Türkmenlerinin sadece bir göç dalgasıyla veya belli bir tarihte Irak'a yerleşmeleri pek de mümkün görünmemektedir. Buna göre Irak Türkmenleri farklı tarihlerde ve farklı tarihî olaylar esnasında Irak'a yerleşmişlerdir. Bazı tarihçiler Türkmenlerin Irak'a gelişinin Abbasi döneminde olduğunu vurgulamaktayken, bazıları da Emeviler döneminde Türkmen askerlerin İslam fetihlerinde orduda yer aldığını belirtmiştir.

Galup Paşa'ya göre Emevi valisi Haccac bin Yusuf es-Sekafi 692 yılında Türkleri sahrayı gözetlemek amacıyla dağlara yerleştirmiştir (Badra Nahiyasışuanda Irak'ın Vasit

¹⁹ C.J.Edmonds, Çev, CercisFethallah, *Kürd, Türk ve Arap*, Dar Aras Matbaası, Erbil 2012, s.370.

²⁰ Hanna Batatu, *EL-İrak EL-Tabakatu'l-İçtimaiyye vel-herakatu'l-Tevriyye Min'el Ahd-l Osmanni Hatta Kıyam'ı-lcumhuriyye (Irak'ın Sosyal Tabakası ve Devrimci Herakatu Osmanlı Döneminden Cumhuriyetin İlanına Kadar)*, Müesseset'i-lebhas'il Arabiyye, Beyrut 1990, s. 21-28; Bkz, Aziz Kadir EL-Samanci, *EL-Tarih'ul- Siyasi liTürkmen'ul-Irak, (Irak Türkmenlerin Siyasi Tarihi)*, Dar el-Saki Yayınları, Beyrut 1999, s.38.

şehrine tabi olan bir nahiyedir)²¹. Emevi lideri Ubeydullah bin Ziyad yetenekli Türk okçularını seçerek 2 bine yakın okçuyu Basra'ya ve 3 bin civarında okçuyu da Bağdat'a yerleştirmiştir. Daha sonra Türklerin Irak'a gelişlerinin devamı da gelmiştir. Abbasi devletinin İslam fetihlerinde Türkler büyük rol üstlenmişlerdir. Ebu Ca'fer el-Mansur 754-775 yıllarında Bağdat'ı inşa ettikten sonra yetenekli ve savaşta cesaret gösteren Türkmenlerden bir askerî teşkilat kurmuştur. Ayrıca 776-809 yıllarında Harun Raşit de Bermekileri yenmeyi başararak İslam devletinin sınırlarını ve Bağdat'ı korumak maksadıyla ek olarak Türkmenlerden oluşan bir askerî teşkilat kurmuştur. Halife Mutasım Billah bütün askerlerini Türklerden oluşturmuştur. Halife Memun'un isekardeşinin tam aksine bütün askerlerini Farslılardan oluşturduğu görülmektedir. Mutasım Billah 40 bin civarında Türkmen getirerek bunları aileleri ile birlikte Samarra şehrine yerleştirmiştir. Onbinlerce Türkmeni de kendisine özel güvenlik olarak tahsis etmiştir²².

945 yılında Büveyhiler, Bağdat hamlesi ile Türkmen askerlerinin başarılarıyla halifeye ait her şeyi ele geçirmişlerdir. Aynı dönemde Büveyhiler Mu'izz al-Devle'nin liderliğinde 877-983 yıllarında Azerbaycan Türklerini ve Türkmenleri Irak'a getirmişlerdir. Bu dönemde Türkmen kabilelerinden öne çıkan göçerden en önemlisi Selçuklular olmuştur. Selçuklular 1055 yılında Abbasi Devleti ile mücadele içerisinde olmuşlardır ve ayrıca Abbasi halifesi Kaim'ı, Büveyhi devletinden kurtarmışlardır. Selçukluların Bizans İmparatorluğunu Malazgirt muharebesinde mağlup etmesi neticesinde Selçuklu lideri Alparslan Bizans İmparatorunu esir almıştır. Böylece Bizans İmparatorunun serbest kalması için Bizanslılar, Selçuklu halifesine Musul'u terk etme sözünü vermiştir. Bu vasıtaıyla Musul Atabeyliği kurulmuştur. Daha sonra Kuzey Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin Selçukluların sınırları içerisine dahil olmuştur²³.

²¹ Abbas AL-Azzawi, *Tarih'ul-Irak Beyn'el-İhtilalayin (İki İşgal Arasında Irak'ın Tarihi)*, Dar el-Arabiyye Matbaası, Beyrut 2004, s.26.

²² Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.54.

²³ EL-Samanci, s.40-41.

Türkmenlerin Irak'a gelişleri Karakoyunlu Devleti'nde 1350 ve Akkoyunlu Devleti'nde 1470 yıllarına kadar devam etmiş ve en son göç dalgası Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Bu iddialar I. Dünya savaşına değin siyasî boyut kazanarak yer almıştır. Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul çekişmesi Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Milletler Cemiyeti'nin kurduğu komitenin kararlarına göre de Türkmenler; Tuğrul Bey, Abbasi halifeleri, Atabeylik ve Osmanlı sultanları ile birlikte gelenlerdir²⁴.

Bazı tarihçilere göre Türkmenlerin Irak'a gelişleri küçük veya büyük göç olarak tarif edilmekteyken, Fadıl Demirci'ye göre birinci ve ikinci göç olarak adlandırılmaktadır. Erşat Hürmüzlü ise Türkmenlerin Irak'a gelişini 3 aşamaya ayırmaktadır: Birinci aşama zorunlu askerlik sitemi dahilindedir ve askerlerin aileleri ile birlikte gelişleridir. İkinci aşama ise Türk kabileleriaskeri hamleye kalktığı zaman ailelerini de yanlarına alıp o şekilde devam etmeleridir. Üçüncüsü ise ticarî ve iktisadî amaçla Türkmen ailelerinin, Türkmen aşiretlerinin, Irak'ta kurulan Türkmen soydaşlarının devletlerinde yaşamak için göç edişleridir²⁵.

Irak'a Türkmenlerin ilk geliş tarihi 54.Hicri yılda Ubeydullah bin Ziyad'ın 2.000 Türk'ü getirip Basra'ya yerleştirmesidir. Türklerin savaşta gösterdikleri cesaret ve silah kullanma yeteneği Arap liderlerinin dikkatini çekmiştir. Haccac bin Yusuf es-Sekafi döneminde de Emevi ordusunda Türkler askerlik yapmışlardır. Abbasi döneminde ise Türklerin Irak'a gelişleri devam etmiş ve Halife Mansur Türk askeri timini kurmuştur. Horasan valisi Abdullah bin Tahir ise halifenin emri üzerine her yıl Türkmenistan'dan 2.000'e yakın Türk'ü Irak'a göndermiştir. Böylece Büveyhi döneminde Türklerin sayıları artmıştır. Böylece bu dönem Türkler ve Iraklılar arasındaki ilk iletişim dönemi olmuştur. Türkler Irak'ın coğrafyasını, toplumunu, medeniyetini ve İslam sivil toplumunun özelliğini tanımaya çaba göstermişlerdir. Bu dönem bir çok zorluğun önüne geçmiş, Türkler ile Arapların arasında kaynaşma olmuş; hatta bazı Türkler kendi dillerini unutup Arapça konuşmaya başlamıştır. Fakat ilk Türk göç dalgası Irak'ın

²⁴ Fazıl Hüseyin, *Muşkilet'ilMuwsil (Musul Sorunu)*, Eşbiliye Matbaası, Bağdat 1977, s.97-99.

²⁵ EL-Samanci, s.40-44.

güneyi ve orta bölgesine olmuştur.Daha sonraki aşamalardaki göçler günümüzdeki Türkmenlerin bulunduğu Kuzey Irak'a olmuştur²⁶.

Selçuklu dönemi Irak Türklerinin en önemli yerleşim dönemi olmuştur.Bu dönemde bir çok Türkmen emirliği ve devleti kurulmuştur.

Bütün tarihi kaynakalara göre İslam ordusunun Kerkük'e gelişinin ilk izi 637 yılında Hazreti Ömer döneminde olmuştur. Bu bölgeler Haşim ibn Utbah tarafından fethedilmiştir. el-Belazuri'nin Fütuhü'l-Büldan adlı kitabına göre Haşim ibn Utbah'ın yanında Eşmis Kaysü'l-Kindi de büyük rol oynamıştır. Genel olarak Arapların ve Türkmenlerin ortaya çıkışı İslam tarihinin başlangıcı ile çakışmaktadır.Ayrıca Araplar ve Türkmenler bölgeye çeşitli olaylar sonucunda yerleşmişlerdir²⁷.

İslam ordusunun Kerkük'ü işgalden kurtarmasının üç nedeni bulunmaktadır:

Birincisi: Kerkük Irak toprağının bölünmez bir parçasıdır; fakat Farslılar tarafından işgal edilmiştir ve Kerkük'ü bu işgalden kurtarmak da İslam ordusuna düşmüştür.

İkinci: Irak halkı Farslılara karşı askerî direnişlerini çok önceden başlatmıştır. Dolayısıyla devlete düşen görev bu direniş ve savunmaya karşı üstün başarı elde edebilmek için Irak halkına tam destek vermektir.

Üçüncü: İslam ordusu için Kerkük'ün coğrafi konumu çok büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden İslam ordusu Kerkük'ü Sasanilerden geri almıştır.Böylece kısa bir süre sonra Kerkük İslam ordusunun operasyon üssü olmuştur.Netice itibariyle Kerkük tarihinin bütün dönemlerinde bulunduğu coğrafyadan ötürü önemli kentlerden biri olmuştur.Onun için üzerinde, halen günümüzde de devam ettiği gibi, bir çok oyun oynanmıştır²⁸.

²⁶ EL-Samanci, s.40-44.

²⁷ Abdullah Kran ve diğerleri, *Heviyet Kerkük (Kerkük'ün Kimliği)*, Merkez Rudaw Matbaası, Erbil 2018, s.64-65.

²⁸ Cihat İzzet Abdullah, *Kerkük vil-ahd'il-Arabiyy'il-İslami 1258 (Arap İslam Döneminde Kerkük 1258)*, yayın evi yok, yayın yılı yok, Kerkük, s.7.

Selçuklular Irak'ta bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümüne kadar, yaklaşık 76 yıl boyunca, bu bölgede Büyük Selçuklu devleti hüküm sürmüştür. Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine tahta geçen Sultan Sencer, buranın batı kısmının yönetimini "sultan" ünvanını verdiği damadı Mahmut'a vermiştir. Böylece kendisinin de "sultan-ı azâm" ünvanıyla tahta oturmasıyla "Irak Selçuklu Devleti" ihdas edilmiştir.

1055 yılında Selçuklu Hükümdarı olan Tuğrul Bey Abbasi Halifesi Kaim'in Bağdat'a daveti üzerine, şehri Büveyhilerden kurtarması sonucunda, Irak hakimiyeti Türklerin eline geçmiştir. Böylece Selçuklu Devleti'nin hakimiyetine giren şehirlerden biri de Kerkük olmuştur. Sultan Tuğrul ile beraber bir çok Türkmen göç dalgasında Irak'a akın etmiştir ve bu göçlerise daha sonraki zamanlara kadar sürmüştür. Bahsi geçen bu göç dalgası Türkmenlerin Kuzey Irak'a yerleşmelerinin en temel noktalarından biri olmuştur. Ayrıca Türkmenler göç ettikleri bölgedeki yerli halkı büyük oranda etkilemişlerdir. Bununla birlikte birbirinden ayrılmış olan İslam topluluklarının bir araya gelmelerinde de büyük rol oynamışlardır.

1118 yılında bölgede Selçuklu Devleti'nin yıkılışına değin 9 sultan hüküm sürmüştür; birincisi Sultan Mahmut, sultanın büyük oğlu Muhammed Tapar ve en son sultan ise Arslan Şah'ın oğlu II. Tuğrul olmuştur. Zaman geçtikçe Selçuklu Devleti güç kaybına uğramış ve Atabeylik emirliğine boyun eğmiştir. Bilinmesi gerekir ki, Selçukluların soyu dedeleri olan *Selçuk bin Dukak Beye* dayanmaktadır. Ayrıca Selçuklular Kınık (قنق) kabilesinden kalma bir toplumdur²⁹.

Türk boylarından olan Kıfçaklar'ın Irak'a gelişleri Selçuklu döneminde olmuştur. Selçuklu döneminde komutanlar tarafından getirilip Irak'ın kuzey bölgesine yerleştirilmişlerdir. Kıfçaklar önce Selçuklulara bağılyken daha sonra bağımsız bir beylik haline gelmişlerdir. Ayrıca Şehrezur, Hilvan ve Kirmanşah bölgelerini kapsayan geniş bir alanda hakimiyet sağlamışlardır. Bu beyliğin en tanınmış ismi ise Arslantaş oğlu Emir Kıfçak'tır. Arslantaş oğlu Emir Kıfçak Türkmenlere büyük katkı sağlamış, Türkmenler

²⁹ Hüseyin Emin, *Tarih'il-Irak fil Asrı-l Selcuki (Selçuklu Döneminde Irak'ın Tarihi)*, İrşad Matbaası, Bağdat 1965, s.91-97.

tarafından sevilen ve sayılan bir isimdir³⁰. Bu yüzden farklı yerlerden gelen Türkmenlerin onun etafında toplanmayı tercih etmişlerdir. Şehrezur ve yakınındaki kaleleri koruyan şahıs da Emir Kıfçak olmuştur. 1130 tarihinde Sultan Mahmud'un vefatının ardından kardeşlerinden Mesut, Irak tahtını ele geçirmek için Emir Kıfçak'a gidip ondan askerî yardım istemiştir. Bu isteğin üzerine 10 bine yakın atlı toplayan Sultan Mesut, Bağdat'a doğru yol almıştır. Bu sırada Bağdat halkı ölüm ve şiddete maruz kalmışlardır³¹.

Celayir Sultanlığı 1339-1410 yılları arasında yaklaşık 73 sene hakimiyetini sürdürmüştür. Büyük Hasan Bağdat'ta hakimiyetini sağlayarak Irak'ta Moğol hükmüne son vermiştir. İlhanlılardan sonra Kerkük, Celayirlerin hakimiyetine girmiştir. Şehir 1393 yılına kadar Celayir egemenliğinde kalmıştır. Irak'ta yeni bir hükümdarlık kurulmuş ve bu hükümdarlık bütün Irak topraklarında hakimiyet sağlamıştır. Celayir sultanlığı Bağdat ve Hilla'dan sonra Karakoyunluların Hilla'yı ele geçirmesiyle birlikte son bulmuştur. Fakat Celayir sultanlığı egemenliğini tekrar sürdürmek için olağan üstü çaba sarfetmiştir. Fakat tekrar eski gücünü toplayamamıştır. Böylelikle Celayir sultanlığına gönül verenler başka Türkmen kabilelerine geçiş yapmışlardır³².

Celayirli'lerden sonra bölgeye Karakoyunlular hakim olmuştur. Karakoyunluların hakimiyeti 1411-1468 yılları arası yaklaşık 57 yıl sürmüştür. Oğuz boyundan olan bu topluluk Karakoyun olarak adlandırılmıştır. Karakoyun yetiştirdikleri için bu ismi almış olabileceklerine yönelik iddialar bulunmaktadır. Başka bir iddia ise bayraklarında kara koyun resmi olduğu için bu ad ile adlandırılmış olabileceklerine yöneliktir.

806 hicri yılında Kara Yusuf Bağdat'ı ele geçirerek oğlu Şah Muhammed'i Irak tahtına oturtmuştur. Kara Yusuf öldükten sonra Şah Muhammed memleketin bütün mal varlığını kendi hazinesine aktarmıştır. 836 hicri yılında ise Şah Muhammed'in kardeşi Emir Esban ayaklanarak Bağdat'ı ele geçirmiştir. Esban öldükten sonra kardeşi Cihan Şah tahta oturmuştur. Cihan Şah ile Akkoyunlu devletinin kurucusu Uzun Hasan

³⁰ Suphi, Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s.52.

³¹ Suphi, Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996, s.72-73.

³² Ali Shakir Ali, *Tarihül- Irak-ıl Siyasi fil Ahd-ıl Osmani 1638-1750 (Osmanlı Döneminde Irak'ın Siyasi Tarihi 1638-1750)*, Temmuz Matbaası, Musul 1984, s. 14-30.

arasında çıkan savaşın neticesinde kazanan taraf Uzun Hasan olmuştur. Böylece yapılan bu savaş Karakoyunlu Devleti'nin 1470 yılında yok olmasına sebep olmuştur. Bu devletin günümüzde Irak'ın bir çok bölgesinde aşiret ve köyleri mevcuttur. Köy ve aşiretler şu şekilde sıralanabilmektedir: Baharlu (بهارلو), Bavet (بوت) aşiretleri; Yukarı Karakoyunlu, Aşağı Karakoyunlu, Cemaliye, Reşidiye, Kaziye, Bavize, Direc, Cenci, Yarımca Fazılıye, Orta Harap, Tel Yarah ve Ömer Kaycı köyleridir. Bahsi geçen köyler Musul ve etrafında bulunmaktadır³³.

Karakoyunlulardan sonra ise bölgede Akkoyunlular hüküm sürmüştür. Akkoyunlu Devleti, 1468-1508 yılları arasında hüküm süren bir Türkmen devletidir. Akkoyunluların soyları Oğuz Han'a kadar uzanmaktadır. Eski Oğuzların Bayındır boyunun bir oymağı oldukları da söz konusudur. Ayrıca bu bilgi doğrultusunda Akkoyunlu Devlet'inin *Bayındır* veya *Bayındırıyye* isimleri ile de anıldığını söylemek gerekmektedir. Ayrıca bu ismin yukarıda bahsettiğimiz Karakoyunlu devletinde olduğu gibi Akkoyunlularında Akkoyun yetiştirdikleri ve devlet bayrağında Akkoyun resmi olduğu için bu ad ile anılmış olduğu iddia edilmektedir. Bu devletin en önde gelen isimlerinin Kara Osman ve Hasan Bey (Uzun Hasan) olduğubilinmektedir. Uzun Hasan Bağdat hakimi Cihan Şah'ı yendikten sonra Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Bayındırıyye devletini kurmuştur. Uzun Hasan'ın ölümünün ardından onun yerine en büyük oğlu Hüseyin geçmiştir. Hüseyin'in tahta geçmesinin ardından kardeşler arasında taht kavgası yaşanmıştır. Neticede en sonunda taht Murat Bey'in eline geçmiştir.1508 yılında Şah İsmail'in Bağdat'ı ele geçirmesiyle birlikte bu devlet yok olmuştur. Bu durum karşısında Murat Bey Kerman'a kaçmak zorunda kalmıştır. Uzun Hasan zamanında Akkoyunlular parlak bir dönem geçirmelerine rağmen Uzun Hasan'ın devlet nezdindeki hükmü çok uzun sürmemiştir. Aynı zamanda Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey babasının izninden gitmesine rağmen devlet içerisindeki durum gittikçe olumsuzluğa doğru sürüklenmiştir. Bu olaylar vuku bulurken başkalarının devlet tahtına göz koyduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle aşiretler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Devletin sınır komşuları fırsattan istifade ederek

³³Saatçi, s.62-63.; Bkz, EL-Dabit, s.104-107.

Akkoyunlu'nun yıkılışını dört gözle beklemişlerdir. Akkoyunlu Devleti bütün bu olumsuzlukların karşısında dayanamayarak yıkılmıştır³⁴.

Safeviler ise 1508-1534 yılları arasında hüküm sürmüştür. Irak dışında kurulan bir devlettir. Safeviler Akkoyunlu devletini yendikten sonra Bağdat'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Safevi devletinin geçmişinde hüküm ve idareye rastlamamaktayız. Tasavvuf ve kurucusu sadece Bağdat fatihi olarak bilinmektedir. Kimi tarihçiler Safevileri İmam Musa el-Kazım'ın soyuna veya Türk soyuna dayandırmaktadırlar. Irak'ta Safevilerin hükmü yaklaşık 26 yıl sürmüştür. Safevilerinden önemli özellikleri arasında Necef ve Kerbela'daki kutsal türbelere ve Bağdat'ta bulunan İmam Musa el-Kazım türbelerine önem vermek olmuştur. Ayrıca Irak'ın hakimiyetini ele geçirmek için Osmanlı ile Safevi Devleti arasındaki mezhep çatışmasından dolayı çok kan dökülmüştür³⁵.

Safeviler dönemini, Türkmen hükümetlerinin Irak'a yerleşim dönemi olarak adlandırmamızda bir sakınca görmemekteyiz. Bu dönem içerisinde bir çok Türkmen emirliği veya hükümet kurulmuştur. Bu Türkmen emirlikleri ve hükümetleri asıl memleketlerini (Orta Asya) bırakıp Irak'ta yerleşmişlerdir. Bahsi geçen Türkmenlerin daha sonraki dönemlerde Irak'ı bırakıp memleketlerine giderek yeni bir göç dalgası oluşturdukları görülmemiştir. Osmanlı Devlet'inin hamlesiyle birlikte Irak'a yerleşen Türkmen aşiretlerinin yaptığı büyük Türkmen göç dalgası da, 1534 yılında Kanûnî zamanında yapılan göçtür. Yapılan bu göç ile birlikte Türkmen aşiretleri Irak'ın orta ve kuzey bölgelerine yerleşmişlerdir³⁶.

---

³⁴ Saatçi, s.84-86.

³⁵ Mohammed Süheyil Takkuş, *Osmanlı Tarihi Kuruluştan Hilefetin Devrine Kadar*, Dar EL-Nafais Yayınevi, Beyrut 2008, s.211-213.

³⁶ Mohammed Süheyil Takkuş, *Tarih'ül-Devlet'ül-Safeviyye fil-İran (İran'da Safevi Devletinin Tarihi)*, Dar EL-Nafais Matbaası, Beyrut 2009, s.57-60. Bkz, EL-Samanci, s. 53-55.

C-KERKÜK'ÜN OSMANLILAR TARAFINDAN FETHİ

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı ile Safevi Devleti arasında sanki resmî bir anlaşma imzalanmış gibi yıllarca savaş çıkmamıştır. Bu durum doğrultusunda Osmanlı yönetiminin Irak'ın kuzey ve batı bölgelerine yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. Durum böyleyken Sultan Selim'in 1520 yılında vefat etmesinin ardından yerine Kanûnî Sultan Süleyman lakabıyla meşhur olan oğlu I. Süleyman tahta geçmiştir. 1524 yılında da Şah İsmail'in vefatının ardından tahtına I. Tahmasb oturmuştur³⁷. Bu hadiselerden sonra da iki devlet arasındaki buzlar erimeyerek aralarında ufak çatışmalar çıkmıştır.³⁸ İki devletin arasında vuku bulan Çaldıran Savaşından (1514) sonra İrakeyn Savaşı olmuştur. Bu savaşa çeşitli isim verilmiştir. Kuzaybatıdan İran kesimiyle (Irak-ı Acem) Bağdat ve etrafına (Irak-ı Arap) girilmesi nedeniyle İrakeyn (iki Irak) seferi adı verilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman, bu savaşı Safevi Devleti'ni tamamen yok etme düşüncesiyle başlatmış ve harekâtı bizzat kendisi yürütmüştür³⁹.

Bu harekâtın önemli sebeplerinden biride bazı valilerin kendilerine verilen emirleri yerine getirmemiş olmaları ve Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarından caymak istemeleridir (Bitlis Emiri Şeref Han Osmanlı'ya olan bağlılığından çıkarak Safevi Devleti tarafına geçmiş ve Safevi Devleti'nden askerî yardım almıştır).

Osmanlılar Avrupa'da askerî bir harekâtla meşgul oldukları için Safevilere karşı cephede savaşmak istememişlerdir. Fakat Osmanlıların önünde iki tane seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki Avrupa'daki askerî harekâtı askıya almak; ikincisi ise Safevi Devleti ile savaşmaktır. Osmanlı Devleti, Şah Tahmasb'ın Safevi Devleti'nin başına geçtiğini öğrenince, Avrupa'daki meseleleri bırakıp Safevi cephesine yönelmiştir. Osmanlı-Safevi savaşının başlangıcı Safevi Devleti'nden ayrılan Teklu ile Osmanlı Devleti'nden ayrılan Şeref Han arasında başlamıştır. Teklu, 21 Ekim 1533 yılında Şeref Han'ı öldürmeyi başarmıştır. Özbek kabileleri, Safevi Şahı Tahmasb'ın babası İsmail'in yaptıklarından dolayı kendisine kin ve düşmanlık beslemişlerdir. Şah

³⁷ Kılıç, s.1860-1861.

³⁸ Fazıl Bayat, "Arap Sahasında Osmanlı Devleti", Arap Birliği Araştırma Merkezi, Beyrut 2007, s.255.

³⁹ İsmail Hakkı Özkan, "Irak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul 1999, s. 116.

Tahmasb, Özbek kabileleri ile mücadele ederken Kanûnî Sultan Süleyman bu durumdan yararlanarak Tebriz ticaret yolunu ele geçirmek istemiştir. Bunun için Teklu Bey'in liderliğinde Azerbeycan etrafındaki askerî durumu ve halkın nabzını değerlendirmek için kuvvet göndermiştir⁴⁰.

Daha sonra Sultan, Teklu Bey'in kuvvetine destek için Ekim 1533 yılında Sadrazam İbrahim Paşa'nın 100.000 asker ile yola çıkması emrini vermiştir. Bu emir üzerine Sadrazam İbrahim Paşa İstanbul'dan hareket ederek Aralık 1533 yılında Halep'e gelip kışı burada geçirmiştir. İbrahim Paşa harekete geçmeden evvel şahınplanları ve Bağdat hakkında bilgiler edinmiştir. Buradan bilgi toplama görevi bir yıl önce Diyarbakır vilayetinden azledilen Süleyman Paşa'ya verilmiştir. Süleyman Paşa, yeterli bilgi topladıktan sonra İbrahim Paşa'ya mektup yollamıştır. Süleyman Paşa bu mektubunda oradaki aşiretle arasının iyi olmadığını bildirmiştir. Ayrıca Musul Sancağı emiri Ahmed Bek ve Hüseyin Beşri'den Bağdat ve etrafındaki bölgelerden bilgi edinip sunmaları istenmiştir. Bu istek üzerine Hüseyin Beşir bir kaç kişi ile Kerkük'ün Dakuk bölgesine intikal etmiştir. Burada da Safevilerle karşılaştıkları esnada kendilerinden bir kişi esir alınmıştır. Bu gelişmeler ışığında Süleyman Paşa, İbrahim Paşa'nın ilerlemesi için tavsiyelerde bulunarak yol göstermiştir⁴¹. Süleyman Paşa'nın Bağdat'ı fethetmesi için çok büyük bir hazırlık gerekmektedir. Gereken hazırlıkların yapılmasının ardından İbrahim Paşa Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Bu sırada defterdarın önerisi doğrultusunda Diyarbakır'a doğru yol almıştır. Burada bir kaç hafta dinlendikten sonra Azerbeycan'a doğru ilerlemiştir. İbrahim Paşa'nın Tebriz saldırısını başarıyla sonlandırılması üzerine Tahmasb barış arayışına girerek Özbek kabileleri ile anlaşma yapmak istemiştir. Fakat İbrahim Paşa'yı durdurmak için Kızılbaş timi kullanılması üzerine İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'a bir mektup göndermiştir. İbrahim Paşa bu mektupta Tahmasb'in karşısında dahafazla dayanamayacağını bildirerek Sultan Süleyman'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Sultan Süleyman 1534 yılında Tebriz'e destek göndermiştir. Böylece Osmanlı

---

⁴⁰ EL-Dabit, s.109-110.

⁴¹ İnas Saadi Abdallah, *Tarih'ül-İraki-l EL-Hadis 1258-1918 (Irak'ın Modern Tarihi 1258-1918)*, Dar Adnan Matbaası, Bağdat 2014, s.213-214.

birlikleri Hazar'a doğru ilerleyebilmişlerdir. Fakat doğa şartları uygun olmadığı için Osmanlı askerleri yolda yağmura ve kara yakalanınca, ordudaki bazı askerler umutsuzluğa kapılmışlardır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı kuvvetleri Tebriz'e doğru ilerlemeye devam etmişlerdir. Bunu duyan Safevi ordusundaki bazı askerler Osmanlı ordusuna katılmak üzere Şah'a karşı isyan çıkarmaya başlamışlardır.

Bunlar yaşanırken Osmanlı ordusundaki umutsuzluk halen devam etmektedir. Daha sonrasında Sultan Süleyman geri çekilme kararı almıştır. Burada doğal felaketden dolayı ordunun yıpranacağını öngördüğü için Azerbeycan'a doğru geri dönememiştir. Hal böyle olunca Şehrezur yolu üzerinden Musul'a dönerek burada kış ayını geçirip daha sonra tekrar Tahmasb ile savaşmayı planlamıştır. Plan böyle yapılırken Fars Garnizon heyeti Bağdat'a giderek şehrin anahtarını almıştır. Bağdat hakimi Muhammed Han LevlameTeklu'ya yakınlığıyla bilinmektedir⁴².

Bağdat'taki siyasi denge Teklu kabilelerinin iki gruba ayrılması ile karmakarışık bir hal almıştır. Bunlardan birincisi Şah'ı destekleyen grup iken ikinci grup ise Osmanlı'yı desteklemektedir. Muhammed Han ikinci grubu Osmanlı'ya karşı Bağdat'ı korumak için mücadele etmeleri noktasında ikna etmeye çalışmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman Aralık 1534 yılında savaşmadan Bağdat'ı fethetmiştir. Sultan Süleyman halkın tepkisini ve yağmalamayı durdurmakta zorluk çekeceğini ön görerek askerini Bağdat'a girmesine izin vermemiştir. Sultanın Bağdat'ı fethettiği esnada şehrin yay şeklinde bir sur ile çevrili olduğu söylenebilir. Şehirde 150 kule ve dört kapı bulunmaktadır. Bu kapılar şu şekilde sıralanabilir: Kuzey Kapısı (Bab-i İmam Azem), Güney Kapısı (Babü'l-muzlim), Doğu Kapısı (Bab-ı Abyad) ve Batı Kapısı (Bab-ı Cisir)dır. Surun etrafı derin bir hendek ile çevrilmiştir. Bağdat harabeye dönmüş, ilim müesseseleri kalmamıştır. Örneğin Mustansiriye Medresesi depo olarak kullanılmıştır.

Kanûnî Bağdat'ta bulunduğu süreç içerisinde bir takım reformlar yapmıştır. Ebu Hanife'nin türbesini genişletmiş, kubbe, cami, okul ve zaviye yaptırarak etrafını surlarla çevirmiştir. Buralara gelen ziyaretçilerin güvenliğini sağlamak için önlemler dahi

---

⁴² Abdallah, s.215.

alınmıştır. Aynı zamanda Abdulkadir Geylani'in türbesini de restore ettirmiştir. Osmanlı mimarı Sinan Paşa yeni kubbe yaptırmayı ve bağış evi kurmayı emretmiştir. Fakat sadece bununla yetinmeyip Bağdat'ın etrafındaki bütün dinî türbe ve okullar mümkün oldukça restore edilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman 1534 yılının sonunda İstanbul'a geri dönmüştür. Göktepe'ye vardığında I. Şah Tahmasıb'ın Erbil emiri İzzeddin Şir'e mektup yazdığını öğrenmiştir. Bu durumdan şüphelenen Kanûnî Sultan Süleyman ölüm emrini vermiştir. Bu görev için de El-emir-il Yezidi Hüseyin Bek El-dahisi'yi görevlendirerek kendisine Erbil yönetimini vaadetmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman Soran Emirliği'ni de Erbil sınırları içerisine alarak Emir-il Yezidiye yönetimini vermiştir. 14 Şubat 1537 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat Kanunnamesi Fermanı yayımlamış ve bu fermana göre, bundan sonra hiç kimse Bağdat veya köylerdeki halka kanun ve şeriatın dışına çıkacak bir davranış göstermeyecektir. Bağdat Kanunnamesini herkese duyurmak için Kadı ve Beylerbeyini görevlendirmiştir. Bu durumu takiben Bağdat Kanunnamesinin her yerde okutulması emrini vermiştir⁴³.

Osmanlı Devleti Irak fethini tamamladıktan sonra burayı 4 eyalete ayırmıştır. Bunlar şöyledir:

1. Basra
2. Musul
3. Şehrezur
4. Bağdat

Basra'nın güneyinde bulunan Lahsa Eyaleti, Irak ile çok kuvvetli bağlantıları olan bir eyalettir. Emirlikler ve Kürt aşiretleri genellikle Şehrezur ile Musul Eyaletlerinde; Arap aşiretleri ise Bağdat, Basra, Lahsa ve Musul Eyaletlerinde bulunmaktadır.

Musul Eyaleti Irak'ın Kuzeybatısını kapsamaktadır ve bu bölgeye dahil olan Musul, Eski Musul ve Tay aşireti bu bölgeler Irak'ın güneyi Tikrit'e kadar uzanmaktadır. Kuzey ve batı bölgelerinden de Rakka, Diyarbakır ve Sahra-i Şamiye

---

⁴³ Abdallah, s.215-217.

Eyaletlerine sınır komşusudur. Doğu tarafından da Şehrezur Eyaleti bulunmaktadır. Musul Eyaleti diğer eyaletlerden farklı bir özelliğe sahiptir. Burada çok sayıda askeri bölgeler bulunmaktadır. Ayrıca Musul Eyaleti'nin diğer bir özelliği de coğrafi konumu itibarıyla Irak, Anadolu ve Şam Eyaletleri arasında bir bağlantı noktası olmasıdır.

Şehrezur Eyaleti'nin ömrü Osmanlı Devleti'nin, aşiret ve çetelerin kendisini yönetmelerini kabullenmesinden ötürü çok uzun sürmemiştir. Irak'ın kuzeyinde beylikler ve sünni Kürt aşiretleri bulunmaktadır. Bunlar Safevi Devleti'ne karşı direniş göstermişlerdir. Safevi Devleti'ne direniş gösteren beylikler ise; Soran, Bahdınan ve Baban beylikleridir. Kuvvetlenen bu beylikleri Osmanlı valileri kontrol edemez hale gelmişlerdir. Osmanlılar Irak'ın kuzeyini Bağdat valisi gözetimi altında tutarak yönetimi beyliklere bırakmışlardır. Kerkük, Şehrezur Eyaleti'nin merkezidir. Baban ailesi 18. yüzyılın sonuna kadar bütün Kuzey Irak'ı hatta Kerkük'ü bile ele geçirmiştir⁴⁴.

Güneyde ise iki eyalet bulunmaktadır. Bunlar Basra ve Lahsa Eyaletleridir. Basra ve Lahsa eyaletleri askeri bölgeler olarak kullanılmamıştır. Lahsa Eyaleti oradaki aşiretler tarafından yönetiliyor iken, Basra ise zaman zaman Osmanlı valileri veya Muntefik ve Haviza aşiretleri tarafından yönetilmiştir. Burası Bağdat valileri için kontrol edilmesi çok meşakkatli olan bir bölge olmuştur.

Bağdat Eyaleti, Irak'ın en önemli eyaletlerindendir. Buradan yıllık vergi alan valiler Bağdat'ın İslam dünyasındaki yerinden ve 1258 yılına kadar halifeliğin başkenti olmasından kaynaklı olarak diğer eyaletlerdeki valilerden çok farklı bir özelliğe sahip olmuşlardır. Bağdat başta Moğol işgalleri olmak üzere sonraki dönemlerdeki bütün olumsuz gelişmelere rağmen; kültürel ve iktisadi alanlarda önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur. Bağdat, Osmanlı hakimiyetinin başından beri Irak'ın en güçlü eyaletlerinden birisi olmuştur. Dolayısıyla Bab-ı Âli Irak'ın diğer eyaletlerindeki sıkıntılarını çözmek için, ilk olarak Bağdat'dan yardım istemiştir. Ayrıca Bağdat yönetimi Şehrezur'u Fars tehdidine karşı savunma sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu durumda Şehrezur Eyaleti Bağdat valisi kontrolüne geçmiştir. Bu da Bağdat için büyük

---

⁴⁴ Abdulaziz Süleyman Anwar, s.7-8.

bir yük olmuştur. Netice itibariyle Musul hariç Irak'ın bütün eyaletlerinin Bağdat'a bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat zamanla topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte Musul Eyaleti de Bağdat tarafından yönetilmiştir⁴⁵.

---

⁴⁵ Anwar, s.8-9

İRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNDE KERKÜK'ÜN İDARİ TAKSİMATI

I- OSMANLI DEVLETİNDE EYALET İDARESİ

Osmanlı Devleti'nin eyalet idaresi hükümdar ailesine bağlı şehzadeler veya hükümdara bağlı güvenilir devlet adamları tarafından yapılırdı⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin taşra idaresi, köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştır. Köyler ile nahiyelerin birleşmesinin sonucunda kazalar ortaya çıkmış, kazalardan da sancaklar oluşmuştur. Oluşan bu sancaklardan eyaletler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. İdarî teşkilatta en çok yere sahip olan birimler kaza ve sancaklardır. Kazalarda yönetenbirkadı, ataybey ve subaşı bulunmaktadır. Kadılar, kazanın erzakının temin edilmesi gibi meselelerin yanısıra; belediye, adliye ve hükümet tarafından merkezden istenilen işleri yerine getirmekle sorumluydular. Ataybeyler ise askerî meselelerle ilgilenirlerdi. Subaşılar da kazanın güvenliğini sağlamakla yükümlüydüler⁴⁷.

Kazaların birleşmesiyle ortaya çıkan sancaklar sancakbeyleri tarafından idare edilmekteydi. Sancak teriminin 14. yüzyılda ortaya çıkması ve Osmanlı teşkilatında yer alması ile ilgili bulunan kaynaklar içerisinde verilen bilgiler güvenilir bulunmamıştır. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kanunnamelerinde sancak idarî bir birim olarak yer almamıştır. Tahrir defterlerinde de her birinin ayrı kanunnameleri mevcut olduğu görülmektedir.

Sancak idaresinin büyük bir kısmı sancakbeyinin idaresi altında olduğu için, sancakbeyi kapsamlı ve ayrıntılı yetkilere sahiptir. Bu yetkiler ise askerî ve idarî

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C.1, Ankara 1988, s.45.

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, *Klasik dönemde Osmanlı Devleti Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara s.17.

olarak şu şekildedir: Askerî açıdan bakarsak; savaş sırasında sancağında bulunan tımarlı sipahiler ile beraber bağlı olduğu beylerbeyinin emri altında savaşa katılmak, sancakta asayiş ve güvenliği sağlamak, devlette özel göreve başlamak üzere gelenler için kolaylık sağlamak ve yabancı devletler ile ilişkilerin anlaşmalara uygun bir biçimde yürütülmesi görevleri arasındaydı. Sancakta suçluların yargılanması görevinde sancakbeyine verilmiştir⁴⁸.

Sancakbeylerinin dereceleri, sahip oldukları has gelirine göre tayin edilirdi. Bunlara kanunnamelerde belirtildiği üzere dörtyüzbin akçaya kadar has verebilmekteydi. Eğer defterdara sancak verilirse dörtyüzellibin, yeniçeri ağasına verilirse dörtyüzotuzbin akçalık haslar verilirdi. Sancakbeyi oğullarına ise otuzbin akçalık zeamet bağlanırdı. Sancakbeyleri protokolde bütün ağaların üstünde bir yere sahiptiler. Vazifeden ayrılır veya emekli olursa kendilerine altmışbin akça maaş bağlanırdı⁴⁹.

Eyaletlerin idaresi Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatına kadar, Mısır Eyaleti hariç, beylerbeyine verilirken daha sonra önemli olan eyaletlerden Budin, Yemen, Bağdat'a vezir rütbesiyle valiler tayin edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Diyarbakır ve diğer eyaletler zamanla vezirlere verilmiştir. Eyaletlerin vezirlere verilmesi sebebiyle Osmanlı vezirleri iç ve dış olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan iç vezirler kubbe altındaki müşavir vezirler olup dış vezirler de eyaletlerdeki vali vezirlerdir⁵⁰.

II-OSMANLI DÖNEMİNDE KERKÜK

Kerkük'ün Osmanlı Devleti için çok büyük bir önemi vardır. Uzun süre Şehrezur beylerbeyliğinin ikametgahı olmuştur. Ayrıca Kerkük paşa sancağı olarak değerlendirilmiştir. Evliya Çelebi Kerkük ve Şehrezur ile ilgili şöyle demektedir: “Şehrezur'un payitahtı da bu Kal'a-i Kerkük'tür. Ancak Şehrezur valisi Irak hududu yanında bulunur”. Buradan yola çıkarak Kerkük'ün hem 1560 hem de 1568 yılında da

⁴⁸ Halaçoğlu, s.17.

⁴⁹ Halaçoğlu, s.17.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C.4, 6. Baskı, Ankara, yayın tarihi yok, s.291.

Şehrezur'a bağlandığını söyleyebiliriz. Hatta Şehrezur beylerbeyinin kısa süre de olsa Kerkük'te ikamet ettiği bilinmektedir. Kerkük'te ikamet etmesi uygun olmadığına dair uyarılar dahialmıştır (3 Ekim 1568). Kerkük'te hem ulufe hem de timar tasarruf ettiği söylenen Ali'nin durumunu araştırılarak neticenin bildirilmesi için Şehrezur beylerbeyine emir verilmiştir (9 Aralık 1568). Buradan, Kerkük ile ilgili konularda Şehrezur beylerbeyliğinin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁵¹.

A-KERKÜK'ÜN İDARİ TAKSİMATI

Osmanlılar, İlhanlılar ve Selçukluların uyguladıkları idarî sistemi devam ettirmişlerdir. Bu sistemi de bütün fethettikleri bölgelerde askerî komutanlara timar ve zeamet ismiyle tevcih etmişlerdir. Bu komutanlar da buldukları bölgede askerî ve idarî ekibin başında sultan adına yer almışlardır. Osmanlı Devleti'nin genişlemesiyle birlikte idarî teşkilatının da genişletilmesine gerek duyulmuştur⁵².

Osmanlı Devleti'nin idaresi bakımından eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmıştır. İlk zamanlar eyaletler vilayet olarak da adlandırılmıştır. Bunun yanısıra beylerbeyilik kelimesi de sıkça kullanılmıştır. Beylerbeyilik kelimesinin Anadolu ve Rumeli beylerbeyiliği olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak 16. yüzyıldan sonra eyalet olarak kullanılmıştır. Osmanlı idarî sistemi salyaneli ve salyanesiz eyaletler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buayrım timar sisteminin esas alınıp alınmamasına göre tespit edilmiştir.

Beylerbeyilik düzeni belli bir nizama göre işlemektedir. Mesela daha önce fethedilen beylerbeyilik diğerlerinden daha kıdemli olmuştur. Osmanlı eyalet teşkilatı 16. yüzyıldan itibaren istikrarlı bir yol alarak Doğu ile Güney Anadolu; sonrasında Suriye, Mısır, Irak ve Avrupa'da Macaristan bölgelerinin zaptile birlikte yeni ve önemli eyaletler ortaya çıkarmıştır⁵³.

⁵¹ Hasan Koç, "Şehrizorun Tarihi Coğrafyası", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2014, s.186.

⁵² Marufoğlu, s.33.

⁵³ Koç, s.137-148.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasında başlattığı *İrakeyn Seferi* sonucunda Kerkük kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu sefer Osmanlı Ordusunun doğu bölgesine yönelik en büyük ve en uzun askerî hamlesi olmuştur. 1533 yılında Habsburglarla yapılan barış ile Avrupa'daki sorunları bitirmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman bunun ardından İran seferi için hazırlıklar yapmıştır. Bu esnada kendisine geniş yetkiler verdiği vezîr-i azam İbrahim Paşa'yı önden göndermiştir⁵⁴. İbrahim Paşa, Aralık 1533 yılında, Halep'e vararak kışı burada geçirmiştir. İbrahim Paşa daha önceden kararlaştırdığı Bağdat seferinden yola çıkarak harekete geçmek istemiştir. Mayıs 1534 yılında Diyarbakir'e gelerek buradan Ulama Han'ın⁵⁵ .Etkisiyle ve Safevi Şahı Tahmasb'ın Horasan'da bulunmasından yararlanıp Tebrize yönelerek bölgeyi kolaylıkla ele geçirmiştir. Böylece Tebriz beylerbeyliği Ulama Paşa'ya verilmiştir.

14 Haziran 1534 yılında Kanûnî Üsküdar'dan Tebriz'e doğuru hareket etmiştir.Üç buçuk ay sonra İbrahim Paşa tarafından Tebriz ile Hoy arasındaki 'Ucan'da karşılanmıştır. Burada iki Osmanlı ordusu birleşip komutayı Kanûnî Sultan Süleyman'a vererek Tebriz'den Bağdat'a doğru ilerlemişlerdir.*Kasr-ı Şirin* yolu ile Tebrizden 27 günde Bağdat'a vararak hiç bir direnişle karşılaşmadan burayı ele geçirmişlerdir⁵⁶.

Gerçekleşen fethin ardından Osmanlı Devleti Bağdat'a bağlı olan Kerkük ve Dakuk sancaklarını birleştirerek tek bir sancak haline getirmişlerdir.İrakeyn hamlesi sonucunda Bağdat'ın idarî yapısı yenilenerek değişmiştir⁵⁷.

B-KERKÜK KAZASI VE NAHİYELERİ

Araştırma dönemimize ait incelediğimiz arşiv belgelerine göre 1548 ile 1560 yıllarında yazılmış olan 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri ve 285 Numaralı Kerkük İcmal defterlerindeki kayıtlı köyleri ele alacağız. Bu iki defter ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunmaktadır.

⁵⁴ Feridun Emecen, 'İrakeyn Seferi'', TDV İslam Ansiklopedisi,C.19, İstanbul 1999, s.116.

⁵⁵ Osmanlı ve Safevi Devletlerinde görev almış Türkmen asker ve devlet adamıdır.

⁵⁶ Saad Kasapoğlu, *Kanûnî Kerkük'te*, Tarih Okulu, Sayı 2, Kış 2009.

⁵⁷ BOA,TD, 1028, s.61-69

1- KERKÜK KAZASI VE KÖYLERİ

111 numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defterine göre Kerkük'te bulunan Meşayih-i Hasan-ı Mekki, Han Ahmed Zaviyesi ve İmam Kasım Zaviyesi cemaatleri ile birlikte 183 hane ve 24 mücerred vardır. Bu kasabanın nüfusu Müslüman Türklerden oluşmaktadır. 53 hane ve 1 mücerred Hıristiyanların kaydı bulunmaktadır. Yahudiler ise sadece 104 hane olarak kaydedilmiştir. Kerkük'te 365 erkek nüfus kaydedilmiştir. Kasabada 1 kethüda, 1 kör, 1 kasap, 1 çoban, 1 kuşçu ve 1 demirci kaydı bulunmaktadır. Yine mufassal tahrir defterine göre yahudilerin içinde 3 Kürt, 1 muallim ve 1 hallaç mevcuttur. İmam Kasım Zaviyesi'nde ise 1 müezzin ve 1 kör kaydedilmiştir. Kasabanın halkı sebze, soğan, üzüm, bakla, buğday, arpa, pamuk kozası ve susam ekimi işleri ile meşguldür. Bununla beraber ser-tağar, dokumacı, terzi, kovan, bağ, medbağa (mezbağa), meyve, boyahane, nalband, büyük ve küçükbaş hayvanlar, ispençe, arus, değirmen, kazancı, marangoz, ayakkabıcı, demirci, katırcılık, dışarıdan gelen cemaatlerin otlaklarından tahsil edilen otlak vergileri ve hanelerden malikhanesiyle birlikte yıllık toplam 89.157 akçe vergi alınmıştır⁵⁸. Kerkük Kazâsı'nın köylerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1)Çerbeıklü

Çerbeıklü köyü günümüzde Tuzhurmatı'ya bağlı Emirli Nahiyesi'nin bir köyüdür⁵⁹. Bu köy halkı Türklerden meydana gelmiştir. Mufassal deftere göre 30 haneve 3 mücerred bulunmaktadır. Ayrıca köyde 1 kethüda kaydedilmiştir. Köy halkı sebze, pamuk kozası, soğan, arpa, ve buğday ekimi işleri ile meşguldür.Devlet buradan büyük ve küçükbaş hayvanlar, ser-tağar, dokumacı, resm-i arus ve hanelerden yıllık 18.245

⁵⁸ 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osamlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2013, s.27.

⁵⁹ <http://wiki.dorar-aliraq.net/iraqilaws/law/19801.html>. (E.T.01.01.2020).

akçe vergi almıştır⁶⁰. 1560 yılındaki Kerkük İcmal Defterine göre ise bu köyden yıllık toplam 39.287 akçe vergi tahsil edilmiştir⁶¹.

2)Ramadaniyye

Ramadaniyye köyünün halkı Türklerden meydana gelmiştir.Mufassal deftere göre 33 hane ve 6 mücerred bulunmaktadır. Ayrıca köyde 1 de kethüda kaydedilmiştir. Köy halkı sebze, pamuk kozası, soğan, arpa, ve buğday ekim işleri ile uğraşmaktadır. Köy halkı tarafından büyük ve küçükbaş hayvanlar, bağ, dokumacı, terzi, ayakkabıcı, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 19.577 akçe vergi alınmıştır⁶².1560 yılına ait deftere göre ise köyden yıllık 15.000 akçe vergi alındığı görülmektedir⁶³.

3)Meraga

Günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan mühim ortaçağ şehirlerinden biridir. Osmanlı-Safevi savaşlarında bu şehir Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu tespite göre o dönemde şehrin halkı şuan ki Irak sınırları içerisine gelmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Kendilerine, Meraga köyü olarak da tarihe geçen yerleşim yerini yani,Kerkük yakınlarını mesken edinmişlerdir⁶⁴. Mufassal defterine göre, köyde 57 hane, 13 mücerredve 1 de köle olduğu görülmektedir. Köy halkı sebze, üzüm, pamuk kozası, soğan, arpa, darı ve buğday ekimi gibi işlerle meşguldür. Bunun yanında büyük ve küçükbaş hayvanlar, bağ, terzi, ser-tagar, dokumacı, resm-i arus ve hanelerden yıllık 49.204 akçe vergi alınmıştır⁶⁵. Bu köyün 1560 yılındaki kayda göre ise yıllık ödediği

⁶⁰ BOA, TT.D.111, s.28.

⁶¹ TK, KKA, 285, s.5.

⁶² BOA, TT.D.111, s.29.

⁶³ TK, KKA, 285, s.10.

⁶⁴ Osman Gazi Özgüdenli, 'Meraga', TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, Ankara 2004, s.162-163.

⁶⁵ BOA, TT.D.111, s.29.

vergi toplamı 36.557 akçedir. 1548 yılındaki kayda göre vergi miktarında önemli ölçüde azalma olmuştur⁶⁶.

4)Beşir

Kerkük'ün güneybatısında bulunmaktadır ve buraya yaklaşık 27 km uzaklıktadır. Kerkük ile Bağdat'ı birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir⁶⁷.111 Nolu Mufassal Tahrir Defterine göre köyde 89 hane ve 9 mücerred, 1 müezzin ve 1 Kürt bulunmaktadır. Köy halkı Türklerden meydana gelmiştir. Bu köyde halk sebze, pamuk kozası, soğan, arpa, susam, darı ve buğday ziraatı ile uğraşmaktadır. Köy halkı; büyük ve küçükbaş hayvanlar, kovan, terzi, ser-tagar, dokumacı, resm-i arus ve haneler için yıllık 43.620 akçe vergiyi Osmanlı Devleti'ne vermiştir.⁶⁸1560 yılındaki Kerkük İcmal defterine göre ise ödenen vergi miktarında bir miktar azalma görülmüş, ödenen rakam 39.000 akçe olmuştur⁶⁹.

5)Cemaliye

Cemaliye köyü Kerkük'ün Beşir Nahiyesine bağlı bir köydür⁷⁰.111 Nolu Mufassal Tahrir Defterine göre köyde 52 hane, 14 mücerred ve 1 Kürt kaydedilmiştir. Cemaliye köyünün halkı büyük oranda Türk'tür. Buradaki köylüler sebze, pamuk kozası, soğan, arpa, susam, darı ve buğday ekim işleri ile uğraşmışlardır. Bunun yanında ahali; büyük ve küçükbaş hayvanlar, kovan, ayakkabıcı, ser-tagar, dokumacı, resm-i arus ve haneler için Osmanlı Devleti'ne yıllık 18.520 akçe vergi ödemiştir⁷¹. Kerkük İcmal Defterine göre ise köyden alınan verginin yıllık 15.000 akçeye düştüğü görülmektedir.

⁶⁶ TK, KKA, 285,s.7.

⁶⁷ [https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B4%D9%8A%D8%B1_\(%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9\)](https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B4%D9%8A%D8%B1_(%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9)). (E.T.22.01.2020).

⁶⁸ BOA, TT.D.111, s.30.

⁶⁹ TK, KKA, 285, s.5.

⁷⁰ Kevseroğlu, s.89.

⁷¹ BOA, TT.D.111, s.31.

6)Yenice (Yengice)

Yengice köyü Türkmen yerleşim yeri olan, Salahaddin iline bağlı Tuzhurmatu'nun güneybatısında bulunmaktadır. ⁷²111 Nolu Mufassal Tahrir Defterine göre bu köyde reaye kaydedilmemiştir. Fakat deftere göre burada arpa, buğday, sebze ve pamuk kozası tarımı yapılmaktadır. Osmanlı Devleti buradan toplam 8.905 akçe vergi almıştır⁷³.

7)Hurmata-yı Taze

Hurmata-yı Tezek köyü Kerkük'e bağlı bir köydür ve yaklaşık 10 km uzaklıktadır. Köyün adı iki kelimededen oluşmaktadır. Bunların anlamları ise Taze (Yeni) ve Hurmatu (Hurma) demektir. Ama burada hurma bulunmadığı için yazar Cemal Baban'a göre "*Tuzhurmatu demek*" daha isabetli olacaktır⁷⁴. 111 Nolu Mufassal Tahrir Defterine göre köyde 104 hane, 20 mücerred, 1 müezzin ve 2 kethüda kaydedilmiştir. Köy halkı tamamıyla Türklerden meydana gelmiştir. Buradaki köylüler sebze, pamuk kozası, soğan, arpa, susam, darı ve buğday ekimi gibi işlerle iştigal etmektedir. Köy halkı büyük ve küçükbaş hayvanlar, boyahane, ayakkabıcı, tabakhane, kovan, terzi, ser-tagar, dokumacı, resm-i arus ve hanelerden Osmanlı Devleti'ne yıllık 72.575 akçe vergi ödemiştir⁷⁵.

8)Şemsiye

Bugün bu köy Beşir Nahiyisi'ne bağlı bir köydür. Şemsiye köyünün halkı Türklerden meydana gelmiştir. Mufassal deftere göre köyde 56 hane,4 mücerred, 1 kethüda ve 1 kör bulunmaktadır. Köy halkı sebze, pamuk kozası, soğan, arpa, ve buğday ziraatı ile iştigal etmektedir. Halktan büyük ve küçükbaş hayvanlar,dokumacı, ser-tagar,

⁷² Salih Köse ve Savaş Karagözlü, "*Yengice (Kerkük Yer Adları)*",SUTAD,Sayı 46, Bartın Ağustos 2019.s.36.

⁷³ BOA, TT.D.111, s.32.

⁷⁴Baban,s.81.

⁷⁵ BOA, TT.D.111, s.32.

resm-i arus ve hanelerden yıllık 31.380 akçe vergi toplanmıştır⁷⁶. 1560 yılındaki kayda göre ise köy halkının yıllık 26.000 akçe vergi ödemesi yapmış olduğu görülmektedir⁷⁷.

9)Tisin

Günümüzde Kerkük'ün en büyük mahallelerinden biri olup eski ve yeni Tisin olarak bilinmektedir. Kerkük'ün güneyinde yer almaktadır ve merkeze 5 km uzaklıktadır⁷⁸. Bu köy Türklerin olduğu köylerden biridir. Mufassal deftere göre 93 hane ve 7 mücerred ile birlikte köyde 2 de kör bulunmaktadır. Köy halkı sebze, pamuk kozası, üzüm, soğan, arpa, ve buğday ziraatı ile meşgul olmuştur. Halk; büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, terzi, bağ, ayakkabıcı, kovan, ser-tagar, resm-i arus ve haneler için yıllık 71.989 akçe vergi ödemiştir⁷⁹. 1560 yılına ait Kerkük İcmal defterindeki kayıta yılda toplam 57.987 akçe Osmanlı Devletine vergi olarak ödenmiş olduğu görülmektedir.Fakat bu kayda göre ödenen vergi miktarında büyük bir azalma olmuştur⁸⁰.

10)Üç-kubbe

Bu köy halkı Türklerden meydana gelmiştir.Mufassal deftere göre 24 hane ve 3 mücerred kaydedilmiştir. Köy halkı sebze, soğan, arpa, ve buğday ekim işleri ile uğraşmaktadır. Köyden, büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, terzi, ser-tagar, resm-i

⁷⁶ BOA, TT.D.111, s.33.

⁷⁷ TK, KKA, 285, s.9.

⁷⁸ Sadun Köpürlü, *Diktatör Saddam Döneminde Tisin Türkleri ve Yaşanılmayan Acı, Çile Yaşadılar*, Biz Türkmeniz sitesinde 22.02.2014 yılında yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz, Kevseroğlu, Seyyahların Kalemünde Kerkük, s.77.

⁷⁹ BOA, TT.D.111, s.34.

⁸⁰TK,KKA, 285, s.6.

arus ve hanelerden yıllık 8.949 akçe vergi toplanmıştır⁸¹. Kerkük İcmal Defteri kaydına göre bu köyden yıllık toplam 7.999 akçe vergi tahsil edilmiştir⁸².

11)Pulava

Pulava köyü Tisi'nin batısında bulunmaktadır⁸³. Pulava tamamen Türklerin yaşadığı bir köydür. Mufassal deftere göre 71 hane ve 18 mücerred vardır. Ayrıca köyde 1 kethüda kaydedilmiştir. Köy halkı sebze, pamuk kozası, soğan, darı, susam, arpa, ve buğday ziraatı ile uğraşmaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, terzi, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve haneler için yıllık 21.938 akçe vergi verilmiştir⁸⁴. Kerkük İcmal Arşiv Defterine göre köyden yıllık 17.016 akçe vergi alınmıştır⁸⁵.

12)Hacı -Yüsen (Hacı Yunus)

Kerkük'te bulunan bir köydür⁸⁶. Bu köy halkı Türklerden oluşmaktadır. Mufassal defterde 30 hane, 1 mücerred ve 2 kethüda kaydedilmiştir. Köy halkı sebze, pamuk kozası, soğan, üzüm, arpa, ve buğday ekim işleri ile iştigaletmektedir. Büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 11.913 akçe vergi alınmıştır⁸⁷. 1560 yılındaki defterin kaydına göre ise köyden yıllık toplam 9.341 akçe vergi tahsil edilmiştir⁸⁸.

---

⁸¹ BOA, TT.D.111, s.35.

⁸² TK,KKA, 285, s.14.

⁸³ <https://ar.wikipedia.org/wiki/> (E.T. 15.01.2020).

⁸⁴ BOA, TT.D.111, s.35.

⁸⁵ TK,KKA, 285, s.8.

⁸⁶ Kevseroğlu, s. 97.

⁸⁷ BOA, TT.D.111, s.36.

⁸⁸ TK,KKA, 285, s.14.

13)Tercil

Tercil köyü Kerkük'e bağlı Leylan Nâhiyesi'nin bir köyüdür. Kerkük'ün kuzeyinde bulunmaktadır⁸⁹. Cemal Baban'a göre *Tercil Diyarbekir'deki bir Kürt aşiretinin ismidir*. Bu Kürt aşireti daha önceden bahsi geçen köye gelerek aşiretlerinin ismini buraya vermişlerdir⁹⁰.111 Numaralı Mufassal Deftere göre köyde 242 hane ve 11 mücerred mevcuttur. Ayrıca köyde 43 haneden oluşan bir de Yahudi cemaati vardır. Dolayısıyla toplamda 287 hane ve 11 mücerred kaydedilmiştir. Köyde 3 kethüda, 1 marangoz, 1 çoban ve 2 de kör kayıtlıdır. Bununla birlikte köyde 2 Arap, 2 de Kürt reaya mevcuttur. Köy halkı sebze, pamuk kozası, soğan, üzüm, darı, susam, arpa ve buğday ziraatı ile uğraşmaktadır. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, kovan, damga, boyahane, ispençe, kasaphane, tabakhane, bağ, terzi, ser-tagar, hallaç, resm-i arus ve hanelerden yıllık 104.090 akçe vergi toplanmıştır⁹¹.Kerkük İcmal defterindeki kayda göre ise köy halkı yıllık 18.315 akçe vergi ödemesi yapmıştır⁹². İki tarihin arasında köyün ödediği vergi miktarında çok büyük bir fark bulunmaktadır. Bunun neden kaynaklandığı anlaşılamamaktadır.

14)Karalar

Bu köy halkının nüfusu tamamıyla Türklerden oluşmaktadır.Mufassal deftere göre sadece 18 hane bulunmaktadır. Ayrıca köyde 1 de imam kaydedilmiştir. Bu köyde mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı darı, arpa, ve buğday ekimi ile ilgilenmektedir. Köyden, büyük ve küçükbaş hayvanlar, ser-tagar ve hanelerden yıllık 9.100 akçe vergi tahsil edilmiştir⁹³.

⁸⁹ <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D8%B1%D8%AC%D9%8A%D9%84>. (E.T.22.01.2020).

⁹⁰ Baban, s. 82

⁹¹ BOA, TT.D.111, s.37.

⁹² TK,KKA, 285,s.3.

⁹³ BOA, TT.D.111, s.39.

15)Leylan

Leylan köyü bugünkü konumu Kerkük'e bağlı Kara Hasan Nahiyesi'nin merkezidir. Kerkük'ün güneydoğusunda bulunmaktadır ve 25 km uzaklıktadır⁹⁴. Bu köy halkı Türklerden oluşmaktadır. Mufassal deftere göre 218 hane ve 30 mücerred vardır.Köyde 1 kethüda ve 8 kör kaydedilmiştir. Köy halkı sebze, pamuk kozası, üzüm, arpa, ve buğday ekimi ile iştilal etmektedir. Köyden; büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, terzi, ayakkabıcı, boyahane, değirmen, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden 114.520 akçe vergi tahsil edilmiştir⁹⁵. 1560 yılına ait Kerkük İcmal defterindeki kayda göre ise yıllık ödenen vergi miktarı toplam 98.695 akçedir. Vergi miktarında büyük bir azalma olduğu gözlemlenmektedir⁹⁶.

16)Yahya-abad (Yahya Ava)

Yahya Ava köyü günümüzde Kerkük merkezinde bir semttir. Bu semtin mülkiyeti Türkmen kökenli “*Sarıkâhye*” ailesine aittir⁹⁷.Bu köy halkı Türklerden oluşmaktadır. Mufassal deftere göre 67 hane ve 1 mücerred vardır. Ayrıca kayıtlarda köyde 2 kethüda ve 1 ayakkabıcı kaydedilmiştir. Bu köyde 2 de Kürt reaya mevcuttur. Köy halkı sebze, pamuk kozası, üzüm, soğan,arpa, ve buğday ekimi ile uğraşmaktadır. Halktan büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, ayakkabıcı, terzi, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 35.015 akçe vergi alınmıştır⁹⁸. 1560 yılına ait defterde yıllık ödenen vergide büyük bir azalma olmuştur. Kayda göre Osmanlı Devleti'ne ödenen vergi yıllık 25.580 akçedir⁹⁹.

---

⁹⁴ Baban, s. 270.

⁹⁵ BOA, TT.D.111, s.39.

⁹⁶ TK,KKA, 285, s.7.

⁹⁷ Kevseroğlu, s.126.

⁹⁸ BOA, TT.D.111, s.41.

⁹⁹ TK,KKA, 285, s.7.

17)Depelü

Kerkük'e bağlı Karahasana Nahiyesi'nde bir köydür¹⁰⁰. Bu köy halkı Türklerden oluşmaktadır. Mufassal deftere göre 127 hane ve 18 mücerred vardır. Ayrıca köyde 1 bakırcı, 1 müezzin, 1 oduncu kaydedilmiştir. Bunlara ilaveten köyde 2 de Kürt hane bulunmaktadır. Köy halkı sebze, pamuk kozası, üzüm, arpa, ağca, kızılca darı, susam ve buğday ekimi ile uğraşmaktadır. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, koza, tamga tabakhane, dokumacı, terzi, değirmen, hallaç, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve haneler için yıllık 50.987 akçe vergi tahsil edilmiştir¹⁰¹. Kerkük İcmal defterindeki kayda göre ise köyden yıllık toplam 39.287 akçe vergi alınmıştır.

18)Furkan

Furkan köyü bugün Kerkük'ün Karahasana Nahiyesi'ne bağlı büyük bir köydür¹⁰². Mufassal deftere göre köyde 60 hane ve 6 mücerred mevcuttur. Köy halkı sebze, soğan, darı, susam, pamuk kozası, üzüm, arpa, ve buğday ziraatı ile meşguldür. Ahâli, büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, terzi, hallaç, değirmen, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 21.751 akçe vergi alınırdı¹⁰³. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterini incelediğimizde köyden yıllık toplam 16.446 akçe vergi toplanmıştır¹⁰⁴.

19)Bad-abad

Mufassal defter kaydına göre Bad-abad köyünde 45 hane ve 5 mücerred mevcuttur. Köy halkı sebze, darı, susam, arpa, ve buğday ekimi ile ilgilenmektedir.

---

¹⁰⁰ Kevseroğlu, s.81.

¹⁰¹ BOA, TT.D.111,s.42.

¹⁰² Baban, s.220.

¹⁰³ BOA, TT.D.111, s.45.

¹⁰⁴ TK, KKA, 285, s.10.

Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, terzi, hallaç, bahçe, kehriz, değirmen, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 31.196 akçe vergi toplanmıştır¹⁰⁵.

20)Yarımca

Bu köy Altunköprü Nahiyesi'ne bağlı bir köydür¹⁰⁶. Burada bulunan halkın tamamı Türk'tür. Mufassal deftere göre köyde 26 hane ve 2 mücerred mevcuttur. Ahali darı, susam, arpa ve buğday ekimi ile uğraşmaktadır. Köy halkı büyük ve küçükbaş hayvanlar, ser-tagar ve hanelerden yıllık 10.123 akçe vergi edilmiştir¹⁰⁷.

21)Gökdan

Gökdan köyü, Kerkük'ün yaklaşık 25 km uzaklığında bulunan Karahasan Nahiyesi'ne bağlıdır. Bu köyün halkı Türk'tür. Mufassal deftere göre köyde 101 hane ve 15 mücerred bulunmaktadır. Ayrıca köyde 1 de kethüda kaydedilmiştir. Köy halkı pamuk kozası, susam, arpa ve buğday ziraatı ile ilgilenmektedir. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, ser-tagar, resm-i arus ve haneler için yıllık 47.830 akçe vergi toplanmıştır¹⁰⁸. 1560 yılına ait deftere göre ise köy halkı yıllık toplam 35.285 akçe vergi ödemesi yapmıştır¹⁰⁹.

22)Telkeşkan

Telkeşkan köyü, Kerkük'ün kuzeyindeki Leylan Nahiyesi'nde bulunmaktadır¹¹⁰. Bu köy halkı tamamen Türk'tür. 111 Numaralı Mufassal Deftere göre köyde 77 hane vardır. Ayrıca köyde 1 müezzin, 1 imam ve 1 kör kaydedilmiştir. Bu köyde mücerred

¹⁰⁵ BOA, TT.D.111, s.45.

¹⁰⁶ Kevseroğlu, s.244.

¹⁰⁷ BOA, TT.D.111, s.46.

¹⁰⁸ BOA, TT.D.111, s.47.

¹⁰⁹ TK, KKA,285, s.15.

¹¹⁰ <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D8%B4%D9%83%D8%A7%D9%86>
(E.T. 15.01.2020).

kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı sebze, pamuk kozası, üzüm, arpa, darı, susam ve buğday ekimi ile ilgilenmiştir. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı,tamga, kovan, terzi, hallaç, bağ, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 37.310 akçe vergi toplanmıştır¹¹¹. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterine göre köyden yıllık toplam 29.439 akçe vergi tahsil edilmiştir¹¹².

23)Duhala

Bu köyün halkı Türk'tür. 111 numaralı defterin kaydına göre köyde 23 hane vardır. Ayrıca köyde 1 de kör kaydedilmiştir. Bu köyde de mücerredkaydı bulunmamaktadır. Köy halkı sebze, pamuk kozası, arpa, darı ve buğday üretimi ile ilgilenmektedir. Köy halkı büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, ser-tagar, resm-i arus ve haneler için yıllık 8.181 akçe vergi ödemiştir¹¹³. Kerkük İcmal defterine göre 1560 yılında köyden yıllık toplam 6.464 akçe vergi tahsil edilmiştir¹¹⁴.

24)Kara-Hasan Yaylağı

Kara-Hasan Yaylağı köyü Kerkük'e bağlı bir nahiyedir ve merkezi ise Leylan Köyüdür. Kerkük'ten 25 km uzaklıktadır¹¹⁵. Bu köy halkı Türk'tür. Mufassal deftere göre köyde 34 hane bulunmaktadır. Bu köyde mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı pamuk kozası, arpa, darı ve buğday ziraatı ile iştilal etmektedir. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, ser-tagar, resm-i arus ve hanelerden yıllık 28.535 akçe vergi tahsil edilmiştir¹¹⁶. Kerkük İcmal defterindeki kayda göre ise köyden yıllık 21.000 akçe vergi alınmıştır¹¹⁷.

¹¹¹ BOA, TT.D.111, s.48.

¹¹² TK, KKA,285, s.5.

¹¹³ BOA, TT.D.111, s.49.

¹¹⁴ TK, KKA,285, s.15.

¹¹⁵ Baban, s.227.

¹¹⁶ BOA, TT.D.111, s.49.

¹¹⁷ TK, KKA,285, s.10.

25)Neft-ab-ı Barik

111 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine göre bu köyde hane ve mücerred kaydı bulunmamaktadır. Deftere göre 23 tane bulak (pınar) vardı, Bu köyün halkı Lik Cemaati'nden olup tarım ile ilgilenmektedir. Köyde buğday, arpa, bostan ve neft (petrol) ürünlerinden gelir sağlanmıştır. Köyün 23.100 akçelik geliri mevcut olup bu gelirlerden petrol gelirinin %3'ü hass-ı hümayuna aittir¹¹⁸. 1560 yılındaki Kerkük icmal defterine göre bu köyden yıllık toplam 17.500 akçe vergi tahsil edilmiştir¹¹⁹.

26)Helmin

Helmin köyünün halkı tamamıyla Türk'tür.Mufassal deftere göre 100 hane ve 19 mücerred bulunmaktadır. Ayrıca köyde 1 kethüda, 1 imam ve 2 de kör vardır.Köy halkı darı, pamuk kozası, susam, arpa, ve buğday ekimi ile meşguldür. Köy halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, ser-tagar, değirmen ve hanelerden yıllık 63.660 akçe vergi toplanmıştır¹²⁰.

27)Kuriye (Korya)

Günümüzde bu köy Kerkük şehrinin merkezinde bulunan bir mahalledir¹²¹. Bu köy çoğunluk olarak gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Toplam 70 hane vardır.Bunlardan 1 hanesi müslüman Türklerden ve 69 hanesi ise gayrimüslimlerden oluşmuştur. Köy halkı sebze, soğan, darı, susam, pamuk kozası, keten, üzüm, arpa, ve buğday ziraatı ile uğraşmaktadır.Köy halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı,bağ,ispence, ser-

---

¹¹⁸ BOA, TT.D.111, s.50.

¹¹⁹ TK, KKA,285, s.9.

¹²⁰ BOA, TT.D.111, s.50.

¹²¹ Baban, s.252.

tagar, resm-i arus ve haneler için yıllık 25.253 akçe vergi alınmıştır¹²². Kerkük İcmal Defterindeki kayda göre köyün yıllık 20.008 akçe vergi ödediğini görmekteyiz¹²³.

28)Kuşçu

Bu köyde 11 hane mevcuttur ve burada mücerred kaydı yoktur. Bu köyün halkı tamamıyla Türk'tür. Köy halkı sebze, soğan, susam, arpa, buğday ve pamuk kozası ziraatı ile meşgul olmuştur. Köyden otlak, hayvanlar, bağ, hallaç ve hanelerden toplam 10.000 akçe vergi toplanmıştır¹²⁴.

Sonuç olarak, 111 Numaralı Mufassal ve 285 Numaralı İcmal defterlerine göre Kerkük Kazası'nın 28 köyü bulunmaktadır. Bu köylerden Yenice ve Neft-ab-ı Barik köylerinde hane bulunmadığı halde deftere köy olarak kaydedilmiştir. Kerkük'ün köylerinde 2.076 hane, 230 mücerred,16 kethüda,11 Kürt, 2 Arap, 147 Yahudi, 122 Hıristiyan ve 18 kör kaydedilmiştir. Bunlara ilaveten 28 köyden toplanan yıllık vergi 111 Numaralı Defterde 1.086.623 toplam akçe kaydedilmiştir. 285 Numaralı Defterin kaydına göre ise toplam 591.206 akçedir. Ayrıca 28 köy incelendiğinde,Kerkük köylerindeki halkın büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğu görülmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus ise *Yenice, Hurmatu,Karalar, Bad Abad, Yarımca, Helmin ve Kuşçu* köylerinin vergi miktarları 285 Numaralı İcmal Defterinde kayıt bulunmamasıdır.

2- DAKUK NAHİYESİ VE KÖYLERİ

Bu nahiyenin köyleri hakkında elde edilen bilgiler 1544, 1548 ve 1560 yıllarına ait olan defterlerden ve tarihi belli olmayan 1028 numaralı Bağdat Vilayeti İcmal Defterinden çıkarılmıştır. Araştırma dönemimize ait bu nahiyede 20 köy kaydı mevcuttur.

¹²² BOA, TT.D.111, s.51.

¹²³ TK, KKA, 285, s.10.

¹²⁴ BOA, TT.D.111, s.52.

1)Dakuk

Dakuk, Irak'ta bir Türkmen kasabasıdır. Türkmeneli içerisinde yer almaktadır. Dakuk aynı zamanda tarih kitaplarında Tavuk (Tavuk) olarak geçmektedir¹²⁵. İslam çağında Dakuk'a Dakuka (دافوقا) ismi verilmiştir. Dakuk yüzölçümü açısından Erbil'den sonra gelmektedir¹²⁶. Dakuk, Kerkük'ün 40 km güneyindedir. Kerkük ve Bağdat demiryolu üzerinde bulunan Dakuk tarih boyunca önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Zamanla Kerkük'ün en önemli ilçelerinden biri olan Dakuk, Kerkük'ten sonra Türkmen nüfusu ve kültürü bakımından dikkat çeken bir yerleşim yeri olmuştur¹²⁷.

Coğrafi konumu itibariyle eski çağlardan beri bir çok işgale uğramış bir bölgedir. Dakuk, ilk devirlerden günümüze kadar Türklerin bölgede varlıklarını devam ettiği şehirlerden biridir.

Bağdat'ın işgalini gerçekleştirmek için, her kuvvetin mutlaka ilk önce Dakuk'u ele geçirmesi gerekmiştir. Bu durumda Dakuk konum itibariyle hem askerî üşem de lojistik bir bölge olarak kullanılmıştır¹²⁸.

Dakuk'ta 249 müslüman hane ve 102 mücerred mevcuttur. 3 derviş hanesi, 7 hane ve 3 mücerred şeyh Şah-Kulu veled-i Şeyh Hacının evladı zikr olunmuştur. Gayrimüslim olarak 18 hane ve 4 mücerred mevcuttur. Dakuk, Irak Türklerinin yaşadıkları Bağdat ve Samarra yerleşimlerinden biridir. Dakuk'ta gayrimüslimlerinde bulunmasına rağmen, bölgede yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu Türktür¹²⁹.

2)Matık

Bu köy Dakuk'un güneybatısında yer almaktadır. Köy halkı Türk'tür. Büyük ihtimalle köyde diğer etnik kökenlerden insanlar bulunmamaktadır. Köyde 34 hane, 2

¹²⁵ BOA, TT.D.111, s.25.

¹²⁶ Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.86.

¹²⁷ Baban, s.108.

¹²⁸ Abdulhalik Bakır; Ferruh Kayalan, "Geçmişten günümüze Türkmen Şehri Dakuk (Tavuk)", *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C.3, Sayı 2, Aralık 2019.

¹²⁹ BOA, TT.D.111, s.25-26.

mücerred ve 1 kethüda vardır. Köy halkı buğday, arpa, pamuk kozası, soğan, sarımsak, darı ve susam ürünleri yetiştirmekle meşguldür. Köy halkından büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, dokumacılık, kovancılık, hallacılık, bād-ı hevâ ve resm-i arus vergileri olarak toplam 16.909 akçe vergi alınmıştır¹³⁰. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterinde yıllık toplam 16.680 akçe vergi alınmış olduğu tespit edilmiştir¹³¹.

3) Batmanlı

Bu köy Tuzhurmatı'nın kuzeybatısında ve yaklaşık 5 km uzaklıkta bulunmaktadır¹³². Köyde 158 hane ve 34 mücerred vardır. Köyhalkı Türklerden meydana gelmiştir. Burada 2 kethüda, 1 ayakkabıcı, 1 marangoz ve 1 müezzin vardır. Köy halkından soğan, sebze, buğday, arpa, darı, pamuk kozası, ayakkabı, hayvanlar, dokuma, kovan, boya hane, resm-i arus, bād-ı hevâ dahilinde hanelerden malikhanesiyle beraber 101.221 akçe vergi alınmıştır¹³³. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterindeki kayda göre ise Osmanlı Devleti'ne yıllık olarak 84.981 akçe vergi ödenmiştir. Bu köyde de yıllık ödenen vergi miktarında bir düşüş söz konusudur¹³⁴.

4) Kilise

Bu köy Dakuk'a bağlıdır. Kuzeyinde bir kilise mevcuttur. Buranın Kildani taifesine ait olduğu iddia edilmektedir¹³⁵. Köyün 40 hanesi vardır. 5 hanesi müslüman Türklerden, 35 hanesi ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Buradaki köy halkından sebze, buğday, arpa, pamuk kozası, dokumacılık, hayvanlar, değirmen, resm-i arus, bād-ı hevâ ve hanelerden malikhanesiyle birlikte toplam 11.215 akçe vergi alınmıştır. Bu

¹³⁰ BOA, TT.D.111, s.5.

¹³¹ TK, KKA. 285, s.7.

¹³² Necat Kevseroğlu, *Mucem-il Mevak-il Irakiyye Bi- Esma Türkiyye*, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük 2014. s.61.

¹³³ BOA, TT.D.111, s.5.

¹³⁴ TK, KKA.285, s.7.

¹³⁵ Kevseroğlu, s.219.

köye, halkın çoğunluğunun gayrimüslimden meydana gelmesinden ve köyde kilise bulunmasından dolayı “*Kilise*” ismi verilmiş olabileceği söylenmektedir¹³⁶. 1560 yılına ait Kerkük İcmal defterinde ise köyden yıllık 9.500 akçe vergi alınmış olduğu görülmektedir¹³⁷.

5) İkiz-depe

Tuzhurmatu’ya bağlı Emirli Nahiyesi’nin bir köyüdür. “İkiz-depe” adını iki tepenin yanyana bulunmasından dolayı almıştır¹³⁸. Köy 11 haneden meydana gelmiştir. Bu köyde mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı bütünüyle Türklerden oluşmuştur. Buradaki halktan arpa, buğday, darı, soğan, susam, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bād-ı hevâ ve hanelerden malikhanesiyle beraber toplam 7.647 akçe vergi alınmıştır¹³⁹. Kerkük İcmal defterinin kaydına göre ise köyden toplam 7.647 akçe vergi alınmıştır. 1548 ile 1560 yıllarına ait toplam ödenen vergi miktarında bir değişiklik olmadığı gözlemlenmiştir¹⁴⁰.

6) Kuştan

Bu köyün yeri tespit edilememiştir. Bu köy 100 haneden ve 40 mücerredten oluşmaktadır. Köy halkı Türk’tür. Köyde 1 imam, 2 müezzin ve 4 kethüda mevcuttur. Köy halkı arpa, buğday, kızılca darı, pamuk kozası, susam, bakla, üzüm ve sebze yetiştirmektedir. Bunların yanında büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, boyahane, ayakkabıcı, değirmen, kovan, bād-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle beraber 71.103 akçe vergi alınmıştır¹⁴¹. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterinde ise Osmanlı devletine yıllık toplam 62.598 akçe vergi verdikleri görülmektedir. Bu tarihteki

¹³⁶ BOA, TT.D.111, s.7.

¹³⁷ TK, KKA. 285, s.12.

¹³⁸ Kevseroğlu, s.36.

¹³⁹ BOA, TT.D.111, s.8-9.

¹⁴⁰ TK, KKA.285, s.12.

¹⁴¹ BOA, TT.D.111, s.9.

kayda göre Osmanlı devletine verilen yıllık toplam akçede eksilme tespit edilmiştir. Bu eksilmenin nedeni ise köydeki insanların sayısının azalmasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır¹⁴².

7)İftihar¹⁴³

İftihar köyü Dakuk'un güneybatısında bulunmaktadır. Köyün 51 hanesi ve 25 mücerredi vardır. Ahalisi Türk olan bu köyde 1 de köy kethüdası mevcuttur. 111 nolu deftere göre bu köyde 1 de kör bulunmaktadır. Köy halkı buğday, arpa, pamuk kozası, susam, sebze, soğan, sarımsak ve darı yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır. Köy halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, kovan, bād-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 41.755 akçe vergi alınmıştır¹⁴⁴. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterine göre ise yıllık 38.010 akçe vergi ödemesi yapılmıştır¹⁴⁵.

8)Şeyh Kendi

Bu köy hakkında günümüzde bilgi mevcut değildir. Ahalisi Türk olan bu köy,38 hane ve 11 mücerreden oluşmaktadır. 111 nolu deftere göre bu köyde de 1 kör kaydedilmiştir. Köy halkı buğday, arpa, darı, susam, pamuk kozası yetiştirmekle meşguldür. Köyden ser-tağar, ayakabıcı, dokumacı, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bād-ı hevâ, resm-i arus, kovan ve hanelerden malikhanesiyle beraber 25.322 akçe vergi alınmıştır¹⁴⁶. Kerkük İcmal defterindeki kayda göre ise yıllık 22.028 akçe vergi tahsil edilmiştir¹⁴⁷.

¹⁴² TK, KKA.285, s.7.

¹⁴³ 1028 Numaralı Bağdat Vilayeti İcmal Defteri'nde sayfa 99'da bu köyden bahsedilmiştir. Fakat TT.D. 111 numaralı defterde bu köy hakkında detaylı bilgi verilmemiştir.

¹⁴⁴ BOA, TT.D.111, s.11.

¹⁴⁵ TK, KKA.285, s.18.

¹⁴⁶ BOA, TT.D.111, s.11.

¹⁴⁷ TK, KKA.285, s.18.

9)Lasun

Lasun köyü Kerkük'ün güneyinde bulunan Dakuk Nahiyesi'nin bir köyüdür. Kerkük'ten yaklaşık 35 km uzaklıktadır.¹⁴⁸ Bu köyün halkı Türk'tür. 3 seyyid hanesiyle birlikte 74 hane ve 9 mücerred vardır. Köyde 1 müezzin, 1 imam ve 1 dokumacı mevcuttur. Köy halkından buğday, arpa, sebze, soğan, darı, üzüm, bakla, susam, pamuk kozası, börülce vergisi ile beraber ser-tagar, dokumacı, bağ, büyük ve küçükbaş hayvanlar,değirmen, kovan, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle beraber 41.250 akçe vergi alınmıştır¹⁴⁹. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defteri kaydına göre ise köyden vergi olarak yıllık 40.000 akçe tahsil edilmiştir¹⁵⁰.

10)Arap Kendi Ulya

Bu köy ile ilgili güncel bir bilgiye rastlanmadı. Arap Kendi Ulay köyü diğer köylerden farklıdır; çünkü bu köy çeşitli etnik kökenlerin birlikte yaşadıkları bir köydür. Köy 34 hane ve 30 mücerreden oluşmaktadır. Köyde 1 kethüda vardır. Halk buğday, arpa, darı, sebze, susam, pamuk kozası yetiştirmekle uğraşmaktadır. Köyden ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, kovan, dokumacı, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden beraber 21.840 akçe vergi alınmıştır¹⁵¹.Kerkük İcmal defterinden edinilen kaydına göre ise köyden yılda 18.000 akçe vergi tahsil edilmiştir¹⁵².

11)Arap Kendi Süfla

Günümüzde bu köy ile ilgili bilgi mevcut değildir.Bu köy 39 hane ve 18 mücerreden oluşmaktadır. Köyde 1 kethüda mevcuttur. Köy halkından arpa, buğday, sebze, pamuk kozası, darı, bakla vergisi yanında ser-tagar, büyük ve küçükbaş

¹⁴⁸ <https://www.alsumaria.tv/news/229214>. (E.T. 20.12.2019).

¹⁴⁹ BOA, TT.D.111, s.12.

¹⁵⁰ TK, KKA.285, s.18.

¹⁵¹ BOA, TT.D.111, s.13.

¹⁵² TK, KKA.285, s.11.

hayvanlar, dokumacı, kovan, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 25.919 akçe vergi alınmıştır¹⁵³. Kerkük İcmal defterine göre ise köyden yıllık toplam 22.447 akçe vergi toplanmıştır¹⁵⁴.

12)Alisaray

Tuzhurmatı'ya bağlı Dakuk Nahiyesi'nin bir köyüdür. Bağdat ile Kerkük demiryolları üzerinde bulunmaktadır¹⁵⁵. Ahalisi tamamıyla Türk olan bu köy,82 hane ve 34 mücerreden oluşmaktadır.Köyden buğday, arpa, sebze, pamuk kozası, darı, bakla, soğan, üzüm vergileri yanında ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, hallaç, bağ, kovan, båd-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 31.180 akçe vergi alınmıştır¹⁵⁶. 1560 tarihli deftere göre ise alınan vergi miktarı yıllık 27.000 akçe olmuştur.¹⁵⁷

13)Cedide- Babilan

Bu köy Diyale şehrinde bulunmaktadır. Ahalisi Türk olan bu köy,54 hane ve 5 mücerreden oluşmaktadır. Köy halkı buğday, arpa, sebze, pamuk kozası, darı, bakla, soğan, üzüm yetiştiriciliği ile uğraşmaktadır. Köyden ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bağ, dokumacı, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 19.910 akçe vergi alınmıştır¹⁵⁸. Kerkük İcmal defterindeki kayda baktığımızda köyün yıllık toplam 12.400 akçe vergi ödemesi yaptığı görülmektedir¹⁵⁹.

¹⁵³ BOA, TT.D.111, s.14.

¹⁵⁴ TK, KKA.285, s.19.

¹⁵⁵ Baban, s.208.

¹⁵⁶ BOA, TT.D.111, s.14.

¹⁵⁷ TK, KKA.285, s.18.

¹⁵⁸ BOA, TT.D.111, s.15.

¹⁵⁹ TK, KKA.285, s.11.

14)Tuzhurmatu¹⁶⁰

Ahalisinin büyük bir kısmı Türk olan bu köy, 229 hane ve 43 mücerreden oluşmaktadır. Köyde 3 kethüda, 1 tuzcu (mellah), 1 imam, 1 fırıncı, lazad edilmiş köle, 1 gulam, 1 kör, 1 marangoz ve 1 katip vardır. Ayrıca 111 nolu defter göre 1 Arap ve 7 Kürt mevcuttur. Köy halkı sebze, meyve hurma, börülce, bakla, buğday, arpa, pamuk kozası, kızılca darı, susam, ağcağibi ürünleri yetiştirmekle meşguldür. Köy halkından ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, medbağa, öküz (çifte koşulmayan), tuz, tuzla, petrol, değirmen, resm-i arus ve hanelerden yıllık 119.745 akçe vergi alınmıştır¹⁶¹.

15)Babilan

Babilan köyünün halkı tamamıyla Türklerden oluşmaktadır.Bu köy, 8 hane 2 mücerrid ve Şeyh Macidi-i Kürevi evladıyla beraber 119 hane ve 11 mücerreden meydana gelmiştir.Köyde 1 kethüda, 2 kör, 2 dellak ve bir hallaç mevcuttur. Köy halkından buğday, arpa, sebze, pamuk kozası, darı, soğan, üzüm gibi ürünlerden alınan vergiler yanında ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bağ, dokumacı, bad-ı hevâ, boyahane, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 28.389 akçe vergi alınmıştır¹⁶². 285 Numaralı Kerkük İcmal defterinin kaydına göre ise köyden yıllık 25.000 akçe vergi toplanmıştır¹⁶³.

16)Bassas¹⁶⁴

Bassas köyü Tuzhurmatu'ya bağlı bir mahalle olarak bilinmektedir. Kerkük'ten yaklaşık 80 km uzaktadır¹⁶⁵. Ahalisi Türk olan bu köy, 57 hane ve 10 mücerreden

¹⁶⁰ Günümüzde Selahaddin (Tikrit'e) bağlıdır ve Bağdat-Kerkük karayolu üzerinde bulunmaktadır. Kerkük'ün güneydoğusundan 70 km uzaklıktadır. Detaylı bilgi için bkz, Baban, s.195-196.

¹⁶¹ BOA, TT.D.111, s.16.

¹⁶² BOA, TT.D.111, s.20.

¹⁶³ TK, KKA.285, s.19.

¹⁶⁴ BOA, TD. 1028, s.100.

¹⁶⁵ <http://wikimapia.org/35457091/ar/%D8%A8%D8%B5%D8%A7%D8%B5> (E.T.25.12.2019).

oluşmaktadır. Köyde 1 kethüda mevcuttur. Köy halkı buğday, arpa, sebze, pamuk kozası, darı, bakla, soğan ve üzüm gibi ürünleri yetiştirmekle uğraşmaktadır. Köyden ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bağ, dokumacı, boyahane, tabakhane, değirmen, bâd-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 48.240 akçe vergi toplanmıştır¹⁶⁶. Kerkük İcmal Defterinin kaydına göre köyden yıllık 40.000 akçe vergi alınmıştır¹⁶⁷.

17)Çubgan

Bu köy halkı Türklerden oluşan bir köydür. Bu köyde 32 hane ve 7 mücerred mevcuttur. Bu köyde 1 kethüda vardır. Köy halkı buğday, arpa, sebze, pamuk kozası, darı, bakla, soğan ve üzüm yetiştirmektedir. Köyden ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, resm-i arus ve hanelerden yıllık 20.356 akçe vergi tahsil edilmiştir¹⁶⁸. 1560 yılına ait deftere göre ise köy halkı 1.679 akçe vergi ödeme gerçekleştirmiştir¹⁶⁹.

18)Cedide¹⁷⁰

Cedide köyü Kerkük'ün güneyinde bulunan Beşir Nahiyesi'ne bağlı bir köydür¹⁷¹. Bu köyün halkı bütünüyle Türk'tür. 16 hane ve 7 mücerredten oluşmaktadır. Köyde 1 kethüda mevcuttur. Köy halkı buğday, arpa, sebze, börülce, pamuk kozası, darı, susam ve üzüm yetiştiriciliği ile işgal etmekte olup ser-tagar, büyük ve küçükbaş

¹⁶⁶ TT.D.111, s.21.

¹⁶⁷ TK, KKA.285, s.19.

¹⁶⁸ BOA, TT.D.111, s.22.

¹⁶⁹ TK, KKA.285, s.19.

¹⁷⁰ Arapçada Yeni demektir.

¹⁷¹ <http://almasalah.com/ar/news/49505/%D8%AA%D8%AD%D8%B1%D9%8A%D8%B1-> (E.T. 25.12.2019).

hayvanlar, bağ, dokumacı, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 13.227 akçe vergi ödemiştir¹⁷².

19)Çeptan

Çeptan köyünde toplam 32 hane ve 6 mücerred vardır. Köy halkından buğday, arpa, sebze, börülce, pamuk kozası, darı, susam ve üzüm gibi ürünlerden alınan vergiler yanında ser-tagar, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bağ, dokumacı, resm-i arus ve hanelerden malikhanesiyle birlikte 17.876 akçe vergi alınmıştır¹⁷³. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterinde de 17.876 akçe vergi toplanmıştır. 1548 yılındaki defterin kaydı ile aynıdır¹⁷⁴.

20)Baura Köyü

Dakuk'a tâbi olan bu köy,İmam Zeynel Abidin Türbesi için vakıf olarak ayrılmış bir köydür. Köy 1546 yılındaki kayıtlara göre 88 hane ve 31 mücerredten meydana gelmiştir. Tamamıyla Türkmenlerden oluşan bu köyde toplam 119 nefer mevcuttur. Köyün vakıf geliri yıllık toplam 5.397 akçedir¹⁷⁵. 1548 tarihinde ise köyde 42 hane, 7 mücerred, 4 seyyid, 17 hademe toplam olarak 70 nefer bulunduğu görülmektedir. Arşiv defterini incelediğimizde köyün vakıf geliri kaydedilmemiştir¹⁷⁶. Köyde darı, arpa ve buğday ekimi yapılmıştır.Vakfın yıllık gelirinin mezar için harcandığı görülmektedir.¹⁷⁷

Sonuç olarak Dakuk Nahiyesi'ndeki köylerde toplam 1470 hane, 394 mücerred ve 16 kethüda kaydı bulunmaktadır. Bunun yanında köylerde 7 Kürt, 1 Arap, 5 kör ve 56 gayrimüslim kaydı mevcuttur. Köylerin Osmanlı Devleti'ne ödediği toplam yıllık vergi

¹⁷² BOA, TT.D.111, s.22.

¹⁷³ BOA, TT.D.111, s.22.

¹⁷⁴ TK, KKA.285, s.19.

¹⁷⁵ BOA.,DFE.TD.386, s.242-244; TKGM,VAYS.ED.582, s.147-148.

¹⁷⁶ BOA, TT.D.111, s.79-80.

¹⁷⁷ BOA, DFE.TD.386, s.244; TKGM, VAYS.ED.582, s.148; BOA, TT.D.111, s.80.

miktarı 663.104 akçedir. Elde edilen verilere göre, bu nahiyenin köylerinde yaşayan halkın büyük bir kısmının Türklerden meydana geldiği ortaya çıkmaktadır.

3-NİLKAZ NAHİYESİNİN KÖYLERİLERİ

Nilkaz Nahiyesi'nde toplam 24 köy bulunmaktadır. Bu nahiyede bulunan köylerin çoğu Türk köyüdür ve buradaki halk çoğunluk olarak çiftçilik ile uğraşmaktadırlar.¹⁷⁸

1) Ağçalar

Süleymaniye'ye bağlı Çamçamal Kazası'na tâbi bir köydür. Süleymaniye'ye 38 km uzaklıktadır. Osmanlılar döneminde Süleymaniye vilayetine bağlıydı¹⁷⁹. Türklerin yaşadıkları buköyde toplam 73 hane ve 7 mücerred mevcuttur. Köyde 2 kethüda bulunmaktadır.Halkı çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Buradaki halk Arpa, buğday, pamuk kozası, darı, büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile hallaççılık ve dokumacılık ile uğraşmaktadır. Köyden resm-i arus vergisi de dahil yıllık 3.530 akçe vergi tahsil edilmiştir¹⁸⁰. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterine göre, yıllık 3.530 akçe vergi ödemesi yapıldığıtespit edilmiştir. 1548 yılına ait defterin kaydı ile aynı oranda vergi ödendiği görülmektedir¹⁸¹.

2) Çuçurd-ı Büzürk

Bu köyün halkı Türklerden oluşmaktadır.Bu köyde 64 hane, 8 mücerred ve 1 kethüda bulunmaktadır. Köy halkı arpa, buğday, pamuk kozası, darı, değirmen, fırın, arus vergisi olarak Osmanlı Devleti'ne yıllık 6.634 akçe vergi ödenmiştir¹⁸². 285

¹⁷⁸ BOA, TT.D.111, s.61.

¹⁷⁹ Kevseroğlu, s.33.

¹⁸⁰ BOA, TT.D.111, s.62.

¹⁸¹ TK, KKA.285, s.6.

¹⁸² BOA, TT.D.111, s.62.

Numaralı İcmal defterine göre ise köy halkı yıllık toplam 6.634 akçe vergi ödemesi yapıştır¹⁸³.

3) Metfak

111 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine göre bu köyde 56 hane, 5 mücerred, 1 kör, 1 Sağır 1 kethüda bulunmaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı, mercimek, pamuk kozası, ağca, büyük ve küçükbaş hayvan vergisi yanında hallaç, değirmen, resm-i arus ve haneler için yıllık toplam 8.648 akçe vergi vermiştir¹⁸⁴. 1560 yılına ait Kerkük İcmal defterine göre de, köy halkının aynı miktarda (8.648 akçe) yıllık vergi ödediği görülmektedir¹⁸⁵.

4) Süslü ve Keritan

Bu köyde 111 Numaralı Tahrir Defterinde 25 hane ve 5 mücerred kaydı mevcuttur. Köy halkı Türklerden oluşmaktadır. Bu köyden buğday, arpa, darı, pamuk kozası, büyük ve küçükbaş hayvanlardan alınan vergiler yanında dokuma, resm-i arus ve hanelerden toplam yıllık 937 akçe vergi alınmıştır¹⁸⁶. 1560 Kerkük İcmal defterine göre de, köy halkı, yıllık aynı miktarda (937 akçe) vergi ödemesi gerçekleştirmiştir¹⁸⁷.

5) Keritan

Keritan köyünün halkı Türklerden oluşmaktadır. Mufassal Deftere göre köyde 12 hane ve 5 mücerred bulunmaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı, pamuk kozası, büyük ve küçükbaş hayvan vergileri ile birlikte dokumacı ve resm-i arus vergisi olarak yıllık

---

¹⁸³ TK, KKA.285, s.7.

¹⁸⁴ BOA, TT.D.111, s.63.

¹⁸⁵ TK, KKA.285, s.7.

¹⁸⁶ BOA, TT.D.111, s.63.

¹⁸⁷ TK, KKA.285, s.7.

toplam 867 akçe vergivermiştir¹⁸⁸.285 numaralı defterin kaydına göre de, köy halkının yıllık ödediği verginin değişmediği (867 akçe)görülmektedir¹⁸⁹.

6)Mahmud Nuri

Bu köy bir aile veya o bölgenin önde gelen büyüklerinden birinin ismini almış olabilir. Köyün halkı tamamen Türk'tür.Köyde 59 hane ve 13 mücerred vardır. Ayrıca mufassal deftere göre köyde 1 kör de bulunmaktadır. Halk arpa, buğday, darı, mercimek ve pamuk kozası yetiştirmekle meşgul olmuştur. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden toplam alınan vergi miktarı 5.625 akçedir¹⁹⁰. Kerkük İcmal defterindedeki, köyün yıllık ödediği vergi miktarının (5.625 akçe) değişmediği müşahede edilmektedir¹⁹¹.

7)Gök-depe¹⁹²

Günümüzde Süleymaniye'ye bağlı Çamçal Kazası'nın bir köyüdür¹⁹³.Halkı Türklerden oluşan bu köyde 65 hane, 5 mücerred ve 1 kethüda vardır. Köy Türk halkından oluşmasına rağmen, reaya arasında 1 de Kürt bulunmaktadır. Köyde yaşayan halk arpa, buğday, darı ve pamuk kozası gibi ürün yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 10.000 akçe vergi tahsil edilmiştir¹⁹⁴.

¹⁸⁸ BOA, TT.D.111, s.64.

¹⁸⁹ TK, KKA.285, s.7.

¹⁹⁰ BOA, TT.D.111, s.64

¹⁹¹ TK, KKA.285, s.7.

¹⁹² Kevseroğlu, s.73 bu köyün Altunköprü ve Erbil arasında bulunduğunu iddia etmektedir.

¹⁹³ Baban, s. 265.

¹⁹⁴ BOA, TT.D.111, s.65.

8)Çuçurd-ı Küçük

Bu köyün halkının büyük bir kısmı Türk'tür.Köyde 65 hane, 5 mücerred, 1 kethüda ve 1 kör vardır. Bu köyün reayası arasından 8 de Kürt mevcuttur. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmekle uğraşmaktadır. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 5.272 akçe vergi toplanmıştır¹⁹⁵. 1560 yılındaki 285 Numaralı Liva-i Kerkük İcmal defterinde de 5.272 akçe yıllık vergi ödendiği tespit edilmiştir. 1548 yılına ait 111 Numaralı Defterdeki miktarla aralarında bir fark yoktur¹⁹⁶.

9)Tülekdan (Terkelan)

Bu köy bugün Tuzhurmatı'ya bağlı bir köydür.Kerkük'ün güneybatısında yaklaşık 15 km uzaklıktadır¹⁹⁷. Halkı tamamen Türklere oluşan bu köyde 46 hane, 3 mücerred, 1 kethüda ve 1 kör vardır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır. 1548 yılında,köy halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, bad-ı hevâ ,resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 2.719 akçe; 1560 yılındaki 285 numaralı defterde de aynı miktarda vergi tahsil edildiği görülmektedir¹⁹⁸.

10)Şuhud Komu

Bu köyün halkı Türk'tür. Köyde 122 hane, 7 mücerred ve 1 kethüda vardır.Bunun yanında 10 tane de seyyid hanesi mevcuttur. Toplamda 132 haneden oluşan köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır. Osmanlı Devleti bu köyden;büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, boyahane, değirmen, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 15.796 akçe vergi tahsiletmiştir¹⁹⁹. 1560

¹⁹⁵ BOA, TT.D.111, s.66.

¹⁹⁶ TK, KKA.285, s.6.

¹⁹⁷ Baban, s.82.

¹⁹⁸ BOA, TT.D.111, s.67; TK, KKA.285, s.6.

¹⁹⁹ BOA, TT.D.111, s.67.

yılındaki 285 numaralı defterin kayıtlarına göre de köy halkının aynı miktarda (15.796 akçe) vergi ödediği müşâhade edilmiştir²⁰⁰.

11) Babık

Babık köyünün halkı tamamıyla Türklerden oluşmaktadır. Bu köyde 68 hane, 1 mücerred ve 1 kör vardır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmekle meşguldür. Köy halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden Osmanlı Devleti için yıllık toplam 8.317 akçe vergi alınmıştır²⁰¹. 1560 yılına ait Kerkük İcmal defterindeki kayıta da yıllık vergi ödeme miktarı aynıdır²⁰².

12) Güllüce

Günümüzde Süleymaniye iline bağlı Çamçamal Nahiyesi'nin bir köydür²⁰³. Bu köyde 59 hane, 7 mücerred ve 2 kethüda bulunmaktadır. Köy halkı büyük oranda Türk'tür. Mufassal defterde 5 tane de Kürt kaydı mevcuttur. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır. Köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 6.752 akçe vergi toplanmıştır²⁰⁴. 1560 yılındaki Kerkük İcmal Defteri kaydına bakıldığında, köyün yıllık vergi ödeme miktarında bir değişiklik olmadığı ortaya çıkmaktadır²⁰⁵.

²⁰⁰ TK, KKA.285, s.6.

²⁰¹ BOA, TT.D.111, s.69; TK, KKA, 285, s.6. 1560 yılındaki deftere göre de aynı oranda yıllık vergi ödeniyordu.

²⁰² TK, KKA, 285, s.6.

²⁰³ Kevseroğlu, s.173.

²⁰⁴ BOA, TT.D.111, s.69.

²⁰⁵ TK, KKA, 285, s.6.

13)Kazan Otağı

Kazan Otağı köyü günümüzde mevcut olmayan bir köydür. 111 Numaralı Mufassal Deftere göre köyün halkı bütünüyle Türklerden oluşmaktadır. Bu köyde 34 hane, 5 mücerred ve 1 kethüda bulunmaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmektedir. Osmanlı Devleti bu köyden büyük ve küçükbaş hayvanlar, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 2.412 akçe vergi tahsil etmiştir²⁰⁶. 1560 tarihindeki deftere göre, köy halkı ödediği vergi miktarında herhangi bir değişiklik olmamıştır²⁰⁷.

14)Kadı Kendi

Günümüzde bu köyde Nilkaz taifesi kökenli halk oturmaktadır. Kadı Kendi köyü Kerkük'ün kuzeydoğusunda yer almaktadır²⁰⁸. Köyde 60 hane, 6 mücerred ve 1 kethüda vardır. Köyün halkı büyük oranda Türklerden oluşmaktadır. Mufassal Deftere göre köyde 8de Kürt kaydı vardır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmektedir. Osmanlı Devleti ahâlden, büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 7.822 akçe vergi toplamıştır²⁰⁹. 285 Numaralı Kerkük İcmal defterinin kaydına görede alınan yıllık vergi miktarında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir²¹⁰.

15)Gürciler

Köyün halkı Türklerden oluşmaktadır.Köyde 11 hane, 1mücerred ve 1 kethüda bulunmaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmektedir. Halk Osmanlı Devleti'ne;büyük ve küçükbaş hayvan vergileri yanında dokumacılık,resm-i

²⁰⁶ BOA, TT.D.111, s.70; TK,KKA, 285, s.6. 1560 yılına ait defterdeki kayıta da ödenen rakamda bir farklılık söz konusu değildir.

²⁰⁷ TK, KKA, 285, s.6.

²⁰⁸ Kevseroğlu, s.180.

²⁰⁹ BOA, TT.D.111, s.70.

²¹⁰TK,KKA, 285, s.6.

arus ve haneler için yıllık toplam 1.420 akçe vergi ödemiştir²¹¹. 1560 yılındaki defterin kaydına göre halkın 1.420 akçe ve 1548 yılına ait defterin kaydına göre deaynı miktarda vergi ödediği görölmektedir²¹².

16) Melik Kendi

Melik Kendi köyün halkı tamamen Türklerden meydana gelmektedir.Köyde 62 hane ve 5 mücerred vardır. Köy halkı arpa, buğday, darı, pamuk kozası,mercimek ve nohut gibi ürünler yetiştirmektedir. 1548 yılına ait deftere göre,halktan büyük ve küçükbaş hayvanlar, değirmen, dokumacılık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 7.120 akçe vergi tahsiledilmiştir²¹³. Aynı şekilde 1560 yılında, Kerkük İcmal defterine göre halkın yıllık toplam 7.120 akçe vergi ödediği görölmektedir²¹⁴.

17) Kurd-delügi

Bu köyün halkı Türklerden oluşmaktadır. Köyde 26 hane bulunmakta olup mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmektedir. Osmanlı Devleti, bu köyün halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, hallaç, dokumacı, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 1.585 akçe vergi tahsil etmiştir²¹⁵. 1560 tarihine ait Kerkük İcmal defterindeki kayda göre de köy halkının aynı miktarda (1.585 akçe) vergi ödediği görölmektedir²¹⁶.

²¹¹ BOA, TT.D.111, s71; TK,KKA, 285, s.6.

²¹² TK,KKA, 285, s.6.

²¹³ BOA, TT.D.111, s.71.

²¹⁴ TK,KKA, 285, s.6.

²¹⁵ BOA, TT.D.111, s.72

²¹⁶ TK,KKA, 285, s.6.

18) Kalebaşı

Kalebaşı'nın halkı bütünüyle Türklerden oluşmaktadır. Köyde 23 hane mevcuttur. Kalebaşı köyünde de mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştiriciliği ile uğraşmaktadır. Halk büyük ve küçükbaş hayvanlar, hallaç, dokumacılık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 1.488 akçevergi ödemiştir²¹⁷. 1560 yılındaki Kerkük İcmal defterinin kaydına göre köyden yıllık yine aynı miktarda, 1.488 akçe vergi alındığı tespit edilmiştir²¹⁸.

19) Abdal

Bu köyün halkı tamamıyla Türklerden meydana gelmiştir. Köyde 53 hane ve 3 mücerred vardır. Köy halkı arpa, buğday, darı, pamuk kozası ve mercimek yetiştirmektedir. Köy halkı büyük ve küçükbaş hayvanlar, değirmencilik, dokumacılık, hallaçlık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 6.255 akçe vergi tahsil edilmiştir²¹⁹. 1548 ve 1560 yıllarındaki defterlerin kayıtlarına göre de halkın ödediği yıllık vergi miktarı değişmemiştir²²⁰.

20) Kalender

Kalender köyünün halkı Türk'tür. Bu köyde 38 hane ve 3 mücerred bulunmaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmektedir. Bu köyde halk büyük ve küçükbaş hayvanlar, değirmen, dokumacılık, hallaçlık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden yıllık toplam 4.307 akçe vergi ödemesi gerçekleştirmiştir²²¹. 1560 yılına ait

²¹⁷ BOA, TT.D.111, s.72.

²¹⁸ TK,KKA, 285, s.6.

²¹⁹ BOA, TT.D.111, s.72.

²²⁰ TK,KKA, 285, s.6.

²²¹ BOA, TT.D.111, s.72.

Kerkük İcmal defterine göre, köy halkı tarafından yine aynı miktarda, 4.307 akçe yıllık vergi ödemesi yapıldığını anlaşılmaktadır.²²²

21) Ömer Komu (Ömer Mendan)

Kerkük'e bağlı Şevan Nahiyesi'nde bulunan bir köydür. Kerkük merkezden yaklaşık 30 km uzaklıktadır²²³. Bu köyün halkı da tamamıyla Türk'tür. Köyde sadece 8 hane kaydı bulunmaktadır. Köyde mücerred kaydı yoktur. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası yetiştirmekle uğraşmaktadır. Halk büyük ve küçükbaş hayvanlar, hallaçlık, dokumacılık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve hanelerden Osmanlı Devleti'ne yıllık toplam 4.207 akçe vergi vermiştir²²⁴. 1560 tarihli Kerkük İcmal defterine göre halk, yine aynı miktarda (4.207 akçe) vergi ödemesi gerçekleştirmiştir²²⁵.

22) Sürî-taş

Bugün bu köy mevcut değildir. Kayıtlara göre köy halkı tamamen Türk olup köyde 9 hane ve 1 kethüda bulunmaktadır. Mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı ve pamuk kozası üretmektedir. Köy halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, hallaçlık, dokumacılık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve haneler için yıllık toplam 937 akçe vergi tahsil edilmiştir²²⁶. Aynı şekilde, 1560 yılındaki defterin kaydına göre de köyden alınan vergi miktarı değişmemiş, ahali yıllık 937 akçe vergi ödemiştir²²⁷.

²²² TK,KKA, 285, s.6.

²²³ Baban, s. 180.

²²⁴ BOA, TT.D.111, s.73.

²²⁵ TK,KKA, 285, s.6.

²²⁶ BOA, TT.D.111, s.73.

²²⁷ TK,KKA, 285, s.6.

23) Geçine

Geçine köyü hakkında güncel bilgi yoktur. Kayıtlara göre bu köyün halkı da Türklerden oluşmaktadır. Köyde 28 hane, 3 mücerred ve 1 kethüda bulunmaktadır. Köy halkı arpa, mercimek, buğday, darı ve pamuk kozası ziraatı ile uğraşmaktadır. Osmanlı Devleti bu köyün halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, değirmen, dokumacılık, hallaçlık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve haneler için yıllık toplam 1.695 akçe vergi toplamıştır²²⁸.1560 yılına ait İcmal defterindeki verilere göre, bu köyden yıllık,yine aynı miktarda, 1.695 akçe vergi alınmıştır²²⁹.

24) Kapçıkay

Kapçıkay köyü ahalisi de tamamıyla Türk'tür. Bu köyde sadece 61 hane ve 1 kethüda kaydedilmiştir. Kapçıkay köyünde mücerred kaydı bulunmamaktadır. Köy halkı arpa, buğday, darı, mercimek ve pamuk kozası yetiştirmekle meşgul olmuştur.Köyün halkından büyük ve küçükbaş hayvanlar, hallaçlık, dokumacılık, bad-ı hevâ, resm-i arus ve haneler için yıllık toplam 4.735 akçe vergi tahsil edilmiştir²³⁰.1560 yılındaki defter kaydına göre de,köy halkının ödediği vergi değişmemiş, aynı miktarda vergi ödemesi gerçekleştirmişlerdir²³¹.

Sonuç olarak Nilkaz Nahiyesi'nin köylerinde toplam 1127 hane, 97 mücerred ve 16 kethüda vardır. Bu köylerin reayası arasında 22 Kürt, 5 kör ve 1 sağır kaydedilmiştir. 1548 yılındaki 111 Numaralı deftere göre Nilkaz Nahiyesi'nin köylerinden Osmanlı Devleti'ne toplanan yıllık vergi miktarı 285.7329 akçedir. 1560 yılına ait 285 numaralı Kerkük İcmal Defterindeise Nilkaz Nahiyesi halkının ödediği yıllık veri toplamı 108.980 akçe olarak kaydedilmiştir. Bizim hesaplamamıza göre ise yıllık toplam 108.880 akçe vergi ödendiği görülmektedir. Bize göre orjinal defterdeki kaydı tutan katiplerinyanlış

²²⁸ BOA, TT.D.111, s.73.

²²⁹ TK,KKA, 285, s.6.

²³⁰ BOA, TT.D.111, s.74.

²³¹ TK,KKA, 285, s.6.

hesaplamış olması ihtimaller dahilindedir. Buna ilaveten bu nahiyenin köylerindeki halkın büyük bir çoğunluğunun Türklerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KERKÜK'ÜN SOSYAL VE NÜFUS DURUMU

I-KERKÜK'ÜN SOSYAL DURUMU

Bir çok tarihçinin ortaya koyduğu gibi Irak'taki Türkmen varlığı Türkmenlerin bölgeye ait ilk yerleşim yılları olan 600-1200 yılları arasına kadar dayanmaktadır. Türkmenler yıllar önce Doğu ve Orta Asya'dan, Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden batı tarafına göç etmişlerdir. Ortadoğudaki yerleşim yerleri yoğunluk olarak İran, Suriye ve Irak olmuştur. Tarih kaynaklarına göre Türkmenlerin su kaynaklarına ulaşmak gayesi ile "Göksu Yeri" bölgelerinden Mezopotamya'ya göç ettiklerini ve dünya tarihinin en büyük uygarlığını inşa ettiklerini ortaya koymaktadır²³².

1975 yılına kadar Kerkük'ün idaresi altında dört ilçe vardır. Kerkük merkez ilçe, Kifri, Tuzhurmatu ve Çamçamal ilçeleridir. Türk nüfusunun yoğun yaşadığı şehir olan Kerkük, Irak'taki Türklerin kalbi ve kültür merkezi olmuştur. Kerkük'e bağlı köyler, kasabalar ve nahiyelerin hepsi Türk nüfusuna sahiptir²³³.

Irak'ta Türk hakimiyeti, gerçek manada, 1055 tarihinde başlamıştır. Bu hakimiyet 1918 tarihine kadar sürmüştür. Buna göre Türk hakimiyeti 863 yılı aşkın sürmüş bir süreçtir. Kerkük'te Türklerin yerleşimi hakkında kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Çünkü 863 yılı aşkın bu süre zarfında farklı dönemlerde yerleşmiş olduklarını söylemek daha doğru olacaktır. Çoğunlukla müslüman olan Türkmenler Irak'ın farklı bölgelerinde yerleşmişlerdir. Türkmenlerin çok az bir nüfusu da Hıristiyan'dır, bunlara da, Gök Oğuz denilmektedir²³⁴.

a-Kerkük'te Yer Adları

Arşiv belgelerinde tespit ettiğimiz yer adları, bize, Kerkük ve etrafında bulunan yerlerin büyük bir kısmının Türklerin yaşadığı yerler olduğunu kanıtlamaktadır.

²³² Habib Hümmüzlü; Ekrem Pamukçu, *Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2005, s.7.

²³³ Suphi Saatçi, *Türkmen Boyları ve Irak'taki Yerleşim Yerleri*, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük 2010, s.73.

²³⁴ Nakip, s.36-37.

Tezimizin birinci bölümünde Kerkük'ün nahiyeleri ve köylerinden bahsettiğimiz gibi o yıllarda Dakuk Nahiyesi'ne bağlı köylerin adları: Matık, İkiz Tepe, Batmanlu, Kuştan, Şeyh Kendi, Lasun, Alisarayı, Çubgan, Tuz Hurmatu, Çeptan ve Cedide; Nilkaz Nahiyesi'ne bağlı köy adları: Ağçalar, Çuçurd-ı Büzürk, Süslü ve Keritan, Mahmud Nur, Gök-depe, Çuçurd-ı küçük, Terkelan, Şuhud Komu, Babık, Güllüce, Kazan Otağı, Kadı Kendi, Gürciler, Melik Kendi, Kele Başı vs.; Kerkük Nahiyesi'ne bağlı köylerin adları ise: Çerbeklü, Ramadaniyye, Beşir, Cemaliye, Yengice, Hurmatı-yı Tezek, Şemsiye, Tisin, Üç-Kubbe, Pulava, Karalar, Leylan, Depelü, Yahya Abad, Telkeşkan vs. dir. Bu yerleşim yerlerinin adlarına baktığımızda tamamının Türkçe olması da göstermektedir ki, bölge tamamen bir Türk yurdudur²³⁵.

---

²³⁵ BOA, TT.D.111, s.5-52.

II-KERKÜK'ÜN NÜFUSU DURUMU

Kerkük, Irak Türkleri'nin yoğun olarak yaşadığı bir şehirdir. Ayrıca Irak Türkleri'nin kalbidir. Kerkük'ün köyleri, nahiyeleri ve kasabaları çoğunluk olarak Türk nüfusundan oluşmaktadır. 111 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri ile 285 Numaralı Kerkük İcmal Defteri ve 1028 Bağdat Vilayeti İcmal Defteri bize araştırma dönemimize ait çok değerli bilgiler sağlamıştır. Bu da Türklerin bölgede uzun yıllar önce yerleştiklerinin bir kanıtıdır. 1534 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın İrakeyn (İki Irak: Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem) Seferi sonunda Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine giren bölgeye bir çok Türk yerleşmiştir²³⁶. Bağdat Eyaleti ve özel statüsüyle Basra bölgesi olmak üzere iki şekilde örgütlenmiştir. Fetihden sonra bölge Bağdat Eyaleti'ne bağlı Kerkük ve Tavuk (Dakuk) Sancakları olmak üzere iki, daha sonraki tarihlerde ise tek sancak olarak idarî sistemde yerini almıştır. Daha önce iki liva olarak teşkilatlanan bölge defterin tutulduğu tarihte Kerkük, Tavuk (Dakuk) ve Mevazi Nahiyelerinden meydana gelen bir sancak olarak Kerkük Livası başlığı altında yer almıştır²³⁷. Ayrıca Arap kabilelerinin Mezopotamya'yı tercih etmelerinin en büyük sebebi ise su arayışları ve hayvancılıkla uğraşmaları olmuştur. Nehrin kenarına ev kurup orada ikamet etmişlerdir. İslam davetinin başlamasıyla birlikte Irak halkı 2 tabakadan meydana gelmiştir. Birincisi çiftçilerdir, bunların çoğu Samiler kabilesine dayanmıştır. İkinci tabaka ise Arap kabileleridir ki, hayvanlarına yem bulmaları için bunların büyük kısmı Fırat ve Dicle nehirleri yakınlarında göçebe bir hayat yaşamışlardır²³⁸. Günümüzde Araplar Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Kerkük'teki Arap aşiretlerinin bir kısmı da Abid, Cubur, Cahış, BenuZayid, El-ezze, El-neim ve Saidat'dır. Bu aşiretlerin çoğu günümüzde Kerkük'te bulunmaktadır²³⁹. Kerkük'te yaşayan Kürtler çoğunlukla Irak'ın kuzey bölgelerinde bulunmaktadır. Kerkük'te başka azınlıklarda bulunmaktadır. 1548

²³⁶ Hakan Yıldız, *Irak Musul Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s.13.

²³⁷ 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri), s.6-7.

²³⁸ Abdulrazzak EL-Hasani, *Eski ve Yeni Irak*, El-Rafideyin Yayınevi, Lübnan 2013, s.34.

²³⁹ EL-Hasani, s.216.

yılına ait Kerkük tahrir defterinin kaydına göre Kerkük bölgesinde ilk resmî nüfus sayımı Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır²⁴⁰.

Tablo 1: Kerkük'te Nüfus Sayımı ve Oranı

Milliyeti/Dini	Nüfusu	%
Türkler	6.558	90
Yahudiler	150	2
Hristiyanlar	180	2,2
Kürtler	54	0,7
Araplar	33	0,4
Diğer Müslümanlar	121	1,6
Kimliği Belirtilmeyen	204	2,8
Aile Büyüklerinin İsimleri	20	0,3
Toplam	7.320	100

Tablodaki verilerden de anlaşılmaktadır ki, bölgedeki yaşayan halk uzun yıllardır buraya yerleşmiş Türk halkından meydana gelmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin fethettiği diğer bölgelerde olduğu gibi burada yaşayanların hayat tarzlarına hemen hemen hiç karışılmamıştır. Buranın doğu ve batı kesimlerinde yaşayan Kürt ve Arap halkı Osmanlı Devleti'ne sürekli sorun çıkarmıştır. Bölgede en sorunsuz halk Türk halkıydı. Kürt ve Arap halkı dönem dönem Safeviler tarafına geçerek veya yağma eyleminde bulunarak bölgedeki huzuru bozuyordu. Ama şunu da belirtmemiz gerekir ki, Safeviler bu bölgedeki Türkleri her zaman hoş tutarak kendileri için destekleyici bir unsur olarak görmüşlerdir.

²⁴⁰ 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri), s.6-13.

1)Kerkük Nahiyesinin Nüfusu

Kerkük'te Osmanlı döneminde nüfus sayımı ilk olarak Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yapılmıştır. Resmî kayıtlara göre Kerkük, Nilkaz ve Dakuk Nahiyeleri 1548 yılında nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir²⁴¹.

Tablo 2: Kerkük Köylerinin Nüfusu²⁴²

Köy adı	Kethüda	Hane	Mücerred
Yahya Abad	2	67	1
Meraga	-	57	16
Beşir	-	89	9
Helmin	1	100	19
Korya	-	70	-
Kuşçu	-	11	-
Çerbeklü	1	30	3
Yenice	-	-	-
Şemsiye	1	56	4
Ramazaniye	1	33	6
Laylan	1	218	30
Telkeşkan	-	77	-
Karalar	-	18	-
Depelü	18	127	-
Gökdan	15	101	1
Furkan	-	60	6
Kara hasan	-	34	-
Duhala	-	23	-
Hacı yunus	-	30	1
Hurmayı Tzek	2	104	20
Tercil	3	242	12

²⁴¹ BOA ,TT.D.111, s.7-12.

²⁴² BOA ,TT.D.111, s.11-28.

Neft ab-1 Barik	-	-	-
Tisin	-	93	7
Yarımca	-	26	2
Pulava	1	71	18
BadAbad	-	45	5
Uç Kubbe	-	24	3
Cemaliye	-	52	14
Toplam	46	1.858	177

Sonuç olarak, 111 Numaralı Mufassal Tahrir Defterinde Kerkük ile ilgili kayıtlı 28 köy bulunmaktadır. Bu köylerden Yenice ve Neft-ab-1 Barik köyleri hane bulunmadığı halde deftere köy olarak kaydedilmiştir. Ayrıca deftere Kerkük'ün köylerinde 1.892 hane, 177 mücerred, 46 kethüda, 11 Kürt, 2 Arap, 147 Yahudi, 122 Hıristiyanve 18 kör kaydedilmiştir. Bu tarihte Kerkük'ün en büyük köyü 242 hane, 12 mücerred ve 3 kethüda ile Tercil köyüdür. Daha sonra sırasıyla 218 hane, 30 mücerred ve 1 kethüda ile Laylan ve 127 hane, 18 mücerred ile de Depelü köyleri gelmektedir.Kerkük Nahiyesi'nin 28 köyünden 111 Numaralı Deftere göre yıllık toplanan vergi miktarı ise 1.086.623 akçedir. 285 Numaralı Deftere göre ise yıllık toplanan vergi 591.206 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu 28 köyün nüfus yapısı incelenince, Kerkük köylerinde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunun Türklerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

2)Dakuk Nahiyesinin Nüfusu

Dakuk'ta toplam 20 köy bulunmaktadır. Bu köylerde yaşayanlar çoğunlukla Türk'tür.Azınlık olarak gayrimüslimler de vardır.

Tablo 3: Dakuk Köylerinin Nüfusu²⁴³

Köy adı	Kethüda	Hane	Mücerred
İftihar	1	51	25
Matık	1	34	2
Tuzhurmatı	-	229	43
Kuştan	4	100	40
Kilise	1	40	-
Şeyh kendi	-	38	11
Süfla	1	34	18
Cedide-i Babilan	1	16	7
Batmanlu	2	157	34
Arab-kendi	1	34	30
Çubgan	1	33	7
Lasun	-	74	9
Bassas	1	57	10
Cedide	1	16	7
İkiz-depe	-	11	-
Ali sarayı	-	82	34
Babilan	1	119	11
Toplam	16	1.125	288

Sonuç olarak Dakuk Nahiyesi'ndeki köylerde toplam 1.125 hane, 288 mücerred ve 16 kethüda kaydı bulunmaktadır. Bunun yanında köylerde 7 Kürt, 1 Arap, 5 kör ve 56 da gayrimüslim mevcuttur. Tabloda da görüldüğü üzere, bu dönemde Dakuk'un en büyük ve en kalabalık köyleri 229 hane, 43 mücerred ile Tuzhurmatı; 157 hane, 34 mücerred ve

²⁴³BOA ,TT.D.111, s.25-26.

2 kethüda ile Batmanlu ve 119 hane, 11 mücerred,1 kethüda ile de Babilan köyleridir. Bu köylerin Osmanlı Devleti'ne toplam yıllık vergisi 663.104 akçedir. Elde edilen verilere göre,bu nahiyenin halkının da büyük bir çoğunluğunun Türklerden oluştuğu görülmektedir.

3)Nilkaz Nahiyesinin Nüfusu

Bu nahiyede toplam 24 adet köy bulunmaktadır.Bu köylerde yaşayan nüfusun çoğu Türk kökenlidir.

Tablo 4: Nilkaz Köylerinin Nüfusu²⁴⁴

Köy adı	Kethüda	hane	mücerred
Ağaçlar	2	73	7
Çuçurd-1 Büzruk	1	64	8
Metfak	1	56	5
Süslü	-	25	5
Keritan	-	12	5
Mahmudnuri	-	59	13
Gök depe	1	65	5
Çuçürd-1 küçük	1	65	5
Terkelan	1	46	3
Şuhud komu	1	122	7
Badık	1	68	1
Güllüce	2	59	7
Kazan otadğı	1	34	5
Kadı kendi	1	60	6
Gürciler	1	11	1
Melik kendi	-	62	5
Kurt delüğü,	-	26	-
Kele başı	-	23	-
Abdal	-	53	3
Ömer mendan	-	8	-
Süri taş	-	9	-
Geçine	1	28	3

²⁴⁴BOA ,TT.D.111, s.61-74

Kapçıkaya	1	61	-
Kalender	-	38	3
Toplam	16	1.127	97

Nilkaz Nahiyesi'nin köylerinde toplam 1.127 hane, 97 mücerred ve 16 kethüd avardır. Bu köylerin reayasında 22 Kürt, 5 kör ve 1 sağır kaydedilmiştir. Bu dönemde nahiyenin en büyük ilk üç köyü sırasıyla 122 hane, 7 mücerred, 1 kethüda ile Şuhud komu; 73 hane 7 mücerred, 2 kethüda ile Ağaçlar ve 68 hane 1 mücerred, 1 kethüda ile de Badık köyleridir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kerkük ve nahiyelerinin nüfusunun çoğunluğu Türk'tür. Bu yüzden en fazla konuşulan dil de Türkçe'dir. Bunun yanında Arapça ve Kürtçe de konuşulmaktadır. Ayrıca son yıllarda Kerkük'ün nüfusunu değiştirmeye yönelik bir çok faaliyet yapıldığı görülmektedir. Köylerin Türk olduklarının en önemli göstergesi ise tahrir defterlerinde köy halkının toplamını verirken Türkler dışındakiler gayrimüslim, Hıristiyan, Kürt veya Yahudi olarak belirtilirken, Türk kökenli olanlar için Türk ifadesinin kullanılmamasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİ DURUMU

I- KERKÜK'ÜN EKONOMİSİ

Kerkük'ün bol yağmurlu havası, verimli toprak ve iklimi eski çağlardan bu yana bölgenin halkını toprağı değerlendirmeye ve ekip biçmeye teşvik etmiştir. O yüzden Kerkük'te hububat alanında, arpa ve buğday gibi ürünleri yetiştirme faaliyetleri ve şehrin etrafındaki bölgelerde köylüler arasında tarımsal faaliyetler yayılmaya başlamıştır²⁴⁵. Aynı zamanda bu bölge halkı eskiden beri hayvancılıkla uğraşmaktadır²⁴⁶. Ayrıca bu bölgenin bazı şehirleri yün üretiminde öne çıkmıştır²⁴⁷.

Ekonomi açısından Kerkük'ün en önemli özelliklerinden biri de Irak'ın kuzey, güney, doğu ve batı illerini birbirine bağlamasıdır. Dolayısıyla bu da Kerkük için ticaret alanında önemli rol oynamıştır²⁴⁸. Kerkük bölgenin tarımsal ürünleri için çok önemli bir pazardır, yün, hububat, büyük ve küçükbaş hayvanlar ve tutkal ihracatının merkezi olmuştur²⁴⁹. Bu iddiayı Fransız ajanı G.A. Olivier da Irak Gezisi kitabında teyid etmiştir²⁵⁰.

Kerkük'te meyve ve sebze çeşitlerinin yanında patates, pirinç, nohut, buğday, arpa, darı, bakla, fasulye, pamuk, susam, mercimek ve böğrülce yetiştirilmiştir. Bölgede yeraltı zenginliklerinden olan petrolün eskiden beri varolduğı bilinmektedir.Çıkarılan ham madde bölge halkı tarafından ilkel şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Kerkük'te beyaz mermer ve tuz da çıkarılmaktadır. Tahrir defterinin yazımında sancak esas alınmıştır. Her sancakta uygulanan vergi rejimi farklı olabildiğı için genellikle defterin başında dibaceden hemen sonra bu uygulamaları anlatan bir kanunname bulunur.Burada

²⁴⁵ Sami Said Ahmed; *TarımveSulama*, IrakMedeniyeti,C. 2, Bağdat 1985, s.163.

²⁴⁶ Taha Bakır; Fuat Sefer, *Eski Eserler ve Medeniyet Yerleri Rehberi*, C.4, Bağdat 1962, s.3.

²⁴⁷ TaqiDabbagh, *Tarih Öncesi Irak*, Bağdat, 1983, s.35.

²⁴⁸ Taha Bakır; Fuat Sefer, s.3-4.

²⁴⁹ Encyclopedia Britannica ‘*Britannica Ansiklopedisi*’, C.13, Chicago- London 1965, s. 388.

²⁵⁰ G.A. Olivier, *Olivier'in Irak Gezisi*, Çev; Dr. Yusuf Hubbi,mecme-il ilm-il Iraki, Bağdat 1988, s.61-62.

sancağın ekonomisine ait temel bilgiler verilir ve reaya ile diğer vergi kaynaklarının ne şekilde vergilendirildiği açıklanırdı²⁵¹.

1)Ticaret

Genel olarak Irak'ta ticaret Osmanlı'dan önceki dönemlerden kalan yöntem ile devam etmiştir. Günlük ihtiyacı karşılayacak malzemeleri ve tarım ürünlerini haftalık pazarlarda veya büyük şehirlere gönderilip orada halka ya da toptan satılmıştır²⁵². Her şehirin üretim yaptığı ürünler farklı olduğu için başka bir şehirde bulunmayan ürünler gönderilerek ticaret piyasası canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu pazarların bir kısmı mevsimsel Pazar şeklinde kurularak köy ürünleri, tarım ürünleri ve el sanatı ürünleri satılmıştır. Bunları satan kişiler de genellikle ürünü yetiştiren kişiler olmuştur. Ürünlerin şehirden şehre ulaşımı ise bazen nehir yolu ile bazen de hayvanlar (deve, katır ve eşek) kullanarak sağlanmıştı. Ticaretin engellenerek sekteye uğramış olduğunu unutmamak gerekir.Bunun arkasında yatan birçok sebep bulunmaktadır. Mesela şehirlerarası karayol düzenli olmadığı için arabalar ile ulaşım yapılamamıştır.Ayrıca bu yollarda güvenliğini sağlamak pek kolay olmamıştır. Nehir ulaşımına baktığımızda da korsanların varlığından dolayı ticaret ulaşımında zorluklar ile karşılaşmıştır.Neticede bu tarz sıkıntılar ise Irak'ta ticaret yapmayı cazip hale getirmemiştir.Bütün bu olumsuz koşullara çözüm bulabilmek için tüccarlar haftalar boyunca bekleyerek gruplar halinde yolculuk etmeyi tercih etmişlerdir²⁵³.

2)Tarım

Osmanlı öncesi dönemde ve Osmanlı döneminde genel olarak baktığımızda Irak'ın tarım alanındaki durumu pek iç açıcı değildir. Çünkü savaşların ve doğal afetlerin verdiği tahribatın yıllarca sürdüğü görmüştür. Osmanlılar Irak'ta tarımın ciddi manada

²⁵¹ BOA, TT.D.111, s.14.

²⁵² Hamilton Gab; Harold Bowen, *Arap Topluluğu ve Batı*, Çev,Dr.Ahmed İbiş, darül- Kütüb-ül Vatanıyye, C.1, Abu Dhabi 2012, s.332.

²⁵³ Gab; Bowen, s.333-337.

yeniden kalkınması için büyük bir gayret gerektirdiğini ön görmüşlerdir. Fakat Osmanlılar tarım sisteminin İslam koşullarına göre işlemesi konusunda hem fikir oldukları için daha önceki dönemlerin sistemine devam etmişlerdir. Bu yüzden arazi dağıtım ve arazi vergi toplama sistemine her hangi bir değişiklik getirmemişlerdir²⁵⁴.

4)Toprak Sistemi

Osmanlı Devleti'nde arazi mîrî, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana kısımdan meydana gelmekte olup, mîrî arazinin sahipliği (rakabesi-çıplak mülkiyeti) doğrudan doğruya devlete, tasarrufu ise devlete veya devlet adına şahıslara ait olabilirdi. Vakıf ve mülk arazisinin kullanım hakkı ise tamamıyla şahısların elinde bulunurdu. Devlet mîrî araziye askerî hizmetler ile belirli hizmetler ve sorumluluklar karşılığında, gelirin büyüklüğüne göre has, zeamet ve timar olarak tevcih edebilirdi²⁵⁵.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın dönemi Osmanlı hudutlarının genişlemesi ile neticelendi. Bu dönemde,1548 yılında İranlılara karşı kazanılan zaferden sonra ve 1555 Amasya barışı ardından Osmanlı Devleti Bağdat'ı ve Mezopotamya'nın tamamını kontrolü altına almıştır²⁵⁶. Irak tamamıyla Osmanlı kontrolüne geçtikten sonra, burada Osmanlı toprak sistemi uygulanmaya başlamıştır.

a-Mîrî Arazi

Mîrî rejiminin 3 önemli ögesi vardır:Beylerbeyi, kadı ataması ve tahrir yapılması. Osmanlı Devleti için mîrî sistem ekonomi yönetimi aracı olmuştur. Mîrî rejimi uygulan topraklar devletin tam manasıyla hakim olabildiği bölgelerdir. Devletin bir bölgede hakimiyetini ibraz edebildiği en mühim öğelerden biri, devletin orada vergi toplaması, asker çıkarması ve o bölgede merkezî hakim kültürünü ihya etmesidir. Osmanlı fethinden sonra Bağdat bir dönem mîrî rejimine dahil edilmiş, bazen da salyaneli

²⁵⁴ Gab; Bowen, s.338-342.

²⁵⁵ Feridun M. Emecen, XVI. Asında Manisa Kazası, Ankara 1989, s.271.

²⁵⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat,Ankara 2008, s.123.

eyaletlerden olmuştur. Dolayısıyla tam manasıyla mîrî rejime dahil olmamıştır²⁵⁷. Mîrî araziler savaş yolu ile fethedilen topraklardır ve mülkiyeti devletin elindedir. Toprağın işletilmesi için verilen kimseler toprağı kullanım hakkına sahip olabilirken bu toprakları kiraya veremez veya satamazlardı²⁵⁸.

b-Mülk Arazi

Mülk araziler, tasarruf hakkı devlet tarafından tamamen şahıslara bırakılmış olan arazilerdir. Irak'ın genelinde mîrî ve vakıf arazilere oranla bu tür araziler az bulunmaktaydı. Bu araziye sahip olan kişi araziye istediğı gibi kullanabilirdi. Örneğın; araziye satabilir, kiraya verebilir, hibe edebilir veya mirasçılara miras olarak bırakabilirdi²⁵⁹.

c-Vakıf Arazi

Mülk arazi sahiplerinin kendi malları olan araziye vakfetmesi ile oluşan arazi çeşidi idi. Bu araziler Irak genelinde oldukça fazlaydı, bazı hayırsever devlet adamları veya kişiler tarafından bağışlanırdı. Mülk araziler genellikle mescit, cami, okul, tekke, zaviye ve köprüler için vakf edilirdi. Vakıf arazileri genellikle vergilerden muaf tutulurdu²⁶⁰.

²⁵⁷ Mustafa Öztürk, *Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları*, Gazi Akademik Bakış, C. 9, Sayı 18, Yaz, 2016, s.3-4.

²⁵⁸ Hussein Mohammed Al-Qahwati, '*Osmanlı'nın Birinci ve İkinci İhtialında Irak'ın Tarihi (1534-1638)*', Yüksek Lisans Tezi, Bağdat üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi, Bağdat 1975. s.365

²⁵⁹ AL-Qahwati, s.363-372.

²⁶⁰ AL-Qahwati, s.363-372.

d-Metrûk Arazi

Bu arazi tüm halkın veya toplumun ortak bir şekilde istifade edebilmesi için tahsis edilmiş arazilere verilen isimdir. Yollar, çarşılar, meralar, köprüler ve harmanlar gibi toplumun faydasına ve kullanımına bırakılmıştır²⁶¹.

II- KERKÜK'ÜN HAS, ZEAMET VE TIMARLARI

Osmanlı timar sisteminde mülkiyeti devlete ait olup tasarruf hakkı belirli bir vazife veya mükellifiyet karşılığında verilen topraklar yıllık gelirlerine göre üç ana bölüme ayrılırdı. Buna göre yıllık geliri 20.000 akçeye kadar olana timar; 20.000 ila 100.000 akçe arasında olana zeamet ve 100.000 akçeden fazla olana da has denilirdi. Haslardan geliri devlete ait olana “havass-ı hümayun”, geliri şahıslara ait olana ise verildiği kişiye göre bir isim varilirdi²⁶².

1)Haslar

Has, yukarıda da ifade edildiği gibi, yıllık gelirinin miktarı 100.000 akçeden fazla olan dirliklere verilen isimdir. Kelimenin kökeni Arapça'dır. Has (خاص) tekili, havass (خواص) çoğuludur. Bu dirlikler padişah, beylerbeyi ve vezirlere verilmiştir²⁶³. 1560 yılındaki 285 Numaralı Tapu Tahrir kayıtlarını incelediğimizde Kerkük İcmal Defterine göre Kerkük'te 4 tane has kaydı bulunmaktadır.

²⁶¹ Halit Abdulkadir El-Cundi, *Osmanlı Devletinde Toprak Sistemi*, İksad Yayınları, Ankara 2021, s.51.

²⁶² İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s.157.

²⁶³ AL-Qahwati, s.371.

Tablo 5:Kerkük Hasları²⁶⁴

Has Adı	Yerleşim yeri	1560 Geliri akçe
Cedid(Yeni) Padişah	Kerkük	165.713
Atik ve Cedid (Eski ve Yeni)	-	614.306
Mir liva Cessan	Kerkük	184.470
Vasıt Mir Livası Kaytımaz Bey	Kerkük	25.580
Toplam		990.069

Sonuç olarak, Kerkük'teki hasların biri padişah hassı, iki tanesi de mirliva yani sancakbeyi hassı olduğu görülmektedir. Bir hassın ise kime ait olduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunmadığından, sahibi tespit edilememiştir. Padişah haslarına ait olan malikhane gelirleri için özel bir bölüm ayrılmıştır.

2)Zeametler

Osmanlı sisteminde yıllık geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklere zeamet adı verilirdi. Zeamet eyalet merkezinde hazine ve timar defterdarına, kapucubaşlarına, kale dizdarlarına, zeamet kethüdalarına ve eyaletteki yüksek mertebeli memurlara verilmiştir²⁶⁵.1560 yılına ait 285 Numaralı Tapu Tahrir Defterinde Kerkük ve Dakuk'ta 9 tane zeamet kaydı bulunmaktadır.

²⁶⁴ TK, KKA, 285,. s. 3-7.

²⁶⁵ AL-Qahwati, s.370-371.

Tablo 6: Kerkük ve Dakuk'taki Zeametler ve Gelirleri²⁶⁶

Zeamet sahibi	Yerleşim yeri	Geliri akçe
Süleyman Berlur Sultan Hüseyin Beg ve Nazar bin Hüseyin	Kerkük Merağa Köyü	30.000
Kalender	Kerkük Zigene Taifesi	10.6875
Rüstem, Han İsmail ve Sultan Hüseyin'in oğulları	Dakuk Babilan Köyü	22.614
Bekir Beg oğlu Mahmud	Kerkük Zigene Taifesi	30.000
CankluBeg oğlu Muhammed	Kerkük	28669
Nazar Ağa	Kerkük Gök Tepe mezraası	20000
Behram Çavuş	Dakuk Cedide ve Babilan Köyü	20315
Hasan Miralay	Kerkük Cemaliye Köyü	20500
Sultan Hüseyin beyin amcazadesi Seyyid Sultan	Kerkük	50190
Toplam		329163

Zeametlerin coğrafi dağılımına bakılacak olursa, 9 zeametden 7'si Kerkük merkezinde ve iki tanesi de Dakuk'ta bulunmaktadır. Kerkük'te 7 adet zeamet bulunması, buranın önemli bir merkez olduğunun göstergesidir.

3)Timarlar

Timarlar senelik geliri 2.000 ila 20.000 akçe arasında olan dirliklerdir. Askerlerin savaş esnasında gösterdikleri cesareten veya iyi performanstan dolayı timarlar verilmiştir. Ayrıca mahallindeki bazı küçük aşiretlerin liderlerine, din adamlarına ve katiplere maaş karşılığında verilmiştir²⁶⁷.Timar sistemi Osmanlı devletinde ekonomik, sosyal ve askerî alanlardaki masarfları karşılamak amacıyla uygulanmış bir vergi

²⁶⁶ TK, KKA, 285. s.7-9.

²⁶⁷ AL-Qahwati, s.367-368.

toplama sistemidir²⁶⁸.111 ve 285 numaralı arşiv defterlerine göre Kerkük, Dakuk ve Nilkaz yerleşim yerlerindeki timarlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Kerkük, Dakuk ve Nilkaz'daki Timarlar²⁶⁹

Timar Sahibi	Toplam hâsılı	Timarın türü	Yerleşim yeri	Tahsis olunan köy, mezraa ve taife
Sefer Çavu Abbas	17405 400	2 hisseli	Kerkük	Pulava Köyü
Korkmaz bin Nur Ali Harem	3250 3250	3 hisseli	Kerkük	Yengice/Yenice Köyü
Kalende	5999	Tek hisseli	Kerkük	Tomar Kamış Mezraası
Şah Nazır	6000	Tek hisseli	Kerkük	KüncüdlüMezraası
Ali Veled Davud Kanber Haydar Çavuş Muhammed Çavuş	4521 3760 6000 11000	4 hisseli	Kerkük	Şemsiye Köyü
Nefs Ali Muhammed Ali Veled Muhammed Serhab	4000 6000 5000 10000	4 hisseli	Kerkük	Neft Abı Barık Köyü
Ali Veled Emir Piri Eslemez Halil	5000 6000 2000 2000	4 hisseli	Kerkük	Furkan Köyü
Ahmed Haydar	15000 5299	2 hisseli	Kerkük	Kara Hasan Köyü
Cafer Abdulkadir	11500 3500	2 hisseli	Kerkük	Ramadaniyye Köyü
Muhammed bin Ahmed	5999	Tek hisseli	Nilkaz	Bekir KendMezraası
Feruh Zade	6000	2 hisseli	Kerkük	Hatun Azad Mezraası
Hudadad	5999		Nilkaz	Kahriz Küçük Çınar RaspehMezraası
MahmudCeribaşı Cafer	12000 5000	2 hisseli	Kerkük	Korya Köyü
Murad Teslim Sultan Mahmud Hasan bin Ali Hamza bin Ramazan	5999 5999 5000 4000 2000	5 hisseli	Dakuk	Çubgan Köyü

²⁶⁸ Emecen, *XVI. Asırda*, s.275.

²⁶⁹ BOA, TT.D.111; TK, KKA.285, BOA, TD.1028.

Mahmud Ömer Şemseddin Musa	5000 8000 4000	3 hisseli	Dakuk	Arap Kendi Ulya Köyü
Ramazan Çavuş	14400	Tek hisseli	Dakuk	Cedide Köyü ve Esen Hatun Mezraası
Kılıç bin Cafer	2812	Tek hisseli	Kerkük	YusunMezraası
Pir Veli	6134	Tek hisseli	Kerkük	Abbas Gölü, Ali Karaca ve Şorca Kulu Mezraaları
Piri Can	4820	Tek hisseli	Kerkük	İnce Bulağı Mezraası
Pir Ahmed Ahmed	3000 3000	2 hisseli	Dakuk	Saru Kamış Mezraası
Ali	5999	Tek hisseli	Dakuk	Bayat Deresi Mezraası
Seydi Gazi Çavuş	30708 ²⁷⁰	Tek hisseli	Dakuk-Kerkük	Kilise Köyü, saruçamMezraası ve Korya Köyü
Şeref	5999	4 hisseli	Dakuk	İkiz Tepe Köyü
Muhammed Ali bin Ramazan Muhammed Veled Yunus	5999 5999 5999	4 hisseli	Dakuk	Çekirge Ziyareti, Kara burun, Güne Yüz ve AğaçMelhedMezraaları
Kaya Arslan bin Hüdaverdi	2624 2624	2 hisseli	Kerkük	Neft Kotan Mezraası
Allah Kulu	5999	Tek hisseli	Kerkük	Hülü kızlı Mezraası
İdris Muhammed	5999 2006	2 hisseli	Kerkük	Ali Şeyh Mezraası
Haşim bin Abbas Bilal	5999 2000	2 hisseli	Kerkük	Üç Kubbe Köyü
Esed Hasan	7000 7000	2 hisseli	Kerkük	Haci Yunus
Muhammed Hayreddin	3000 5000	2 hisseli	Kerkük	Karalar Köyü
Kulu bin Asfahan Murad Cebe Hasan Hızır bin Şaban	2628 4000 4000 4000 6200	5 hisseli	Kerkük	Çerbeklü Köyü
Ahmed Hüseyn Yıldırım Hüsrev Rüstem	2000 7000 2000 10000 10000	5 hisseli	Kerkük	Badabad Köyü

²⁷⁰ 285 numaralı defterin 12. Sayfasında toplam 3008 akçe olarak hesaplanmıştır fakat bizim hesaplamamıza göre ise 30708 toplam akçe geliri vardır dolayısıyla orjinal defterde yanlış hesaplanmıştır.

Zeyneddin	6000	Tek hisseli	Nilkaz	Kadı Kendi ve Çubuklu Mezraaları
Taceddin	5999	Tek hisseli	Kerkük	Keke Arğı Mezraası
Hüsrev	5000	5 hisseli	Kerkük	Duhala Köyü
Mir Abbas Abdi Hasan bin Avad Namdar	4000 6000 15000 4000	4 hisseli	Kerkük	Gökden Köyü
Hobyar	5999	Tek hisseli	Kerkük	Gökce Çalı ve Kızılca Bulak Mezraası
Ömer bin Hüseyin	6000	Tek hisseli	Kerkük	Çürük arbat, İkiz Ağaç ve Kiyeki Ballut Mezraaları
Abd Ali Kerem bin Hüseyin Murad bin Kasım Rüstem Veled Ahmed	831 831 831 831	4 hisseli	Kerkük	Karaca Bayat Taifesi
Muhammed	10000	Tek hisseli	Nilkaz	Büğüt, Boğamış ve Gök Tepe Mezraaları
Hacı Veled Şeyh Ali	6000	Tek hisseli	Nilkaz	Divan, Hacı Kara ve Kara Bulak Mezraaları
Mirza Şah Hüseyin	3000 3000	2 hisseli	Kerkük	Bılava köyü
Yarıcan	6000	Tek hisseli	Kerkük	Satı Künbedi, Dulubiyan ve Başmak Mezraaları
Ali Aşari Hasan Şahverdi Veli bin Bestam Küçük bin Yusuf	1146 1146 1146 1146 1146	5 hisseli	Kerkük	Döğer Taifesi
Muhammed Yeniçeri Ali Şahin Bayram Yusuf İlyas Hamza Selanik Yusuf bin Budak Divane Durmuş Behram Pir Ali Veled Kemal Nazar Ağa Veli bin Hızır	600 13000 5999 6000 7750 11746 6400 5999 5000 15000 7299 12000 6303	13 hisseli	Dakuk	Dakuk Köyü
Yunus	3572	Tek hisseli	Dakuk	Harare bulağı, Hacı bulağı ve Abdullah

				bulağı Mezraaları
Ali BiloLedi Ali Veled İmam Kulu Asfahan Hasan Veled Kara Ali	1510 1510 1510 1510 1550	5 hisseli	Kerkük	Lik Taifesi
Hüseyin Yar Ahmed Hacı Ahmed Timur Veled Bu Said Mezidi Maarif	1431 1431 1431 1431	4 hisseli	Kerkük	Sulduz Taifesi
Ali Subaşı Elmirza Muhammed Mahmud Çavuş Mustafa Çacuş bin Ahmed	10000 4500 5000 7500	4 hisseli	Dakuk	Ali Saray Köyü
Hüseyin Bahadır Veled Hüseyin Cafer Ali	5999 3704 7010 5999	4 hisseli	Dakuk	Şeyh Kendi Köyü
Molla Mustafa Piri Celal Mansur Hasan bin Muhammed Emir Muhammed VeledTaceddin Kethüda Haydar Ali Veled Mansur	4000 5999 8600 6800 7615 5000 11000 6000	8 hisseli	Dakuk	Lasun Köyü
Ahmed bin Ali Aryal Ali bin Bektaş Fahredden İbn- üddin Şemseddin Ahmed Ali EmirKulu	4049 3000 5999 5000 5000 5999 4000 4000	8 hisseli	Dakuk	İftihar Köyü
İbrahim Birader Yakup Ali Hazran Serhan Elvend Kalender	4000 2000 6000 5999 7000 5999	9 hisseli	Dakuk	Bassas Köyü

Muhammed bin Ferhad	2500			
Yusuf Basat	6426 6000			
Musa Çavuş Kuli Veli bin İsa Piri Maram Sultan Bekir	6178 6000 5999 7831	4 hisseli	Dakuk	Arap Kendi Köyü
Toplam	836.527			

Sonuç olarak Kerkük'te 1546 ve 1560 yıllarındaki timar sayısı 154. Coğrafi dağılımı ise Kerkük'te 82, Dakuk'ta 67 ve Nilkaz da 5 timar kaydedilmiştir. Nilkaz ait Hudadad Timar'ın hissesinin kaydı bulunmamaktadır. Diğer bir önemli husus ise timarların gelirlerinin çoğu farklı köylerde yer alan hisselerden oluşmasıdır. Araştırma yaptığımız kayıtlara göre timarların geliri, çoğunlukla köylerde ve mezraalarda yaşayan reayadan alınan vergilerden oluşmaktadır. Timarların ise bir veya birkaç kişiye hisseli olarak verilmiş olduğu görülmektedir.

Verilen dirliklerde, çoğu zaman has, zeamet ve timar için standart olan miktarlar Kerkük ve çevresinde de aynı miktarda olup değişmemektedir. Fakat belirtilen senelik miktarlar hiç bir zaman kesin olmamıştır. Dolayısıyla timar olarak verilen dirlikler 20.000 akçenin altında olması gerekirken, bazen bu rakamların üstüne çıkılarak timarlar verilmekte idi. Bazen de tahrir yapılırken hasların timar, timarların has şeklinde kaydedildiklerine rastlanmaktadır.

III-VERGİLER

Osmanlı Devleti, hakim olduğu toprakların bütününde uygulanan bir vergi sistemi tatbik etmemiş; her bölgenin ırk, kültür, iklim ve diğer bazı ekonomik ve sosyal şartlarını dikkate alarak ayrı ayrı vergi kanunnameleri düzenlemek yoluna gitmiştir. Ülkenin her tarafında uygulanan ve sipahi zümresi ile reaya arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunnameler tertip edilmiş olduğu gibi eyaletlerin, sancakların, nahiyelerin ve hatta bazı sosyal gurupların özellikleri dikkate alınarak ayrıca kanunnameler de

düzenlenmiştir. Bu kanunnamelerde çiftçi sınıfların hak ve sorumlulukları, hangi ürünlerden ne oranda vergi verecekleri gibi hususlarla, sanayi ve ticarî faaliyetlerin nasıl vergilendirilecekleri ile ehl-i örf diye tabir edilen devlet memurlarının reyaya karşı olan davranışları tek tek konu edilmiştir²⁷¹.

Osmanlı Devleti, çoğu zaman, fethettiği toprakların kanunları üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan da uygulamaya devam etmiştir. Elbette ki Osmanlı Devleti'nin İslam hukuku temeline dayanan kendine özgü bir hukuk sistemi mevcuttur. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de vergi, ulusun kamu giderlerini karşılamak için halktan toplanmıştır²⁷².

1028 Numaralı İcmal Defterinde Kerkük ve Dakuk 1560 tarihinde 2 ayrı sancak şeklinde teşkilatlanmıştır. Dakuk, 5. sayfada, 50.398 akçelik nakdî ve 183.266 akçelik aynî geliri yer almıştır toplam hasılı ise 233.664 akçedir.

Kerkük Livası ise, aynı şekilde 5. sayfada, 106.833 akçelik nakdî, 218.090 akçelik aynî geliri ile yer almaktadır. Toplam hasılı da 324.923 akçedir²⁷³.

Aşağıda Kerkük, Dakuk ve Nilkaz bölgelerinde her bir alanda hangi vergilerin, ne miktarlarda toplandığına kadar vergi toplandığına dair bilgiler verilecektir:

A- Tarım Ürünlerinden Alınan Vergiler

Öşür, anlamı ise onda bir demektir. Miri arazi sisteminin uygulandığı yerlerde devlet tarım ile uğraşan çiftçilerden elde ettikleri mahsülün öşrünü, yani onda birini almaktadır. Onda birini alma usulü, çok istisnaî durumlarda uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Genellikle 1/8, 1/6, 1/5, hatta bazı durumlarda ürünün yarısını almak suretiyle uygulandığı görülmektedir. Alınan oranların sabit olmamasının sebebi toprağın verimliliği, sulama koşulları, ziraat yapılan çeşidi ve mahalli örf ve adetlerin dikkate

²⁷¹ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.117.

²⁷² M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 43, İstanbul 2013, s.52-58.

²⁷³ BOA, TD.1028, s.4.

alınmış olmasıdır²⁷⁴. Kerkük, Dakuk ve Nilkaz bölgelerinde tarım ürünlerinden alınan vergileri şöyle sıralamak mümkündür:

1)Ser-tagar

Dakuk'ta, arpa, buğday ve darıdan ser-tagar adıyla bilinen divaniyyeden başka her 5 tagardan 4 akçe, pamuk ve susamdan divaniyyeden başka 5 tagardan 8 akçe alınmıştır. Matık köyünde ise her 5 tagardan buğday ve arpadan 6 akçe, pamuk ve susamdan her tagardan 2 akçe elde edilmiştir. Ayrıca Tuzhurmatu köyünden de arpa, buğday ve darıdan her 5 tagardan 6 akçe, pamuk ve susamdan her 10 tagardan 18 akçe tahsil edilmiştir. Kerkük'te ise her bir tagar buğdaydan 5 akçe, 1 tagar arpadan 2,5 akçe ve her tagar pamuk ve susamdan 10 akçe alındığı belirlenmiştir²⁷⁵.

2)Resm-i Bağ

Bağlardan tahsil edilen vergidir.Buralarda çeşitli zirai ürünler yetiştirilmiştir. Dakuk Nahiyesi'nde onda bir öşür, Kerkük'te ise sekizde bir öşür alınmıştır²⁷⁶.

3)Meyve ve Hurma

1028 numaralı defterin kayıtlarına göre Dakuk'tan öşür alınmıştır. Bunun bir farklı sistemi de Kerkük'te uygulanmıştır.Meyve ve hurmadan öşür alınır ve öşürden dahi öşür alınır²⁷⁷.

4)Mahsul

Bu vergi galle vergisi olarak da adlandırılmaktadır. Vergi isteğe göre kışlık veya yazlık ürünlerden tahsil edilmiştir. Kerkük Nahiyesinde kışlık ve yazlık tarım ürünlerinden ve gayriden 7'den 1 alınır. Dakuk Kanunnamesinde bu husus hakkında yer

---

²⁷⁴ Ünal, s.119.

²⁷⁵ BOA, TT.D.111, s.11.

²⁷⁶ BOA, TT.D.111, s.11.

²⁷⁷ BOA, TD.TT.1028, s.4-11.

almamıştır. Kerkük nahiyesinde galleden 7'den 1 alınır ve 10'da 1 alınır²⁷⁸. Defterlerde Nilkaz nahiyesi ile ilgili mahsul vergi kaydı mevcut değildir.

5)Mahsul-i Şatt

“Şatt” nehir veya akar su demektir. Mahsul-i şatt ise bir nehrin veya akar suyun kenarında yetişen mahsuldan alınan vergidir. Dakuk nehrinin ve Altunköprü'deki nehir kenarında elde edilen darı ve böğrölce mahsulünden 68.470 akçe geliri elde edilmekteydi²⁷⁹. Diğer nahiyelerde bu vergi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

6)Resm-i Piyaz

Kuru soğan vergisi demektir. Bunun için Kerkük merkezde 60 akçe, köylerde ise 40 akçe şeklinde vergi alınmıştır²⁸⁰.

7)Muhaddarat

Yeşillik vergisi demektir.Dakuk'ta 5 buçuktan 1 akçe turp, şalgam ve diğer ürünlerden 5 akçeden yarımşar adet alınmıştır²⁸¹. Kerkük nahiyesi kanunnamesinde yer almamıştır.

8)Daruga²⁸²

Bu verginin Dakuk'ta kaydı bulunmamaktadır. Kerkük merkezde, Tercil ve Tis'in köylerinde 3 tagar buğday, 6 tagar arpa ve peşinat 40 akçe tahsil edilmiştir. Ayrıca Kerkük'ün diğer köylerinde ise 2 tagar buğday, 4 tagar arpa ve peşinat olarak 40 akçe vergi alınmıştır.

²⁷⁸ BOA, TD.TT.1028, s.4.

²⁷⁹ BOA,T.D.386, s.181 ve 244.

²⁸⁰ BOA,TT.D.111, s.16.

²⁸¹ BOA, TD.TT.1028, s.4.

²⁸² Büyük memurlara verilen isimdir, Bkz, Abdulkadir Yuvalı, *Daruga*, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul 1993, s.505-506.

9)Sad-Çehar

Bağlardan ve bütün hububattan alınan vergidir. Kekük'te her 100 tagardan 4 tagaralınmıştır. Bu vergi hakkında Dakuk Kanunnamesinde kayıt bulunmamaktadır²⁸³.

11)Karih Kiraha

Su dağıtımı yapan görevliye verilen isimdir. Dakuk'ta her yerleşim biriminden yıllık 100 akçe vergi belirlenmiştir.

10)Öşr-i neft

Petrolden alınan vergidir. Tarım ürünü olmadığı halde neft de topraktan çıktığı için bu verginin alındığı anlaşılmaktadır. 111 Numaralı Tahrir Defterine göre Dakuk Nahiyesi'ne bağlı Tuzhurmatu köyünde “*nakdiyye-i karaca neft*” adı altında 2.000 akçelik gelir kaydı bulunmaktadır²⁸⁴.

B- Şahsa Bağlı Vergiler

1)Hane Şumar²⁸⁵

Hane başına alınan vergidir, 111 Numaralı defterde Dakuk nahiyesinde ve Batmanlu köyünde her haneden 8 akçe, Tuzhurmatu köyünde her 5 haneden 24 akçe öbür köylerden ise 5 akçe toplanırdı. Kerkük'te ise her haneden 5 akçe toplanırdı. 1028 numaralı deftere göre ise, Dakuk nahiyesinde her haneden 8 akçe, Kerkük nahiyesinde her haneden 5 akçe alınmaktaydı. Ayrıca Zengene taifesinden her bir birey evliden 15 akçe alınacağı ifade edilmiştir²⁸⁶.

²⁸³ BOA,TT.D.111, s.25.

²⁸⁴ BOA, TT.D.111, s.55.

²⁸⁵ **Hane**'nin anlamı; mesken, ev ve dâr anlamı demektir, **Şumar**'ın anlamı ise sayan,sayıcı, eden ve edici anlamına gelen kelimedir. Dolayısıyla iki kelimeyi birleştirdiğimizde tam anlamı ise Hane sayan vergisi demektir. Bkz,Ferit Devellioğlu, Lugat, Tarih ve Medeniyet yayınları, s.388 ve 1203.

²⁸⁶ BOA, TT.D.111, s.55; BOA, TD.1028, s.16.

2)İспенçe

Gayrimüslimlerden alınan vergidir. Daha doğrusu Hıristiyan erkeklerden alınan vergidir. İспенç resmi 25 akçe şeklinde alınmaktaydı²⁸⁷.

C- Hayvancılıkla İlgili Vergiler

1)Mevaşi (Sığır Vergisi)

Büyükbaş hayvanlardan alınan vergidir. Kerkük ve Dakuk olmak üzere ikisinde de aynı şekilde her bir inekten 5 ve her deveden 2,5 akçe vergi alınmıştır. Öküz ve tosundan vergi tahsil edilmeyerek dişi eşekten 2,5 akçe vergi tahsil edilmiştir. Durum Tuzhurmatu köyünde biraz farklı gözükmektedir. Burada her 5 inekten 24 akçe ve koşulmayan her 5 inekten 12 akçe, her 5 dişi eşekten 12 akçe vergi alınmıştır. 1028 numaralı defterin kayıtlarına göre Dakuk'ta her bir inekten 8 akçe, Kerkük'te ise her inekten 5 akçe ve her merkepten (eşek) 2,5 akçe alındığı belirtilmiştir²⁸⁸.

2) Resm-i Mera'i (âdet-i ağnam)

Bu vergi küçükbaş hayvanlardan alınan vergidir. Bu vergi Dakuk Nahiyesi'nde her 2 koyundan 1 akçe alınmıştır. Batmanlı köyünde her bir koyun ve keçiden yarım akçe ve Tuzhurmatu da ise her bir dişi koyun ve keçiden aynı şekilde yarım akçe vergi alınmıştır. 111 Numaralı deftere göre Merai vergisinde Zengene taifesinden her 100 koyundan 3 tane koyun alınır ve her koyun 40 akçe olarak hesaplanır resim alınır. Ayrıca 1028 Numaralı defterin kaydına göre ise her 1 dişi koyundan 1 akçe ve 1.5 mankur vergi alınıyordu²⁸⁹.

²⁸⁷ BOA, TT.D.111, s.55.

²⁸⁸ BOA, TT.D.111, s.16.

²⁸⁹ BOA, TT.D.111, s55; BOA, TD.1028, s.4.

3)Otlak Resmi

Yayla vergisi anlamına gelmektedir. Bu vergiyi veren kesim sürüleri devlete veya başkasına ait yaylatan sürü sahipleridir. Bunun vergisi de Kerkük'te 300 koyundan 1 koyun olarak alınmıştır. Fakat bu vergiden yerli reaya muaf tutulmuştur²⁹⁰.

4)Çoban Beyi

Buna “*resm-i ağıl*” adı da verilmektedir. 111 Numaralı defterin kayıtlarına göre bu vergi sadece Zengene taifesinden alınmaktadır. Her 100 koyundan 3 koyun alınır ve her bir koyun 40 kaçe hesabı üzerine resim alınmıştır.

5)Behayim

Dört ayaklı hayvanlar demektir. Koyun kuzusu, erkek ve dişisine denilir ve bunlardan alınan vergidir²⁹¹.

D- Ticarî Faaliyetlerle İlgili Vergiler

1)Tamga

Kerkük kanunnamesinde yer almamıştır. Bu vergi taşradan gelen metadan ve gayriden tahsil edilen bir vergidir²⁹².

2)Cüllah

Dakuk Nahiyesi'nde her cüllah (çul tezgâhı) her tezgâhıdan 6 akçe vergi alınırdı. 111 Numaralı ile 1028 Numaralı defterlerde Kerkük ve Dakuk nahiyelerinde her cüllah tezgahından 5 akçe vergi alınıyordu²⁹³.

²⁹⁰ BOA,TT.D.111, s.28.;TK, KKA.285, s.5

²⁹¹ BOA,TT.D.111, s.55.

²⁹² BOA, TD.1028, s.4.

²⁹³ BOA,TD.TT.1028, s.4.

3)Derzi

Terzi veya dikiş sanatkârı anlamına gelmektedir. Her fertten resm-i hayyak 5 akçe vergi alınmıştır. Bu tür vergi Dakuk Nahiyesinde zikredilmemiştir.²⁹⁴

4)Hayyak

Çulhacı ve dokumacı demektir. Bu vergi dokumacıların tezgahları için kazdıkları çukur başına alınan vergi olduğu anlaşılmıştır. Her çukur için 6 akçe olarak belirlenmiştir.²⁹⁵

E- Maktu' Vergiler

1) Tuz (Memleha)²⁹⁶

Bu tür vergi Kerkük'te Hamra bağı civarındaki Nehr-i Halife memlehasından 5.999 akçe ve Dakuk'tan Tuzhurmatu köyünde memlehadan 4.000 akçe vergi alınmıştır. Malikhane-i memleha 329 akçe vergi alınıyordu. Toplam alınan vergi ise 10.657 akçedir²⁹⁷.

3)Resm-i Asiyâb

Değirmenlerden alınan vergidir. Dakuk Nahiyesi'nde her değirmenden 20 akçe, Tuzhurmatu'da ise yılda 20 akçe vergi alınmıştır. Kerkük'te ise durum değirmenlerden 40 akçe vergi tahsili şeklinde yapılmıştır.

---

²⁹⁴ BOA.,DFE.TD.386, s.244.

²⁹⁵ BOA.,DFE.TD.386, s.244.

²⁹⁶ Memleha,Tuz demektir.

²⁹⁷ BOA.,DFE.TD.386, s.181.

F- Arızî Vergiler

1) Resm-i Arûs

Gelin anlamına gelen arûs kelimesi Arapçadır. Osmanlı kanunnamelerinde ve tahrir defterlerinde resm-i Arûs, arüsiyye ve gerdek resmi adlarıyla geçmektedir²⁹⁸. Kerkük, Dakuk ve Nilkaz köylerinde diğer vergiler ile toplamı verilmiştir. Arşiv belgelerinde bu verginin yıllık ne kadar olduğuna rastlamadık.²⁹⁹

2)bâd-ı hevâ

Farsça bad (rüzgar) ve Arapça hevâ (hava) kelimesinden türemiş bir tamlama olan zamanla bedavaya dönmüştür. bâd-ı hevâ Osmanlı'da maliye terimi olarak bilinmektedir³⁰⁰. Kerkük, Dakuk ve Nilkaz köylerinde diğer vergiler ile birlikte toplamı verilmiştir. Arşiv kaynaklarındaki kayıtlarda bu verginin yıllık ne kadar olduğuna dair bilgiye rastlamadık.³⁰¹

Yukarıda belirttiğimiz vergiler devletin gelir kaynağının bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'nde vergi toplamak devletin parasal gereksinimini gidermek için yöneticiler tarafından uygulanan bir mecburiyet olmuştur. Osmanlı Devleti'nin iktisadî desteği tarım vergisidir. Bu yüzden tarıma dayalı olan vergilerin başında gelenler; bağ, arpa, buğday ve piyazdır.

²⁹⁸ Halil Sahillioğlu, *Arûs Resmi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul 1991.s,422-423.

²⁹⁹ TK,KKA, 285, s.6.; BOA,TT.D.111, s.11.

³⁰⁰ Halil Sahillioğlu, *Bâd-ı Hevâ*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1991.s,416-418.

³⁰¹ BOA,TT.D.111; TK,KKA, 285.

G- Kerkük ve Diğer Nahiyelerden Alınan Vergi Miktarları

Araştırma dönemimize ait yapılan incelemelere göre Kerkük ve nahiyelerindeki mezraalar ve taifelerden alınan vergileri tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 8: Dakuk'ta Bulunan Mezraalardan Alınan Vergi Miktarları³⁰².

Mezraa adı	111 Numaralı Defter	285 Numaralı Defter	1028 Numaralı Defter
Saru Çam/ Sarı Çam	12.000	490	-
Şaura Deresi	171	171	-
Kara Arbat/ d	-	-	4.160
Abbas Canibeyn	5.999	7.749	-
MukbilDepe	1.645	1.645	-
Bayat Deresi	5.999	6.899	-
Şeyh Hacı Bulağı	4.088	4.088	-
Kalkanlı/u	2.800	1.800	-
Arpa Depe/ Tepe	836	836	-
Ramazan	8.087	8.087	-
Sekre	1.040	1.242	-
Şah Veli Bulağı	1.188	1.188	-
Şeyh Evredi	9.772	11.652	-
Abdullah Bulağı	4.088	4.088	-
Hergecur	11.558	11.232	-
Kazıklı/u	13.000	11.232	-
Gökçe Bulak	5.125	6.902	-
Satı Günbedi	1.332	1.323	-
Çitli	836	836	-
Tatlı/u Bulak	3.687	3.687	-
Sahibe Depe/ Tepe	842	842	-

³⁰² BOA, TT.D.111, BOA TD:1028, TK, KKA.285.

Tacir Bulağı ve Sultan Ali Bulağı	580	677	-
dulubyan	6.764	4.999	-
Saru/Sarı Kamış	6.000	7.501	-
Güneyüz	17.997	17.997	-
Ziminti	413	413	-

Arşiv belgelerine göre Dakuk'ta 26 tane mezraa bulunmaktadır. 3 farklı defteri incelediğimizde alınan vergi miktarında göze çarpan ciddi artış veya azalma görülmemiştir. Fakat Dakuk'taki Mezraaların en yüksek vergi ödeyen mezraalar ise *Güneyüz* Mezraası olmuştur en azı vergi ödeyen ise *Şaur Deresi*'dir. Bu durumun sebebinin ise, büyük ihtimalle o tarihlerde bölgede vergi sisteminde herhangi bir değişiklik olmamış olmasıdır.

Tablo 9: Nilkaz'da Bulunan Mezraalardan Alınan Vergi Miktarları³⁰³.

Mezraa adı	111 Numaralı Defter	285 Numaralı Defter	1028 Numaralı Defter
Küçük çınar	5.999	5.999	-
Çubuklu	6.000	6.000	-
Kızıl Dere	5.999	5.999	-
Bekir Kendi	5.999	5.999	-
Bayat Çamı	800	800	-
Kızıl Dere Çayı	800	800	-
Hocalar	5.999	5.999	-
Kara Bulak	6.000	6.000	-
Kadı Kendi ³⁰⁴	6.000	6.000	-
Kahriz	5.999	5.999	-
Bostangah	800	800	-

Arşiv belgelerini incelediğimizde Nilkaz Nahiyesi'nde 11 adet mezraa bulunmaktadır. Nilkaz Nahiyesi'nde bulunan mezraaların en yüksek vergi oranı olan *Çubuklu*, *Kara Bulak*, ve *Kadı Kendi* mezraaları olmuştur. Ayrıca en düşük vergiye sahip olan mezraalar da *Bayat Çamı*, *Kızıl Dere Çayı* ve *Bostangah* mezraalardır. Araştırma dönemimize ait tarihlerde mezraalardan alınan vergi miktarı aynıdır Bunun nedeni ise Dakuk Nahiyesindeki ileri sürülen iddiamız kuvvetle muhtemeldir.

³⁰³ BOA, TT.D.111, BOA TD. 1028, TK, KKA.285.

³⁰⁴ BOA, TT.D.111, s.70 ve TK, KKA. 285, s.6. bu mezraa iki defterlerde de köy olarak da geçmektedir

Tablo 10: Kerkük'te Bulunan Mezraalardan Alınan Vergi Miktarları³⁰⁵.

Mezraa adı	111 Numaralı Defter	285 Numaralı Defter	17895 Numaralı Defter
Ali Karaca	8.004	8.004	-
Abbas Gölü	8.004	8.004	-
Melha	1.500	1.500	11.000
Gök Depe/Tepe	20.000	20.000	20.000
Küncidlü/ Güncidli	6.000	8.489	6.561
Selükan	4.398	4.398	3.198
Hatun Abad	8.096	8.096	-
Kara Çam	100	100	-
Çürük Arbat	4350	6870	-
MezidAbad	1.000	1.000	-
İsfahan Köşkü	4.499	6.016	3.657
Kuru Çay	5.999	7.749	3.000
Heft Çeşme	538 ³⁰⁶	717	20000
Tokmaklu/ı	688	688	-
Karga Çay	3.005	4.048	-
Neft Kokan	5.349	6665	-
Yusun	2812	3.774	-
Sovuk/ Soğuk Göl	5.999	8.099	-
İki Ağaç	5.220	6.870	-
İne Bulağı	4.820	6.600	-
Karaca	500	500	-
Tomar Kamış	5.999	7.738	-
Ali şey	8.005	10.805	-
Gökçe Çal ve Kızılca Bulak	5.999	7.749	-

³⁰⁵ BOA, TT.D.111; BOA MAD.17895, TK, KKA.285.

³⁰⁶ TTD.111 numaralı defterin 54. Sayfasında vergi miktarı 539 olarak toplanmıştır fakat biz topladığımızda 538 olarak toplamı çıkıyor dolayısıyla kaydı tutan kişi tarafından yanlış hesaplanmıştır.

Arşiv belgelerine göre Kerkük'te 24 adet mezraa bulunmaktadır. Yıllık en yüksek vergi ödeyen mezaaların sırasıyla *Gök Depe*, *Hatun Abad*, *Ali Karaca* ve *Abbas Gölü* mezraalar olmuştur, en düşük vergi ödeyenler ise *Kara Çam*, *Karaca*, *Heft Çeşme* ve *Tokmaklu* olmuştur. Kerkük'teki mezraalardan alınan vergi oranı yıllara göre hemen hemen aynı olup büyük miktarda artış veya azalma görülmemiştir.

Sonuç olarak yukardaki tabloları hazırlarken 111 numaralı Kerkük Livası Mufassal Defter temel alınmıştır. Diğer 2 defterin 1028 ve 285 numaralı defterlerde bulunmayan verilerin karşılığı boş bırakılmıştır. Bu defterlerin kayıt tarihleri birbirinden farklıdır içeriklerini inceleyerek 3 döneme ait ayrı fiat verileri bulunmaktadır. Örneğin böğrölce, kimyon ve buğdayda 80 akçeden 240 akçeye yükselmiştir. Ayrıca arpa ve darıda 60 akçe iken iki kat artarak 120 akçeye yükselmiştir. Bu artışın da sebebi büyük ihtimalle Irakeyn seferinin başlaması ile beraber köylerden göç başlamıştır veya boşalan köylerde imar başlamıştır, dolayısıyla üretim yapan köy halkında azalma olmuştur.

Tablo 11: Kerkük'te Bulunan Taifelerden Alınan Vergi Miktarları³⁰⁷

Taife adı	Nahiye	1548	1560
Karaca Bayat	Kerkük	4550	4155
Zengene	Kerkük	10.6875	10.6875
Nilkaz	Kerkük	-	-
Sulduz	Kerkük	7155	7155
Lik	Kerkük	7550	7590
Gilevan	-	3810	3810
Böger/Böger	Kerkük	6875	6875
Siyah Mansur	-	-	-
Toplam		136815	136460

Arşiv kayıtlara göre Kerkük'te 8 tane taife bulunmaktadır. Bunların 6 tanesinin buldukları yer belli iken diğer 2 tane taifenin buldukları alan tespit edilememiştir. Taifelerden en yüksek vergi ödeyen taife ise *Zengene* Taifesidir. Ayrıca *Siyah Mansur* taifesi için hasıl kaydı yoktur sebebi de karaca Bayat taifesi ile reayesinin büyük oranla aynı kişilerden oluşmasıdır.

³⁰⁷ BOA, TT.D.111, s.44.; TK, KKA.285, s.16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLAR

I- VAKFIN TARİFİ VE İŞLEYİŞİ

Vakıf, Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte durdurmak, alıkoymak, tutmak manasına gelmektedir. İslam hukukunda vakıf, bir mülkün insanların yararına bırakılarak ve ebediyete kadar bir başkasına geçmemek kaydıyla kullanılmasını devam ettirmektir. Vakıf müessesesinin kuruluşu insanlık tarihi kadar eskidir ve tarihte bilinen ilk vakıf müessesesi Mekke'deki Kâbe'dir. Dolayısıyla Kâbe insanlığın ilk ortak vakıf malı olarak kullanılmıştır³⁰⁸. Fakat vakıf kelimesinin Kur'an'da geçmemesi kurumun kökeni hakkında tartışmaya yol açmıştır. Ancak Kur'an'da vakıf müessesesine yönelik kavramlar ve işaretler bulunmaktadır. Yardımlaşmak, hayır yapmak ve Allah yolunda mal harcamak gibi hususlar örnek olarak gösterilebilir³⁰⁹.

Vakfın önemli bir müessesese olduğuna ve hayır işlerine vesile olduğuna Kur'an'ı Kerim'den bazı ayetler en büyük göstergedir. Misal Bakara suresi 267. Ayetin mealinde şöyle geçmektedir; "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın*"³¹⁰. Hac Suresi 77. Ayetin mealinde ise "*Vehayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz*"³¹¹. şeklinde geçmektedir.

Osmanlı'da vakıf kurumu büyük bir önem teşkil etmekteydi. Bu yüzden insanların ve bütün canlıların hizmeti için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Ayrıca vakıf müessesesi Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yaşayan en uzak yerlerdeki insanların dahi sosyal ihtiyaçlarını gidermek ve hayat standartlarını yüksek seviyeye taşımak için önemli bir kurum olmuştur. Osmanlı'da vakıf, Uygurlardan başlayıp Selçuklulara kadar uzanmış bir kurumdur ve daha sonra Osmanlılar vakıf kültürünü ve işlevini hem geliştirip hem de çeşitlendirme yönünde büyük yol katetmişlerdir. Vakıf müesseseleri Osmanlı Devleti

³⁰⁸ İbrahim Sarı, *Büyük Türk Medeniyeti*, Nokta E-Book, 1. Baskı, Antalya 2007, s. 380-382.

³⁰⁹ Bahaeddin Yediyıldız, "*Vakıf*", TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul 2012, s.479.

³¹⁰ Bakara Suresi 2/267.

³¹¹ Hac Suresi 22/77.

içerisindeki ekonomik ve sosyal alanlarda büyük bir görev üstlenmiştir. Vakıf müesseseleri İslam hukukunu göz önünde bulundurarak faaliyetini devam ettirmiştir³¹².

Bu bakımdan hem Selçuklu hem de Osmanlı Devleti'nde vakıflar İslam hukukunun geliştirdiği altyapıyı dikkate alarak hizmet vermiştir. Vakıf müesseselerin sosyal hayatta yardımlaşma ve dayanışma alanlarında çok fazla faaliyet göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk vakıf kurucusu Orhan Gazi'dir. Orhan Gazi, İznik'te bir medrese vakfı kurmuş ve onun idaresi için bir çok gayrimenkul vakfetmiştir³¹³.

Vakıflar fakir, dul, yetim, borçluolan ve çalışamayan durumda olan insanların yiyecek ve içeceklerini karşılama gibi bir çok alanda faaliyet göstermiştir. Evlenecek çiftlere maddi yardım yapmak, bebeklere süt temin etmek, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak, kuşlara yem vermek ve yetimlere yardım etmek gibi meseleler ve daha fazlası için vakıf müessesesi kurulmuştur³¹⁴.

İslam aleminde bulunan mescitler, camiler, mektepler, medreseler, tekkeler, imaretler, zaviyeler, kütüphaneler, çeşmeler, sebiller, hastaneler, misafirhaneler, hamamlar, mezarlar ,köprüler ve yollar bütün bunlar bir hayır (vakıf) hizmetlerinin aracı olmuştur³¹⁵.

Vakıf müessesesi köylerin ve şehirlerin kurulması ve yeniden teşkilatlanmasına yönelik önemli müesseseler olmuşlardır. Hayır duygusu veya hayır düşüncesi müslüman Türk dünyasının medeniyet mayasını oluşturmuştur. İslam dünyasının bölgelerini birbirine bağlamada yine vakıf müessesesinin büyük rol oynadığı görülmektedir. İslam şehirleri arasına bir çok yol, köprü, deniz feneri ve kalelerin inşası, yollar üzerindeki konaklama yerleri ve kervansarayların inşası vakıflar sayesinde yapılmıştır³¹⁶.

---

³¹² Sarı, s. 380.

³¹³ Sarı, s. 381-382.

³¹⁴ Sarı, s. 380-382.

³¹⁵ Yediyıldız, s. 479.

³¹⁶ Yediyıldız, s. 482-483.

II- VAKIFLARIN YAPILIŞ AMAÇLARI VE TOPLUMDAKİ YERİ

1- VAKIF YÖNETİMİ

Vakıf yönetimi, aslen sivil ve bağımsız olarak kabul edilir. Vakıf yöneticileri, vakfın yönetimini, görevlerini, yetkilerini, atama ve tanımlama ve pozisyonları işgal etmek için koşulları belirleme hakkına sahiptir³¹⁷. Vakıftan elde edilen gelirler, vakfiye belgesinde (vakıf) belirtilen kuruluşlara harcanarak dağıtılmıştır. Ayrıca bu belge, arazi divanı'nın veya vakıflar divanının ortaya çıkmasından sonra dahi çalışmaya devam etmiştir. Osmanlı padişahları vakıfları organize etmek için birkaç adım atmıştır. Genel olarak, devletin her kategorisi, yüksek bir teşkilatlanma düzeyine gelinceye kadar vakıfların teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden her kategoriye görevler verilmiştir³¹⁸.

2- VAKIFLARIN ROLÜ

Vakıf müessesesi yıllar boyunca İslam devletlerinde büyük öneme sahip olmuştur.ekonomik, sosyal hayat üzerinde derin izler bırakmış dinî-hukukî bir müessese olmuştur. Tüm İslam devletlerinde adeta yarış halinde ilerleyen vakıflar, bütün İslam bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'da da, hem Selçuklular hemde Osmanlılar devrinde Türk kültür hayatı içerisinde büyük rol oynayan müesseselerden biri olmuştur. Dolayısıyla Osmanlılar döneminde çok büyük ilerleme kazanan vakıflar sayesinde, bir kimse vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer-içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder vs. Bu da demek oluyor ki bir insan doğumundan ölümüne kadar tüm haytı boyunca vakıfla iç içe yaşar ve ihtiyaçlarının tümünü vakıflardan karşılayabilirdi³¹⁹.

³¹⁷ Halil İncılık, *Yükselişten Çöküşe Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev, Muhammed Al-Arnaout, Dar EL-Madar EL-İslami, Beyrut 2002, s. 220.

³¹⁸ Abdulaziz AL-Duri, *Evrak fil Tarih vel Hadara* ,2.Baskı, Dar-ülGharb EL-İslami, Beyrut 2007 , s.298.

³¹⁹ İzzet SAK, *Kadı Sicilleri Işığında Konya'da Yapılan Vakıflar (1650-1910)*, Konya 2012,s.4.

III- KERKÜK VAKIFLARI

A- CAMİ VAKIFLARI

Cami Arapça cem (جمع) kökünden türemiştir ve bir araya getiren ve toplayan anlamını taşımaktadır³²⁰. Cami mescit anlamına gelmektedir. Her ne kadar ilk zamanlarda cami kavramı olmasada camilere mescit denilmiştir. Bazen el-mescid-i el-cami bazen de mescid-i el-cami denilmektedir. Cuma namazı kılınan mescitlere küçük ya da büyük ayırt etmeden cami denilmiştir. Çünkü cami insanları belli bir vakitte bir araya getiren bir yerdir³²¹.

Mescit ve camilerin vakıf ile bağları Medine-i Münevvere'de peygamber döneminde başlamıştır. Bazı alimlere göre İslamda ilk vakıf Kuba Mescidi'nin inşası ile başlamıştır³²². Daha sonraki vakıf ise Mescid-i Nebevi olmuştur³²³. Vakıf kavramında Müslümanlar hem fikirdiler. Vakıf kurmak Allah'a yakınlık demektir. Peygamber'in hadis-i şerifte dediği gibi sadaka-i cariyeye manasını taşımaktadır³²⁴.

Mescit ve cami vakıfları bütün Müslümanların yararlandığı bir kurumdur. Osmanlı'nın hakimiyetine giren Irak'taki mescit ve cami vakıfları fetih edilen diğer topraklardaki gibi burada da mevcuttur. Osmanlı hakimiyeti öncesi mescit ve camilerin inşası devam etmiştir. Osmanlı hakimiyetinde yeni inşa edilen mescit ve camiler görülmektedir³²⁵.

³²⁰ Cübran Mesud, s.265.

³²¹ Muhammed Şükril- Elüsi, *Bağdat Mescitleri ve Eserlerinin Tarihi*, Darül Selam Matbaası, Bağdat H.1346, s.5-6

³²² Yekün Zuhdi, *Elmuhtasar fil Vakıf*, Sima matbaası, Beyrut 1966, s.19.

³²³ İbn Hişam, *Es-Siretü'n-Nebeviyye*, Darülkütap el-Arabi Yayınevi, C.4, Beyrut 1990, s.36.

³²⁴ Ahmed Bin Ahmed Bin Ali İbn Hacer, *Fethu'l -Bari ,Mektebetül Melik Fahad el-Vataniyye*, C.5, Riyad 2001, s.269.

³²⁵ Shawki Abu Halil, *Al-Hadaratu'l Arabiyye-l İslamiyye ve Müciz ani-l Hadaratul-Sabika*, Dâru'l-Fikr, Şam 2007, s.558; RaadMahmudAhmed AL-Berhawi, *Hidemâtu'l-Evkâffi'l-Hadarati-l İslâmiyye*, *EL-Mecme-ul İlmi*, Bağdat 2002, 53.

Osmanlı döneminde sosyal kurumlar dışında cami ve mescit vakıfları büyük öneme sahiptir³²⁶.

Kerkük ve çevresine ait vakfiyesi olan camilerin sayısı 3'tür. Bunların hepsi Kerkük'ün merkezinde bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

1- Hazreti Danyal Cami Vakfı

Bu cami Kerkük kalesinin civarında bulunmaktadır. Cami, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma eski bir minareye ek olarak, yapım tarzı Moğol döneminin sonlarına veya Timur döneminin başlangıcına kadar uzanan kemer ve sütunlara sahiptir. Kerkük'te yaşayan bütün din mensupları bu camiyi sahiplenmişlerdir³²⁷. Osmanlı döneminde 1546'da 150 akçe caminin restorasyonu için vakıf tarafından tahsis edilmiştir³²⁸. 1558'de vakfiyenin toplam geliri 360 akçe olup bu para da 3 han ve bir bağdan temin etmiştir. Toplanan bu akçelerin bir kısmını da vakfin giderleri için harcanmıştır³²⁹.

2- Ulu Cami veya Cam-i el-Kebir

Bu cami Kerkük kalesinin etrafında bulunmaktadır. Bazı dönemlerde cami Meryem Ana Camisi olarak da adlandırılmıştır. Cami yaklaşık 200 metrekare alana sahiptir³³⁰. Caminin 1558 tarihinde yıllık toplam geliri 175 akçe civarındadır. Bu gelir vakfin çalışanları ve gider masrafları için sarf olunmuştur³³¹.

³²⁶ Menhel İsmail Hüseyin Ali Bek, "Tarihu-l Hadameti-l Vakfiyye fil-Musul, (M. 1834-1918)", Bağdat Üniversitesi İbnRüşd Eğitim Fakültesi, Bağdat 2005, s.99-100.

³²⁷ Fehmi Hüseyin, s.86.

³²⁸ TKGM, VAYS.ED.582, s.121.

³²⁹ BOA., DFE.TD.386, s.224

³³⁰ Fehmi Hüseyin, s.87.

³³¹ İsam Albayaty, *Musul ve Kerkük Vakıfları H.922-1112/ M.1516-1700*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2020, s.58.

3- İmam Kasım Camisi

İmam Kasım Camisi Kerkük'ün kadim eserlerinden biridir. Bu cami Kerkük kalesinin civarındaki İmam Kasım mahallesinde bulunmaktadır³³². Cami 2.000 metrekare alana sahiptir. Günümüzde ise cami halen ibadete açıktır. Bu cami Kerkük'te bir çok din alimlerinin yetiştirilmesine sebep olmuştur. Bu cami Kerkük için büyük bir önem taşımaktadır³³³. İmam Kasım Cami vakfının yıllık toplam geliri 165 akçe olarak 1558 yılında kaydedilmiştir³³⁴. Toplanan bu para ise vakfın çeşitli giderleri için kullanılmıştır³³⁵. Aşağıdaki tablolarda Kerkük cami vakıflarının gelirlerinin nereye sarf edildiğine dair bilgiler mevcuttur.

Tablo 12:1558 Tarihinde Kerkük Camilerindeki Görevliler ve Yevmiyeleri³³⁶.

Görevli	Gider Tutarı (Günlük - akçe)	
	1558	
	Günlük Akçe	Yıllık Akçe
Mütevellisi	8	2.920
İmam	4	1.460
Müezzin	6	2.190
Hatip	5	1.825
Vaiz	7	2.555
Ferraş	2	730
Cabi	1,5	5.475
Huffaz	7	2.555
Cüzhân	13	4.745
Katip	3	1.095

³³² Fehmi Hüseyin, s.87

³³³ <https://ar.wikipedia.org/wiki/> (E.T. 02.05.2021).

³³⁴ Suphi Saatçi, *The Urban Fabric and Traditional Houses of Kirkuk*, KerkükVakfı, İstanbul 2007, s.145-146.

³³⁵ Albayaty, s.58.

³³⁶ BOA.TT.D.308.

Ruğ ve Hasır	1,5	5.475
Rekabe	10	3.650
Muarrif-Duâgûy	1	365
Nazır	4	1.460
Çerağ	1,5	5.475
Sure-i Tebarekhan	2	730
Aşırhan	2	730
Toplam	78.5	43.435

Tabloda da görüldüğü gibi 17 çalışan olduğunu tespit ettik. Bu çalışanların günlük en yüksek akçe alanlar sarayla 3 görevli; *Cüzhan, Rekabe ve Mütevellisi*, olmuştur. En düşük akçe alanlar ise; *Muarrif Duâgûy, Ruğ ve Hasır ve Çerağ*, görevlilerdir. 1558 yılındaki yıllık görevlilere verilen toplam 43.435 akçe olmuştur.

Tablo 13:1575 Tarihinde Kerkük Camilerindeki Görevliler ve Yevmiyeleri³³⁷.

Görevli	Gider Tutarı	
	1575	
	Günlük Akçe	Yıllık Akçe
Mütevellisi	10	3.650
İmam	6	2.190
Müezzin	6	2.190
Hatip	10	3.650
Vaiz	7	2.555
Ferraş	2	730
Cabi	2,5	9.125
Huffaz	11	4.015
Cüzhân	13	4.745
Katip	4	1.460
Ruğ ve Hasır	1,5	5.475
Muarrif-Duâgûy	1	365
Nazır	4	1.460
Çerağ	1,5	5.475
Sure-i Yasinhan	1,5	5.47,5
Sure-i Tebarekhan	3	1.095
Sure-i En'am	2	730
Aşırhan	3	1.095
Toplam	89	47.928

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi Kerkük camilerinde görev yapan memurlara vakıfların gelirlerinden maaş bağlanmıştır. Tablolarda da bariz bir şekilde günlük ücrette farklılık olduğunu görmekteyiz. Bu farklılıkların sebebi ise memurların çalıştıkları vakıfların gelirlerine göre ücret verilmesidir. Karşılaştırma yaparsak yıldan yıla ücretlerde artış görülmektedir. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti için vakıf büyük önem

³³⁷ BOA.TT.D.111.

kazanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti vakfiye kültürünü her fırsatta geliştirmeye özen göstermiştir. 1575 yılına ait defterin kayıtlarına göre Kerkük Camilerinde görevlilere yıllık ödenen maaş toplam 47.928 akçe olarak kaydedilmiştir. 1558 ve 1575 yıllarındaki ödenen ücretlerin artışına başka bir açıdan bakarsak büyük ihtimal yıllara göre artan enfilasyondan dolayı da olabilir.

B- TEKKE VAKIFLARI

Tekke, Arapça bir kelime olup yaslanmak veya dayanmak anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de tekke anlamına gelen bir çok ayet bulunmaktadır³³⁸. Tur Suresi, 20. ayetin mealine göre; *“Yaptıklarınıza karşılık sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak âfiyetle yeyin, için (denilir). Ayrıca biz onları, ceylan gözlü hürilerle evlendirmişizdir.”*³³⁹. Bu konu dahilindeki Zuhuf Suresindeki 34. ayetin mealinde ise şu şekildedir; *“Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da hep gümüşten yapardık”*³⁴⁰. zikredilen ayetlerdeki tekke, “yaslanmak” ve “dayanmak” anlamlarını taşımaktadır.

Tekke kelimesi, herhangi bir kazancı olmayan dervişlerin kaldığı bina anlamında da kullanılmaktadır. Onların aylık ya da yıllık maaşları tekkenin vakıfları tarafından karşılanmıştır. Bundan dolayı dervişlerin kaldığı yere de tekke ismi verilmiştir. Çünkü tekke ehli tekkeye dayanmaktadır. Yani kendilerine verilen maaşlar ve ücretler konusunda tekkeye güvenmektedirler³⁴¹.

Tekke tasavvuf tarikatına mensup olanların evi anlamına gelen entelektüel bir kurumdur. Aynı zamanda islami bir terim olan tekke ibadet yeridir. İlim öğrenmek ve yükselmek için uğrayanların yeri olduğu da söylenmektedir. Maneviyat, tüm dünyevi ilişkilerin terk edilmesi demektir³⁴².

³³⁸ Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C. 19, Sabah yayınevi, s.149.

³³⁹ Tur Suresi, 52/20.

³⁴⁰ Zuhuf Suresi, 43/34.

³⁴¹ Hamad Mohammed Hasan EL-Darraci, *EL-Rabıt felTekaya-l Bağdadiyye fil Ahdi-l Osmani (M.1534-1917)*, Darü'lŞuuni-l Sakafıyye, Bağdat 2001, s.23.

³⁴² Muhammed Hamdan, *Tekayev elZaveya fi Türkiye (Türkiye'de Tekke ve Zaviyeler)*, Sakafa-l Diniyye Yayınevi, Kahire 2012, s.16-17.

Osmanlı Devleti içerisinde dokumada aktif rol oynayan tasavvuf ehlinin bulunduğu mekanlar Osmanlı devleti ve toplumun inşasında bölünmez birer parça olmuştur. Onların, Türkiye genelinde bir çok tekkeleri bulunmaktadır.

Her tekkenin büyük bir alanı olurdu o alana da meydan adı verilirdi. Burada tekke ehline ait tasavvuf tarikatına uygun bütün özel kutlamalar yapılırdı. Osmanlı hakimiyeti ile beraber Irak'ta da tekke ve zaviyeler intişar etmeye başladılar. Tekkelerin toplumda özel bir yeri bulunmaktaydı. Buralarda ibadet yapılarak, dini ve özel günler başta olmak üzere fakirlere, yoldan geçen misafirlere ev sahipliği yapan ve kültürel anlamda hizmet veren bir kurum haline gelmişti³⁴³.

Kerkük şehri, üst düzey yetkililer ve din alimleri için bir eğitim kurumu olarak biliniyordu. Bu yüzden Osmanlı döneminde özel bir yere sahipti. Bir çok okul ve tekke Kerkük'ün erdemli ve hayır sever insanları tarafından yapılmıştır. Ayrıca civarında harika İslam anıtları inşa olunmuştur. Örneğin Selçuklu döneminde Kerkük Kalesi'ne yapılan Ulu Cami ve yanına bir medrese, İslam dinini öğretmek için bir mektep, daha sonra Hazreti Danyal Camisi, dini ve dünyevi ilimlerin öğretildiği okullar açılmış ve ondan mezun olan öğrencilerin çoğu seçkin alimler olmuşlardır³⁴⁴.

Tekkeler genellikle şeyhler, müridler veya padişahlar tarafından inşa edilen yapılardır. Genellikle tekkelerinin yerini padişahlar belirlemiştir. Ayrıca buralar eğitim faaliyetlerini yürütmenin dışında ticaret ve güvenlik hizmeti de vermiştir. İslam fetihleri ile birlikte 3 kıtada faaliyet gösteren tekkeler zaman zaman bağımsız bir müesseseye halinde iken bazen de bir çok müesseseyi barındıran külliyelerin içinde yer almıştır³⁴⁵.

Eğitim müessesesi olarak kabul edilen tekkeler kendilerinden önceki İslam devletlerinden edindikleri dini, tasavvufi ve daha birçok bilgiyi kendi bünyesinde eğitim gören talebelerine aktarmıştır. Tekke gibi yapılarda evvela oraya bağlı olan dervişlere

³⁴³ Hamdan, s.17.

³⁴⁴ Nizameddin İbrahimoglu, *Kerkük'te Okulların, Tekkelerin ve Alimlerin Rolü*, <http://www.bizturkmeniz.com/ar/index.php?page=article&id=12243> (E.T. 08.05.2021).

³⁴⁵ Mustafa Kara, "Tekke", TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 2011, s. 368-370.

şeriat ve tarikat hakkında dersler verilmekle birlikte sonraları tekkeye gelen halka da şeriat ve tarikat hakkında dersler verilmeye başlanmıştır.

Tekkelerdeki dinî ve tasavvufî anlamda verilen eğitimin kültürel hayatta Müslümanlar üzerinde büyük etkileri olmuştur. Mutasavvuflar ve dervişler İslam dinine ait doğru bilgiyi bu tekkelerde öğrenmişlerdir³⁴⁶. Böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana tasavvuf tarikatları büyük bir etkiye sahip olmuştur. Osmanlı sultanları ve valileri tarikatlar ile tasavvuf erbaplarına büyük önem vermişlerdir. Buralara yaptıkları maddi yardımlarla dini duyguları coşturup maneviyatı artırmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte onları orduya dahil etmişlerdir³⁴⁷. Tekkelerin dışında Osmanlı kuvvetlerine eşlik eden dervişlik sistemi de ortaya çıkmıştır. Tekkeler fonksiyonlarını yerine getirmek için mescitleri kullanmışlardır. Tekke sahibi olan tarikatlardan en meşhurları; Kadiriyye, Bektaşîyye, Mevlevîyye, Rûfaiyye'dir. Bu tarikatlar ve mensupları halkın ve yöneticilerin gözünde yüksek bir mevkiye ulaşmış yaygınlık kazanmıştır³⁴⁸.

Tekkenin işlerini idare eden ve tekkeden sorumlu olan bir şeyh veya başkan mevcuttur. Tekkede devamlı kalmalarına izin verilen ve geçici olarak kalacak dervişlerin sayısını belirleme hakkı şeyhin elindedir. Şeyhin tekkeye gelen konukları ağırlama, kalacakları yerleri gösterme, onlara yemek yedirme ve ihtiyaçlarını karşılama gibi görevleri vardır. Hatta misafirlerin kendilerini yabancı hissetmemeleri için onları tekkeye alıştırmaya işi de şeyhin bir görevidir³⁴⁹.

Tez çalışmamıza ait dönemde Kerkük'te sadece 1 tane tekke kaydı olduğunu tespit ettik.

³⁴⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Al-Devletü'l-Osmaniyye Tarih vel-Hadara*, Çev. Salih Sadavi, İstanbul 1999, Merkezi-l Ebhas-ı Tarih ve'l-Funun vel-Sakafeti-l İslamiyye s.475.

³⁴⁷ Hüseyin Ali Ubeyd AL-Mustafa, '*Al-Basra fi Matla'ülAhdil-Osmani M.1546-1668*', Doktora Tezi, Basra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basra 1998, s.166.

³⁴⁸ EL-Darraci ,s.242-255.

³⁴⁹ Menhel İsmail Hüseyin Ali Bek, '*Tarihu-l Hadameti-l Vakviyye fil-Musul (M. 1834-1918)*', Bağdat Üniversitesi İbnRüşd Eğitim Fakültesi, Bağdat 2005, s.224.

1- İmam Muhammed SeydiBattah Tekkesi

İmam Muhammed SeydiBattah Tekkesi Dakuk'ta yer almaktadır³⁵⁰. Tekke sahibi ve yapılış tarihi hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Elimizde bulunan belgelere göre tekkenin 1500'den önce yapıldığı düşünülmektedir. Bu tekke Osmanlı belgelerinde 1544 tarihine kadar "Vakıf Âstâne İmam Muhammed SeydiBattah" adında ve 1548'deki belgeye göre de zaviye olarak kaydedilmiştir. 1548 yılına kadar vakfın geliri tekkeye yıllık toplam 3374 akçe olarak vakfedilmiştir. Vakfın gelir kaynağı Dakuk'a bağlı iki köyden 3 feddân³⁵¹ ve malikhanesiyle sağlanmıştır. Dakuk köyü adıyla bilinen iki feddân, tekkeye 1544 tarihinde yıllık toplam 1479 akçe, 1548 tarihinde ise yıllık 2079 akçe olarak vakfedilmiştir. Ayrıca tekkeye Kilise köyünden bir feddân 1544 tarihinde yıllık toplam 1795 akçe ve 1548'de ise yıllık 1295 akçe vakfedilmiştir. İlaveten 1544 tarihinde Dakuk ve Kilise köyünden yıllık malikhane hissesi 100 akçe tekke vakfına ayrılmıştır. Toplanan akçeler ise tekkeye gelen misafirlere harcanmıştır³⁵².

Tablo 14: İmam Muhammed SeydiBattah Tekkesi'nin Gelir Kaynağı³⁵³.

Vakfın adı	Nahiye	Gelir kaynağı	Gelir tutarı	
			1544	1548
İmam Muhammed SeydiBattah Tekkesi	Dakuk	Zemin-i	1000	1079
		Arz-ı	1000	1000
		Karye-i kilise	-	1295
		Hane	25	-
		Ser-tagar	51	-
		Bağ	180	-
		Mevaşi	10	-
		Hınta	675	-

³⁵⁰ BOA,TT.D.111, s.32.

³⁵¹ Feddân, tek veya çift öküz anlamını taşıyan bir kelimedir. Öküz ile sürülebilecek arazi miktarına da isim olmuştur. Bkz, Gengiz Kallek, Feddân, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul 1995, s.293-294.

³⁵² BOA.,DFE.TD.386, s.245; TKGM,VAYS.ED.582, s.148-149; BOA,TT.D.111, s.79.

³⁵³ TKGM, VAYS.ED.582, s.148; BOA, TT.D.111, s.79; BOA.,DFE.TD.386, s.245.

	Merai	5	-
	Ganem	32	-
	Hurma	300	-
	Şa'ir	231	-
	Milkan-i	100	-
	Cevzeka	-	-
Toplam		3609	3374

Arşiv kayıtlarına göre ve tablodaki verilere göre, 1544 yılındaki gelir diğer yıla nazaran biraz fazladır. 1548 yılında köyden elde edilen gelir kaydı mevcuttur. Fakat 1544 yılına ait köye dair gelir kaydı bulunmamaktadır.

C- ZAVİYE VAKIFLARI

Zaviye, “köşe” anlamına gelen Arapça kökenli bir kelimedir³⁵⁴. Zaviye kelimesinin terim anlamı ise; “*dervişlerin ve farklı tasavvuf tarikatlarına mensup olan kişilerin, bir şeyh veya o şeyhin yerine vekilin idaresinde toplandığı yer*” olarak açıklanabilmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak; “*ücretsiz olarak yolculara yiyecek, içecek ve yatacak yer ihtiyacının sağlandığı yer*” dir³⁵⁵. Zaviye, bazı ülkelerde dini, kültürel ve sosyoekonomik bir merkez olarak bilinmektedir. Ayrıca burada mescit, medrese, misafirhane ve bir ev bulunmaktadır. Buradaki işleri yürüten bir de şeyh vardır³⁵⁶.

10. Yüzyılın başlarında zaviye kelimesi farklı şekillerde de zikredilmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilmektedir; Dergah, Estane, Rıbat (Bağ) ve el-Devvire (Yuvarlak)³⁵⁷. Bu

³⁵⁴ Miad Şerefeddini-ı AL-Geylani, *Osmanlı Döneminde Bağdat'ta Tekiye Tarihi ve Tasavvufluk*, Darül-kütüpül-İlmiyye, Beyrut 1971, s.27; daha fazla bilgi için bkz, Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C.20, s.462.

³⁵⁵ Mohammed Hamdan, *Türkiye'de Tekiye ve Zaviye*, Mektebetül Sekafa-eddiniye, Kahire 2012, s.44.

³⁵⁶ Cubran Mesut, *AL-Raid, Modern Dilbilimi Sözlüğü*, Darul-ilim Lilmalayin, Beyrut 1992, s.412.

³⁵⁷ Bağdat'ta bir yer adıdır, detaylı bilgi için bkz, İbn-ül Esir, *EL-Elbab fi Tehzip-il Ensab*, Mektebet-ülMusanne, Bağdat yayın tarihi yok, s. 517.

isimler sadece Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde kullanılmıştır³⁵⁸. Osmanlı döneminde zaviyelerde; mescit, tevhidhâne, türbe, derviş, misafir odaları, mutfak, erzak ambarı, hamam, ahırlar ve bir de kütüphane vardır³⁵⁹.

Zaviye ve tekkelerin topluma sundukları hizmet ve kurumsal yapıları itibariyle aralarında pek fark yoktur. Yalnız hepsine tekke veya zaviye adı verilmemesinin nedeni buldukları mekândan kaynaklanmaktadır. Belgelerde zaviye olarak ifade edilen yerler şehrin dışında veya yol güzergâhlarında, tekke ise ya şehrin merkezinde ya da şehrin kenarında kurulmuştur³⁶⁰. Çalışma dönemimize ait Kerkük'te 11 tane zaviye vakfı bulunmaktadır. Bu zaviyelere vakfedilen gelir kaynakları köy, mezraa ve çiftlik zeminlerinden elde edilen gelirlerdir. Zaviyelerin Irak'ta ne zaman faaliyet gösterdiği ve burada hangi tarikatların yer aldığı ve kimler tarafından kurulduğu hususunda yeterli bilgi yoktur. Ancak bu zaviyelerin bölgenin Osmanlı tarafından fethedilmesinden sonra kurulduğunu ifade edebiliriz.

Tablo 15: Zaviye Vakıfları ve Gelirleri³⁶¹.

Vakfın Adı	Nahiyesi	Gelir Kaynağı	Gelir Tutarı (akçe)	
			1546	1548
İmam Muhammed Seydi Battah Zaviyesi	Dakuk	Zemin-i	1000	1079
		Arz-ı	1000	1000
		Karye-i kilise	-	1295
		Hane	25	
		Ser-tagar	51	
		Mevaşi	10	
		Merai	5	
		Ganem	32	
		Bağ	180	

³⁵⁸ Hamdan, s. 47.

³⁵⁹ Alkan, s.214.;Yediyıldız, s. 221.

³⁶⁰ Alkan, s.214.

³⁶¹ BOA,TT.D.111,BOA.DFE.TD.386,BOA,TT.D,660 ve TK.KKA.285. Tablodaki verileri arşiv belgelerin farklı sayfalarından çıkarılmıştır.

		Hinta Şair Hurma Milkan-i Cevzeka Toplam	675 231 300 100 - 3609	3374
ŞehKavvas Zaviyesi	Dakuk	Zemin-i Ser tagar Hane- şümâr Mevaşi Merai Hurma Bahayim Hinta Şair Cevzeka Toplam		978 978
Şeyh Hacı nesil Hazret-i İmam Abbas Zaviyesi	Dakuk	Zemin-i Toplam	784 784	784 784
Şeyh Macid-i Zaviyesi	Dakuk	Mezraa Karye Babelan Toplam	1431 1431	
Salbartu Zaviyesi	Kerkük	Mezraa Ali Abad Mezraa Narluca Mezraa Şeyh Abdul Cebbar Toplam	1224 - 334 1558	1520 1200 350 3070

Şeyh Mekki (Alemdar-ı Hazret-i Resul) Zaviyesi	Kerkük	Mezrea-i Bostan	500	1000
Han-Ahmed Zaviyesi	Kerkük	-	-	-
Nure Zaviyesi	Kerkük	Hasıl; Hane,Ganem ,Arsu,Hinta ve Şair	15702	15702
Baba-Zünnün Zaviyesi	Kerkük	Mezraa, Hane, Arus, Hinta ve Şair,	21847	21847
İmam Kasım Zaviyesi	Kerkük	Mukataa medbaga Mukataa boya-hane Mukataa baggalı Hane şumar Bağ Ser-tagar Hayyak Hayyat Öşr-i küvvare Mevaşi Toplam		15360 17400 60 920 2000 624 215 70 15 305 39969
İmam İsmail Zaviyesi	Kerkük	Mukataa boya hane Mukataa ubur-u şatt	9000 500 500 1500	12960 2160 1025

		Mukataa	3640	3360
		ihtisab		150
		Mukataa		14000
		bostan çayı	192	
		Resm-i çift	5424	
		Kışlak	2000	2250
		Mahsul bağat	11600	20625
		Mücerred	11350	28800
		Bennak	3485	6075
		Arus		
		Hinta		
		Şair		120
		Cevzeka	3000	1000
		Zürret	3500	2700
		Semsım		
		küvvare		
		camus		
		ağnam		
		Toplam	55.591	95.625

Tabloda görüldüğü gibi Kerkük'teki zaviyelerin vakıf gelirleri en çok geliri Kerkük'te bulunan *İmam İsmail Zaviyesi* 55.591 ve 95.625 akça olarak kaydedilmiştir. En az geliri olan ise Dakuk'taki *Şeyh Hacı Nesil Hazret-i İmam Abbas Zaviyesi*'dir yıllık toplam 784 akça gelir kaydı mevcuttur. Zaviyelere vakfedilen gelir kaynakları, köy ve mezraa gelirleri çoğunluk olarak tespit edilmiştir.

D- TÜRBE VAKIFLARI

Türbe, vefat edenin defnedildiği mezarın üstüne yapılan anıta verilen isimdir³⁶². Türbe veya anıt mezar yapımındaki asıl gaye, içinde defnedilen kişinin hatırasını ölümsüzleştirmek ve sonraki nesillerin zihninde bu hatırayı tazelemektir. X. yüzyıldan itibaren türbeler yaygınlaşmaya başlamıştır. Türbelerin yayılmasında ise Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısının etkili olduğu görülmektedir. Eski hükümdarlara, toplumun çeşitli kesimlerinin gönlünü kazanmış beylere, tanınmış din büyüklerine ve evliyalara ait türbeler bugün olduğu gibi geçmişte de halkın büyük ilgisini çekmiştir. Tez çalışma dönemimize ait 4 tane türbe tespit edilmiştir. Bunlar aşağıda bulunan tablodaki gibidir:

Tablo 16: Türbe Vakıfları³⁶³.

Türbe Adı	Bulunduğu Yer	Yıllık Geliri	Gelir Kaynağı
İmam Sultan ve İmam Saki	Kerkük, Tisin Köyü	1567 yılında 1000 akçeydi, 1600 yılından sonraki kayıta 1385 akçe olarak artmıştır	Bahçe, bağ ve köy halkı
İmam Kasım b. İmam Musa El-kazım	Kerkük, Kerkük Kalesi civarında	1593 yılında 1095 akçe olarak kaydedilmiştir	Molla Osman Bağı
İmam Zeynel Abidin	Dakuk'un Kuzeydoğusunda	-	-
İmam Şeyh Hasan Beg Alemdar Hazreti	Kerkük, Leylan Köyü	1544 yılında 1000 akçe ve 1548 yılında ise 1800 akçeye artmıştır	Bostan ve feddan

Ayrıca Dakuk'ta bulunana İmam Zeynel Abidin Türbesi bir tepe üzerine yapılmıştır. Ancak türbenin ne zaman yapıldığı hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. Bu

³⁶² Pakalın, s.539.

³⁶³ BOA, TT.D.111, s.28-80. Bu tablo ile ilgili detaylı bilgi için bkz, Albayaty, s.121-123.

türbenin özelliği ise Recep ayının ilk haftasına kadar halk tarafından ziyaret edilerek kurbanlar kesilmesidir. Ziyaret dönemleri İmam Zeynel Abidin köy halkı tarafından büyük bir coşku ile kutlanmaktadır³⁶⁴. Dolayısıyla bu türbenin diğer türbelere göre gelir kaynağı bir çok yerden sağlanmıştır. Bu konuya aşağıdaki tabloda açıklık getirilmiştir:

Tablo 17: İmam Zeynel Abidin Vakfının Gelir Kaynağı³⁶⁵.

Gelir kaynağı	Nahiye	1544 Geliri	1548 Geliri
		Akçe	Akçe
Baura Köyü	Dakuk	5397	-
Leylan Köyü	Kerkük	-	3016
Dere-i Ağluca ve Kumluca Bağları	Dakuk	-	2000
Toplam		5397	5016

Tabloda görüldüğü gibi İmam Zeynel Abidin'in vakfının geliri köylerden sağlanmaktadır. 1544 yılındaki geliri diğer yıla göre daha fazla kaydedilmiştir.

Sonuç olarak arşiv belgelerindeki kayıtlara göre kerkük'te 4 tane türbe bulunmaktadır. Türbe vakıfları için tahsis edilen akçeler Kerkük ve havalisindeki vakıflar için sarfedilmiştir. Osmanlı Devletinin politikası gereği kendisinden önceki islam devletlerinin yaptığı gibi himayesi altına giren bölgelerde bulunan vakıfların yönetim tarzına dokunmadan ve hiç bir değişiklik yapmadan vakıfların faaliyetlerine devam etmesine ışık tutmuştur. Bu türbelerin ana kaynakları ise boyahane, dükkan, bostan, bağ, hane ve mezraa olarak kayıtlarda tespit edilmiştir.

Bölgede yapılan arazi tahrirlerinin beraberinde bölgenin vakıflarını ve vakıfların gelir kaynaklarını izah eden evkaf tahriri de yapıldı. Yapılan evkaf tahrir defterlerinde vakıfların türü, görev yapan kişiler ve aldıkları ücret kaydı bulunmaktadır.

³⁶⁴ Suphi Saatçi, *Kerkük Yöresi Halk Mimarısından Örnekler*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983,s.210.

³⁶⁵ BOA.,DFE.TD.386, s.242-244; TKGM,VAYS.ED.582, s.147-148.; BOA, TT.D.111, s.40-79.

1- İmamzadegân Türbe-Mezar Vakıfları

Arşiv belgelerine göre Kerkük ve Dakuk'ta İmamzadegân için vakıflar kurulmuştur. Gerek buralarda görev yapan cüzhân ve türbe dar gibi görevliler için gerekse bakım ve onarımı ile diğer giderleri için İmamzadegân Türbesi Vakfının gelir kaynakları ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 18:İmamzadegân Türbe ve Mezar Vakıfları³⁶⁶.

Vakıf Adı	Nahiyesi	Gelir Kaynağı	Geliri Akçe Olarak	
			1544	1548
İmam Zeynel Abidin mezarı Vakfı	Dakuk	Baura Köyü	-	295
		Cemaat;Sadat,Huddam,Reaya	-	250
			-	200
		Hane şümar	-	
		Mevaşi	-	
		Merai	-	2000
		Ser-tagar	-	1000
		Bağ	-	1047
		Mezraa Dere-i Ağluca	-	498
		Hınta	-	100
		Şair	-	-
		Cevzeka	-	-
		Arus	-	-
		Bağ Şeyh Mahmud	-	-
		Bağ Sultan ALİ	-	-
		Bağ Seyyid Murad	-	-
		Bağ Seyyid Mansur	-	-
Bağ Pir Ahmed	-	3016		
Bağ Şah hatun	-	-		

³⁶⁶ BOA, DFE.TD.,386, TT.D.,111.

		Leylan Köyü	-	-
			-	-
		Hınta	1552	-
		Şair	891	-
		Ser-tagar	237	-
		Cevzka	336	-
			-	-
			-	-
Şeyh Hasan Bey Alemdar-ı Hazret- i Resul mezarı Vakfi	Kerkük	Bir Feddan yer Bostan	1000	-
Hazret-i Hızır Nebi Makamı Vakfi ³⁶⁷	Dakuk	Bağ Bağçe-i küçük Abdal	1000	500
Hazreti Danyal mezarı ve cami-i	Kerkük	Bağ Köyü	-	500
			-	100
Toplam			5016	9506

Tabloda da görüldüğü gibi İmamzadegân Türbe vakıfları için ana kaynak ise 3 köy, 7 bağ, 1 bahçe, 1 bostan, cemaat ve çeşitli tarım ürünlerinden kaynak sağlanıyordu. 1584 yılındaki toplam gelir 9506 akçe olarak hesaplanmıştır ve 1544 yılına göre yaklaşık 2 kat artış kaydedilmiştir.

³⁶⁷ Buraya 1548 yılında 500 akçe vakfedilmiştir, toplanan bütün akçeler Şeyh İlahi isimli hademenin harcamaları ile beraber yoksul kimselere harcanmıştır. Bkz, Albayaty, s.125.

E- HAREMEYN-İ ŞERİFEYN VAKIFLARI

Vakıfları en çok ilgilendiren mevzulardan birisi de Müslümanların kiblesi ve hac yeri olan Mekke ile İslam Peygamberi'nin türbesinin bulunduğu Medine şehirleridir. Haremeyn bu iki şehir arasında bulunan adını almış. Oralarda bulunan camilerin çalışanları Hz. Peygamber'in hademeleri, Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia sâdât ve seyyid denilen kişiler farklı bölgelerden hac yapmak veya süresiz orada kalmak için ve bu iki şehre gidenlere ayrıca orada yaşayan fakir fukaranın yararlarına bir çok vakıf kurulmuştur³⁶⁸. Yıldırım Bayezid'den itibaren Osmanlı hükümdarlarının Mekke ve Medine'ye sürre alayları ile yardım yaptığı bilinmektedir. Osmanlılar, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Memlukler her yıl Haremeyn için tahsis ettikleri sürre vakıflarını devam ettirdikleri gibi bunlara imparatorluğun birçok yerinde pek çok ilaveler de yapmışlardır. Vakıfları en çok ilgilendiren konulardan birisi de, Müslümanların kiblesi ve hac yeri olan Mekke ile İslam Peygamberinin bulunduğu Medine şehirleridir. Haremeyn adını alan bu iki şehir, oralarda bulunan camilerin personeli, Hz. Muhammed'in türbesinin hademeleri, Hz. Peygamber soyundan geldiklerini söyleyen sâdât ve seyyid denilen kişiler, muhtelif memleketlerden hac yapmak için ya da devamlı olarak kalmak üzere bu iki şehre giden kişiler ve oralarda yaşayan yerli fakirler için vakıf tesis edilmiştir³⁶⁹.

Osmanlılar Haremeyn (Mekke ve Medine) vakıflardan gelen hissesini her yıl göndermeye devam etmiştir. Osmanlı devletinin birçok yerinde olduğu gibi Kerkük'te de Haremeyn-i Şerifeyn vakfı bulunmaktadır. Arşiv defterlerin incelediğimizde Haremeyn-i Şerifeyn vakfına 1540 yılında *Vakf-ı Hazret-i Muhammed Mustafa* şeklinde kaydedildiğini görmekteyiz. 1558'den sonraki belgelerde ise *Vakf-ı Haremeyn-i Şerifeyn* olarak kaydedilmiştir³⁷⁰. Haremeyn vakıf yetkilisi ve hanefi kadısı yardımlaşarak kontrol

³⁶⁸ Hamza Keleş, Serpil ASAR, *XVI-XIX Karaman Vakıflarının Hizmet Alanı*, e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi, C.2, Sayı,3,2015, s.18.

³⁶⁹ Yediyıldız, Sosyal Bütünleşme Açısından Türk Vakıfları, s.35-36.

³⁷⁰ BOA., DFE.TD.386; BOA, TTD.998; BOA, TTD.195; BOA, TTD.308; BOA, TTD.660; TKGM, VAYS.ED.5 82 BOA TT.D.111.

amacıyla merkezi yönetime sunmak için Haremeyn gelirlerini toplamışlardır³⁷¹. Elde edilen gelir Haremeyn'in ihtiyacını karşılamak amacıyla Mekke ve Medine'ye gönderilmiştir. Arşiv belgelerine göre Kerkük'te bulunan Haremeyn-i Şerifeyn vakfı hakkında bilgiler verilmektedir. Kerkük'teki vakıflar içinde en fazla gelir tahsis edilen "Vakf-ı Mekke-i Şerif" vakfidir. Kerkük'teki Haremeyn vakıfları şunlardır:

1- Evcüş Cemaati (Köyü)

Kerkük'te Haremeyn evkafına ayrılan bir köydür. Bu köy Kerkük merkezine yakındır. Köy sakinleri Evcüş cemaatinden teşkil edilmiştir. Bu cemaatin kişi adları "Kulu – كولى" ekiyle ayrılmıştır ve köyün ahalişi Türkmen'dir³⁷². 1544 yılında 88.493 akçe Haremeyn vakfına tahsis edilmiştir. Köyde toplam 412 nefer vardır. Bunları 398 hane ve 14'ü ise mücerred olarak kaydedilmiştir³⁷³. 1548'de yıllık toplam gelir 95.625 akçe olmuştur. Köy 275 hane ve 114 mücerreden oluşmuştur. Toplam da 389 nefer kaydı vardır³⁷⁴. 1592 yılından sonar köy hakkındaki bilgiler sadece vakfın geliri kaydedilmiştir. Sosyal durumu ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. 1592 yılına ait kayıtlarda ise Haremeyn vakfının geliri 99.796 akçedir³⁷⁵.

2- Cemaatler Vakfı

Bu vakıf Cemaat Sâdât Mezar vakfidir. 1544 tarihinde 5 nefer, 3 hane ve 2 mücerred olarak kaydedilmiştir³⁷⁶. İkincisi ise cemaat mezarı İmam İsmail bin İmam Musa El-Kazım Evcüş cemaati köyünün yakınındadır. Bu cemaatin ise 1544 yılında 69

³⁷¹ Ali Shakir, "Vilayeti-l Musul fil- EL-Karn EL-Sadisvel Aşar", Doktora Tezi, Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Musul 1992, s.167.

³⁷² BOA,DFE.TD.386, s.4-7.

³⁷³ TKGM,VAYS.ED.582, s.2-5.

³⁷⁴ BOA.TT.D.111,s.76-78.

³⁷⁵ Albayaty, s.132.

³⁷⁶ BOA,DFE.TD.386, s.6.

nefer vardır. 53 hane, 16 mücerred mevcuttur. 1548 yılında da 78 nefer, 53 hane, 25 mücerred olarak kaydı bulunmaktadır³⁷⁷.

3- Davudi Cemaati (Aşireti)

Bu aşiret Irak'ta bir Kürt aşiretidir. Aşiretin bulunduğu bölge ise; Kerkük, Dakuk, Tuzhurmatu ve Musul'un etrafıdır³⁷⁸. Davudiler Sufi tarikatının mensupları olarak bilinmektedirler. Bu aşiretin 24 neferi mevcuttur. Bunlardan 23 bennâk ve 1 mücerreddir. 1575 tarihinde Hz. Yunus vakıf geliri için 1436 akçe tahsis edilmiştir

4- Lâdemiyye Cemaati

1575'te cemaatin nefer sayısı 20'dir. Bunlar 17 bennâk, 3 mücerreddir. Geliri Hz. Yunus vakfı için ayrılan cemaatlerden biridir. 1575'te 1072 akçe vakıf için ayrılmıştır³⁷⁹.

5- Lek Cemaati

Lek Cemaati Irak'ın kuzey ve güneyindeki aşiretlerin içine karışmıştır³⁸⁰. Bu cemaatin 1575 yılında 59 neferi vardır. Bunlar 52 bennâk, 7 mücerreddir. 1575'te cemaatin vergi geliri Hz. Yunus vakfı için 1922 akçe olarak belirlenmiştir³⁸¹.

6- Gökçelü Cemaati

Gökçelü Cemaati Türkmen aşiretlerinden biridir³⁸². Gökçelü Cemaati 34 bennâk, 11 mücerred olmak üzere toplam 45 neferdir. 1575 tarihinde 1424 akçe vakıf için ayrılmıştır³⁸³.

³⁷⁷ BOA,DFE.TD.386, s.6-7;TKGM, VAYS.ED.582, s.2 ;BOA,TT.D.111, s.78.

³⁷⁸ Abbas AL-Azzawi, *Aşair-ül Irak (Irak Aşiretleri)*, C.2., Yayın adı yok, Bağdat 1947, s.165.

³⁷⁹ BOA,TT.D.660, s.242-243

³⁸⁰ AL-Azzawi, s.215.

³⁸¹ BOA,TT.D.111, s.105; BOA,TT.D.660, s.242.

³⁸² Faruk Sümer, "*XVI. Asırda Anadolu Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış*", İktisat Fakültesi Mecmuası,C.2, İstanbul 1952, s.317.

³⁸³ BOA, TT.D.660, s.241.

7- Yağmur Tanlu Cemaati

Bu cemaat Türkmen aşiretidir. 1575'te 10 bennâk,1 mücerred toplam 11 neferdir. 1575 yılında vakfın geliri 326 akçe olarak kaydedilmiştir³⁸⁴.

Araştırma dönemimize ait arşiv belgeleri incelediğimizde Kerkük'te Haremeyn Şerifeyn vakfın geliri ve vakıfta görevlilerin aldıkları ücret tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 19: Kerkük Nahiyesinde Haremeyn-i Şerifeyn Vakfının Gelir Kaynağı

Gelir kaynağı	1552	1596
Birinci Bostan	70	81
İkinci Bostan	88	92
Üçüncü Bostan	85	101
Dördüncü Bostan	138	155
Toplam	381	429

Sonuç olarak, vakıfların geliri kayıtlara göre Kerkük'ün evkafı Haremeyn-i Şerifeyn ile ilgili yıllık toplam 1544 yılında 96.358 akçe, 1548 yılında ise 95.625 akçe olarak tespit edilmiştir. Bunların azaldığı görülmüştür.1592 yılındaki kayda göre 99.796 akçe olup gelirden artış olmuştur³⁸⁵.

Ayrıca Haremeyn vakfının bu gelirleri muhtelif görev ve hizmetlere günlük hesabıyla ayrılmıştır. 1548 tarihinden itibaren Kerkük'te tahsis edilen vakfı Haremeyn-i Şerifeyn'in görevlileri ve aldıkları ücretler şöyledir:

³⁸⁴ BOA, TT.D.660, s.242.

³⁸⁵ BOA,DFE.TD.386, s.2;TKGM,VAYS.ED.582, s.2;BOA,TT.D.111, s.76.

Tablo 20:Kerkük'teki Haremeyn-i Şerifeyn'deki Görevlilerin Ücretleri³⁸⁶.

Görevli	1544		1548	
	Ücret Akçe olarak		Ücret Akçe olarak	
	Günlük	Yıllık	Günlük	Yıllık
Tevliyet	8	2880	10	3600
Kitabet	4	1440	2	720
Nezaret	3	1080	3	1080
Cibayet	3	1080	3	1080
Sekkâri	-	-	2	720
Hitabet	3	1080	-	-
İmam	2	720	-	-
Ma'ruf	2	720	-	-
Aşırhan	2	720	-	-
Cüzhan	1	360	-	-
Ferraş	2	720	-	-
Mi'mârî	2	720	-	-
Toplam	32	11.520	20	7200

Sonuç olarak Haremeyn-i Şerifeyn'de görev yapanın en yüksek ücret alan *Tevliyet* görevlisi olmuştur. En az ücret alan ise *Cüzhân* görevlisidir. Böylece vakfın 1544 yılında toplam masrafı 11.520 akçe ve baki kalan ise 84.838 akçedir. 1548'de 7.200 akçe masrafı vardır baki kalan ise 88.425 akçedir³⁸⁷. Bu meblağların büyük çoğunluğunun fakir fukaraya dağıtılmak üzere pişen yemeğe ve mühimmata harcandığı bilinmektedir.

³⁸⁶ BOA,DFE.TD.386; TKGM,VAYS.ED.582; TT.D.111.

³⁸⁷ TKGM, VAYS.ED.582, s.2-5; BOA,TT.D.111, s.76-78.

F-KERKÜK VAKIFLARININ KURUCULARI

Yıllardır Kerkük ve etrafında Türk, Arap ve Kürtlerin beraber yaşadıkları bir hakikattir. Bu etnik grubunun çoğunlukla dini inançlarının İslamiyet olduğunu da bilmekteyiz. Bu yüzden vakıflarda kullanılan isimlerin bir çoğu bu çerçevede oluşmuştur³⁸⁸. Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Kerkük'teki vakıf kurucularını Kerkük Tahrir Defterleri'nde geçen erkek kurucuların isimlerine göre izah etmeye çalışacağız. Bu kayıtlarda geçen erkek isimleri vakıf kurucularına göre daha geniş olup toplumun tüm katmanlarını kapsamaktadır. Tahrirlerdeki isimler belli bir dönem ait olduğu halde belgelerde geçen vakıf isimleri Türk hâkimiyetinin başlangıcından öncelere uzanmaktadır. Tahrirlerdeki isimler ile vâkıflar arasındaki bu gibi farklılıklardan dolayı vakıf isimlerini sorgulayıp aradaki benzeyen veya farklılık gösteren yönlerini görmek temel gayemiz oluşmuştur³⁸⁹.

Tablo 21: Kerkük Vakıfları Kurucularının İsimleri.

İsim Türü	Kurucu İsimleri	Sayısı	Oran %
Hz. Peygamber ve yakınlarına ait isimler	Muhammed	189	2.581
	Hüseyin	191	2.609
	Hasan	169	2.308
	Ali	163	2.226
	Kasım	38	0.519
	Abbas	34	0.464
	Abdullah	52	0.710
	Mahmud	60	0.819
	Ahmed	96	1.311
	Haydar	59	0.806

³⁸⁸ Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, 2. baskı, Ankara 2007, s.43-44.

³⁸⁹ BOA, TT.D.111; ED.582; BOA,DFE.TD,386.

Kur'anda Geçen Peygamberlerin İsimleri	İbrahim	64	0.874
	Yusuf	47	0.642
	İsmail	43	0.587
	İlyas	34	0.464
	Musa	33	0.450
Türkçe İsimler	İmamkulu	136	1.857
	Şahkulu	133	1.816
	Allahverdi	47	0.642
	Alikulu	42	0.573
	Kara	41	0.560
	Şahvirdi	101	1.379
	Allahkulu	75	1.024
	Bayram	65	0.887
	Hüseyinkulu	56	0.765
	Budak	52	0.710
	Pirkulu	48	0.655
	Kulu	47	0.642
	Hankulu	47	0.642
	Oruç	34	0.464
Diğer	Hacı	36	0.491
	Ramazan	36	0.491
	Maksud	34	0.464
	Hızır	51	0.696
	Murad	51	0.696
	Veli	66	0.901
	Baba	95	1.297
	Şah	123	1.680
	Pir	85	1.161
	Şeyh	58	0.792

Sultan	48	0.655
Seyyid	42	0.572
Piri	41	0.560
Seydi	39	0.532
Azine	39	0.532
Nazar	38	0.519
Derviş	35	0.478
Cuma	32	0.437
Yar	31	0.423
Üveys	31	0.423
Kubad	30	0.409
Nebi	38	0.519
Halil	44	0.642

Yukarıdaki en fazla kullanılan 52 isim arasına 14 Türkçe isim girmiştir. Bakıldığı zaman bölgenin genellikle Anadolu'daki Türklere meydana gelen herhangi bir bölgeden farksız olduğu ortaya çıkmaktadır. Vakıf kurucularının ise genellikle askerî sınıftan veya peyderpe yreyadan meydana geldiği görülmektedir. Kurucuların isimleri ise Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt isimlerinin yer aldığı göze çarpmıştır. Diğer açıdan baktığımızda kurucuların hepsinin erkek olması ve kadın kurucu olmaması dikkat çekici bir ayrıntıdır. O dönemki vakıf kurucularının isimleri ile günümüzdeki kullanılan isimlerin de büyük oranda benzemektedir. Bu da demek oluyor ki bölgedeki isim verme toplumsal ve dini geleneğin şekillendirdiğini tespit ederiz. *Albayaty'nin tespit ettiği vakıf kurucu kişilerden 1 tane kadın varmış, ismi de Hayriye'dir.*³⁹⁰

³⁹⁰Albayaty, s.148.

G-KERKÜK'DE VAKIF KURUCULARININ LAKAPLARI

Lakap Arapça bir kelimedir, anlamı ise bir kimseye asıl adından başka takılan ad demektir.³⁹¹ İnceleme dönemimize ait kerkük kurucuların lakapları tablo şeklinde ele alınmıştır.

Tablo 22: Vakıf Kurucularının Lâkapları³⁹².

Lakaplar	Sayısı
Şah	123
Şahkulu	133
İmam	145
İmamkulu	136
Seyyid	42
Seydi	39
Derviş	35
Hacı	36
Pir	85
Pirkulu	48
Şeyh	58
Toplam	879

İncelediğimiz döneme ait Kerkük vakıf kurucuları arasında 879 tanesinde lakabı olana rastlanılmıştır. Tabloda verilen lakaplar incelendiğinde vakıf kurucularının lakablarının büyük bir kısmı imam (145 kişi) veya imamkulu (136 kişi); şahkulu (133 kişi) veya şah (123 kişi) yada yaşlı kişiler olduklarını gösteren pir (85 kişi) lakabının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca dinî vazifelerini yerine getirmek için hacca gidip gelen Hacı lakaplılarada rastlanılmaktadır. Bunların yanında yapmış oldukları görevleri ile anılanlar da vardı.

³⁹¹ Ferit Devellioğlu, *Lugat*, yayın tarihi ve yayın yılı yok, Tarih ve Medeniyet, s.646.

³⁹² BOA,TT.D.111; ED.,582 ; BOA,TD,386.

Tablo 23: Vakıf Görevlileri ve Aldıkları Ücretler³⁹³.

Görevlinin unvanı	Ücret günlük- akçe olarak			
	1540	1558	1575	1592
Mütevelli	8	8	10	-
İmam	6	6	7	-
Müezzin	5	6	-	-
Ferrâş	2	2	3	-
Hatip	4	5	10	-
Huffaz	7	7	11	-
Katip	3	3	4	-
Cüzhân	10	13	13	-
Cibayet	1.5	1.5	1.5	-
Nezâret	3	4	5	8
Hademe	1	2	3	1
Yasinhân	2	4	4	5
Mi'mârî	1	-	2	2
Türbedar	-	5	2	-
Aşirhân	3	2	-	-
Toplam	55.5	68.5	75.5	16

Vakıflarda, vakfın hizmet çeşidine göre pek çok görevli bulunmaktadır. Bu görevliler, vakfın gelir miktarına göre ve belgedeki belirtilen miktara göre ücret almışlardır. Vakıf çalışanlarının ücretleri, vakfın gelirine göre değişmektedir. Ancak, bu

³⁹³ BOA,TT.D.111; ED.582; BOA,TD.386; BOA,TTD.660. defterlerin çeşitli sayfalarından bu veriler çıkarılmıştır.

görevlilere vakıflarda aldıkları ücretler (cihet) dışında buğday, elbise vs. gibi aynı yardımlar da yapılmıştır³⁹⁴.

Tabloda arşiv belgelerinden elde ettiğimiz görevlilerin sayısı yaklaşık 15'tir. Bunlar vakıflarda görev yapan veya hizmet veren kişilerdir. En yüksek ücreti 1575 yılında almışlardır. Ayrıca görevlilerden en yüksek ücret alan ise Cüzhân olup en düşük ücret alan da Mi'mari görevi yapandır. Genel olarak diğer yıllarda aldıkları ücret buna oranla kısmen düşüktür. Vakfın idaresi, müteveli vakfın şartları doğrultusunda kadı tarafından tayin olunur ve vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'i hükümler doğrultusunda idare ederdi. Görevleri, vakıfların muhafaza ve imarı, görev yapacak personelin seçimi, gerekli, tasarrufların yapılması, vakfın yararına olan işlerin yapılarak elde edilecek gelirin görevlilere ve mevkufun aleyhe dağıtılması olarak özetlenebilir. Nazırın görevi ise, mütevelinin yaptığı işleri denetlemektir. Şu halde, nazır, bir vakfın idaresinde kuvve-i kanunîye'si, müteveli ise kuvve-i icraiye'si mesabesinde idi. Müteveli ve nazırların yetkilerini tayin eden kanun, öncelikle "şart-ı vakıf"a, ikinci olarak "teamül"e ve son olarak da "rey'-i hakim"e dayanmaktaydı.

---

³⁹⁴ Mustafa, Öztürk, *Bursa'da Hububat Fiyatları*, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 7, Sayı 1, İzmir 1992, s. 187.

SONUÇ

Osmanlı Devleti için önemli bir şehir olan Kerkük üzerine yaptığımız çalışmamızı 1534 ile 1600 tarihleri arasında sınırlayarak şehrin bu tarihler arasındaki siyasî, ekonomik ve sosyal durumunu ele almaya çalıştık. Burada belirtmemiz gereken bir diğer mesele ise kaynakların sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğunda, ortaya çıkan çalışmada bir takım eksikliklerin varolabileceğidir.

Kerkük, eskiden beri zengin ve birçok medeniyetin bulunduğu bir bölgede yer almaktadır. Kerkük ve etrafında M.Ö. 2600 yılına uzanan eserlere dayanarak insanların bulunduğunu söylemek mümkündür. Kerkük Osmanlı hakimiyeti önceki yıllara baktığımızda Türk hükümetleri tarafından yönetildiğini de tespit etmiş bulunmaktayız. Çalışmamızda bir diğer konuya dikkat çekecek olursak, bölgede tespit ettiğimiz köylerin çoğunluğunun buraya gelip yerleşen Türkmenler tarafından kurulmuş veya ihya edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Arşiv kaynaklarına göre Kerkük'te 28, Dakuk'ta 20 ve Nilkaz'da 24 köy kaydı mevcuttur. Ayrıca Kerkük nüfusunun çoğunluk olarak tarım ile meşgul olup vergi yükümlülüğünü köylülerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Köylerde çok miktarda yetiştirilen hububat, bakliyat, susam ve pamuk ziraatı bölgedeki ticareti canlandırarak bölge halkına ekonomik katkıda bulunmuştur. Köylerde hemen hemen hepsinde buğday ve arpa üretimi yapılmakla birlikte köylerde hayvancılık ile de uğraşmıştır.

Kerkük ve civarındaki bölgelerin ilk resmi nüfus sayımı ise 1548 yılında Kanûnî devrinde yapılmış olup verilere göre ise nüfusun çoğunluğu müslümanlardan oluşmaktadır. Bu sıralama Türkler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Kürtler, Araplar ve diğer milliyetler şeklinde tespit edilmiştir.

Kerkük Şehri'nin en dikkat çekici fiziki yapıları olan cami, zaviye ve tekkeler şehrin tarihinde mühim bir yer almaktadır. Arşiv defterlerini incelediğimizde Kerkük'te 3 cami, 1 tekke, 4 türbe ve 11 zaviye bulunmaktadır.

Kerkük ve civarındaki coğrafyada arşiv defterlerine göre 161 tımar, 9 zeamet ve 4 has kaydı vardır. Belgelerden elde ettiğimiz verilere göre de buldukları yer ve gelirlerini tablo şeklinde ele aldık.

Araştırma yaptığımız döneme ait Kerkük ve bölgedeki vakıfları inceledik. Vakıfların geliri, gideri, vakıf çalışanlarının aldıkları ücret ve kurucuların lakaplarının tespitini yaptık. Osmanlı Devleti kendisinden önceki diğer İslam devletleri gibi vakıf konusuna önem vermiş ve kuruluştan itibaren devletin siyasî ve iktisadî gelişmesine paralel olarak vakıf müesseselerinin sayısı da artmıştır. Osmanlı devleti burada yaşayanların hayat tarzları ve uygulamalarına karışmayıp hemen hemen aynı bırakmıştır.

Osmanlı hakimiyetinde olan diğer bölgelerdeki gibi Kerkük'ün arazilerinin büyük bir bölümü vakıf arazisi olarak bilinmektedir. Vakıf arazilerin gelirlerini genellikle Haremeyn-i Şerifeyn'e gönderilirdi. Vakıfların geliri köylerden, mezraalardan ve oradaki halkın kontrolünde olan arazilerden tahsis edilirdi. Kerkük'te arazilerin büyük bir kısmı imam ve türbeler için vakfedilmiştir, bu vakıfların geliri ise türbe hizmetinde çalışanlara verilirdi. Ayrıca türbe ziyaretine gelenler için de yemek ve konaklama için harcanırdı.

Sonuç olarak çalışmamızda kullanılan arşiv belgelerinin eksikliklerini göz ardı ederek ve tahrir defterini esas olarak ele aldığımızda şunları ifade etmek gerekir ki, yaptığımız bu çalışma bize büyük oranda Kerkük'ün siyasi, ekonomik ve sosyal alandaki vergilendirme düzeni ve nüfusunun taksimatı hakkında ayrıntılı bir tablo çizmemize katkı sağlamıştır. Bahsettiğimiz üzere bu konu ile ilgili kaynakların eksik ve ulaşımının zor olduğu hususunun göz önünde tutup başka kaynaklardan yardım alınarak araştırma konusunun daha da genişletilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tapu Tahrir Defterleri;

BOA, TTD.No: 111.

BOA,TTD. No: 1028.

BOA, TTD.No: 195.

BOA, TTD. No: 998.

BOA, TTD. No: 308.

BOA,TTD. No: 660.

Defterhane-i Amire Tahrir Defteri

BOA.,DFE.TD. No:386.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü

Evkaf Defteri, TKGM,VAYS.ED. No: 582.

TK, KKA. No: 285.

Maliyeden Müdevver Defterleri

BOA MAD. No:17895.

Yayınlanmış Vesikalar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Musul – Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.11, Ankara 1993.

111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2013.

Araştırmalar ve İncelemeler

- ABDALLAH, İnas Saadi, *Tarih'ül-Irakı-l EL-Hadis 1258-1918 (Irak'ın Modern Tarihi 1258-1918)*, Dar Adnan Matbaası, Bağdat 2014.
- ABDULLAH, Cihat İzzet, *Kerkük vil-ahd'il-Arabiy'il-İslami (1258Arap İslam Döneminde Kerkük 1258)*, yayın evi yok,yayın yılı yok, Kerkük.
- ABDULLAH, Tarık, *21. Yüzyılda Devlet ve Vakıf Vesayetten Ortaklığa*, otuz birinci yıl, Sayı 361, EL-Mustaqbal AL-Arabi (dergi), Lübnan 2009.
- ABO-DALH, Salem Hashem Abbas, *Education in Iraq during the period (1534-1933)*, Kerbela il Eğitim Müdürlüğü, y.tarihi. yok.
- ABU HALİL, Shawki, *Al-Hadaratu'lArabiyye-l İslamiyye ve Müciz ani-l Hadaratul-Sabika*, Dâru'l-Fikr, Şam 2007.
- AHMED B. LÜTFÜLLAH, Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel, OsmanlıTarihi (1299-1481)*, İnsanYayımları, 1995.
- AHMED, Sami Said, *Tarım ve Sulama*, Irak Medeniyeti, C.2, Bağdat 1985.
- AL-AZZAWİ, Abbas, *Aşair-ül Irak (Irak Aşiretleri)*, Yayın adı yok,C.2, Bağdat 1947.
- AL-AZZAWİ,Abbas,*Tarih 'ul-IrakBeyn'el-İhtilalayin (İki İşgal Arasında Irak'ın Tarihi)*,C.2, Dar el-Alrabiyye Matbaası, Beyrut 2004.
- ALBADİSSİ, Şeref Han, *Şerefname*, (çev- Muhammed Ali Avni), Dar-ülz-Zaman, Şam 2006.
- ALBAYATY,İsam, *Musul ve Kerkük Vakıfları H.922-1112/ M.1516-1700*,Gazi Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,Ankara 2020.
- AL-BERHAWİ, Raad Mahmud Ahmed, "*Hidemâtu'l-Evkâffi'l-Hadarati-l İslâmiyye*", EL-Mecme-ul İlmi, Bağdat 2002.
- AL-DURİ, Abdulaziz, *Evrak fil Tarih vel Hadara*, 2. Baskı, Dar-ül Gharb EL-İslami, Beyrut 2007.
- AL-GEYLANİ, Miad Şerefeddini-1, *Osmanlı Döneminde Bağdat'ta Tekiye Tarihi ve Tasavvufluk*, Darül-kütüpül-İlmiyye, Beyrut 1971.

- ALİ BEK, Menhel İsmail Hüseyin, “*Tarihu-l Hadameti-l Vakviyye fil-Musul, (M. 1834-1918)*”, Bağdat Üniversitesi İbn Rüşd Eğitim Fakültesi, Bağdat 2005.
- ALİ, Ali Shakir, *Tarihül- Irak-ıl Siyasi fil Ahd-ıl Osmani 1638-1750 (Osmanlı Döneminde Irak'ın Siyasi Tarihi 1638-1750)*, Temmuz Matbaası, Musul 1984.
- AL-MUSTAFA, Hüseyin Ali Ubeyd, “*Al-Basra fi Matla'ıl Ahdil-Osmani M.1546-1668*”, Doktora Tezi, Basra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basra 1998.
- AL-QAHWATİ, Hussein Mohammed, “*Osmanlı'nın Birinci ve İkinci İhtialında Irak'ın Tarihi (1534-1638)*”, Yüksek lisans Tezi, Bağdat üniversitesi- Edebiyat Fakültesi, Bağdat 1975.
- AL-RAİD, Cubran Mesut, *Modern Dilbilimi Sözlüğü*, Darul-ilm Lilmalayin, Beyrut 1992.
- AL-TBARİ, Muhammed Bin Cerir, *Tarihu-ı Ümem ve'l-Müluk*, C.6, yayınevi yok, yayın tarihi yok.
- ANWAR, Abdulaziz Süleyman, *Tarih'ül-Irak'ıl-Hadis (Irak'ın Modern Tarihi)*, Dar EL-Katip'il-Arabi, Kahire 1968.
- AŞIKPAŞAZADE, *Tevarih-i Âli Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi*, Amire Matbaası, İstanbul H.1332.
- AZAMİ, Haşim-i, *İmam-ı Azam Cami'nin Tarihi ve Azamiye Mescitleri*, Matbaat-l Ani, C,1, Bağdat 1964.
- BABAN, Cemal, *Usul-i Esmâ-il Müdün-i vel Mavaki-l-rakiyye*, Bağdat 1986.
- BAKIR, Taha- Fuat Sefer, *Eski Eserler ve Medeniyet Yerleri Rehberi*, C.4, Bağdat 1962.
- BAKIR, Abdulhalik- Ferruh Kayalan, “*Geçmişten günümüze Türkmen Şehri Dakuk (Tavuk)*”, OğuzTürkmen Araştırmaları Dergisi, C. 3, Sayı 2, Aralık 2019.
- BAKIR, Taha- Fuad SEFER, *EL-murşid ilâ Muvatin-il etar vel Hadara Marhale-ı Rabia (Arkeoloji ve Medeniyetler Yerleşime Rehber Dördüncü Gezi)*, Irak Kültür Bakanlığı Yayınları, Bağdat 1965.

- BATATU, Hanna, *EL-Irak EL-Tabakatu'l-İçtimaiyye vel-herakatu'l-Tevriyye Min'el Ahd-l Osmanni Hatta Kıyam'ı-lcumhuriyye (Irak'ın Sosyal Tabakası ve Devrimci Herakatu Osmanlı Döneminden Cumhuriyetin İlanına Kadar)*, Müesseset'ilebhas'il Arabiyye, Beyrut 1990.
- BAYAT, Fazıl, “*Arap Sahasında Osmanlı Devleti*”, Arap Birliği Araştırma Merkezi, Beyrut 2007.
- BAYATLI, Nilüfer, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, TTKYayınları, Ankara 1999.
- BOZKURT, Nebi, *Medrese*, Türkiye Diyanet VakfıYayınları, C.28, Ankara 2003.
- BRITANNICA, “*Encyclopedia*”, Britannica Ansiklopedisi, C.13, London 1965.
- BROCKELMANN, Karl, *İslam Halklarının Tarihi*, (Çev, Nabih Amin Faris ve Mounir Baalbaki), Dar-ül Melayin Matbaası, Beyrut 1948.
- ÇELEBİ, Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayan, Yüzel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, YKY, C. 4, İstanbul 2001.
- DALGIN, Nihat, “*Secde*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul 2009.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Lugat*, Tarihve Medeniyet, yayın tarihi yok.
- DÜNDAR, Abdülhamit, “*Selçuklular Devri Bağdat Medreseleri: İmam-ı Azâm Ebu Hanife Medresesi Örneği*”, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- EDMONDS, C.J, *Kürd, Türk ve Arap*, (Çev, Cercis Fethallah), Dar Aras Matbaası, Erbil 2012.
- EL-ASKALANİ, Ahmed Bin Ali İbn Hacer, *Fethu'l -Bari*, Mektebetül Melik Fahad el-Vataniyye, C.5, Riyad 2001.
- EL-BARHAWİ, Raad Mahmud, *Arap ve İslam Medeniyetinde Vakıf Hizmetleri*, Bilim Konsey Yayınevi, Bağdat 2002.
- EL-BAŞA, Hasan, *İslam Eserlerine Giriş*, Darül-i itthati-l Arabi Yayınevi, Kahire Üniversitesi, y.tarihi yok.

- EL-CUNDİ, Halit Abdulkadir, *Osmanlı Devletinde Toprak Sistemi*, İksadYayımları, Ankara 2021.
- EL-DABIT, Shakir Sabır, *Mucez Tarih 'i-l Türkman fil-Irak 673-1985 (Irak'ta Türkmen Tarihinin Özeti 673-1985)*, Beyt'il Warrak Matbaası, Bağdat 2011.
- EL-DARRACİ, Hamad Mohammed Hasan, *EL-Rabit felTekaya-l Bağdadiyye fil Ahdi-l Osmani (M.1534-1917)*, DarülŞuuni-l Sakafiyye, Bağdat 2001.
- EL-HAMEVİ, Yakut, *Mucemü 'l-Büldan*, Dar SaderYayımları, C.4, Beyrut 1977.
- EL-HASANİ, Abdulrazzak, *EL-Irak Kadimen ve Hadisen (Irak Eskiden ve Moderiken)*, İrfan Matbaası, Sayda 1958.
- EL-HASANİ, Abdulrazzak, *Eski ve Yeni Irak*, El-RafideyinYayınevi, Lübnan 2013.
- EL-SAMANCİ, Aziz Kadir, *EL-Tarih 'ul- Siyasi Türkmen 'ul-Irak, (Irak Türkmenlerin Siyasi Tarihi)*, Dar el-Saki Yayınları, Beyrut 1999.
- ELŞEYBANİ, İbn-i EL-Deybi, *Hadaikül Ahbar ve Matali-ül Esrar FisSirat-il Nebiy-l Muhtar*, Mektebil Mekkiye Matbaası, C.1, Suudi Arabistan 1993.
- EL-ZAWAHREH, Teysir Khalil, *Religious Endowments and Life The Ottoman Province of Damascus is The Sixteenth and Serenteenth Centuries*, Jordan 1992.
- EMECEN, Feridun M, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- EMECEN, Feridun M, *"Irak'ın Seferi"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, İstanbul 1999.
- EMİN, Hüseyin, *Tarih 'il-Irak fil Asrı-l Selcuki (Selçuklu Döneminde Irak'ın Tarihi)*, İrşad Matbaası, Bağdat 1965.
- EROĞLU, Cengiz vd, *"Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul"*, ORSAM, Ankara 2012.
- FEHMİ HÜSEYİN, Abdulmecid, *Meşahir 'l-Elviya-ı Irakiye (Irak'ın Ünlü Vilayetleri)*, Dicle Matbaası, Bağdat 1947.
- GAB, Hamilton, *Harold Bowen, Arap Topluluğu ve Batı*, (Çev, Dr. Ahmed İbiş), Darül- Kütüb-ülVataniyye, C.1, Abu Dhabi 2012.

- GÖKBİLGİN, M.Tayyib, "Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- GÜNDÜZ, Ahmed, *Kerkük*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara 2002.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Klasik dönemde Osmanlı Devleti Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.
- HAMDAN, Muhammed, *Tekayevel Zaveya fi Türkiye (Türkiye 'de Tekke ve Zaviyeler)*, Sakafa-l Diniyye Yayınevi, Kahire 2012.
- HIZLI, Mefail, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.2, Sayı 2, Uludağ 1987.
- HÜRMÜZLÜ, Habib-Ekrem Pamukçu, *Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2005.
- HÜSEYİN, Abdulmecid Fehmi, *Meşahir'l-Elviya-ı Irakiye (Irak'ın Ünlü Vilayetleri)*, Dicle Matbaası, Bağdat 1947.
- HÜSEYİN, Fazıl, *Muşkilet'il Muwsil (Musul Sorunu)*, Eşbiliye Matbaası, Bağdat 1977.
- İBN HİŞAM, *Es-Siretü'n-Nebeviyye*, Darülkütap el-Arabi Yayınevi, C.4, Beyrut 1990.
- İBNÜ-L ESİR, *EL-Elbab fi Tehzip-il Ensab*, Mektebet-ülMusanne, Bağdat, yayın tarihi yok.
- YUVALI, Abdulkadir, *Daruga*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul 1993.
- İBNÜ-L ESİR, el-Kamil fi Tarih, C.11. yayın tarihi yok.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Al-Devletu'l-Osmaniyye Tarih vel-Hadara*, (Çev, Salih Sadavi), İstanbul 1999.
- İNALCIK, Halil, *H. 835 Tarihli Suret-i Defter-ı Sancak-ı Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara 1987.

- İNALCIK, Halil, *Yükselişten Çöküşe Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev, Muhammed Al-Arnaout), Dar EL-Madar EL-İslami, Beyrut 2002.
- KARA, Mustafa, “Tekke”, Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 2011.
- KASAPOĞLU, Saad, *Kanûnî Kerkük'te*, Tarih Okulu, Sayı 2, Kış 2009.
- KELEŞ, Hamza, “*Valiliklere Göre Yozgat Vakıfları 1400-1920*”, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 1996.
- KELEŞ, Hamza, ASAR, Serpil, *XVI-XIX Karaman Vakıflarının Hizmet Alanı*, e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi, C.2, Sayı, 3, 2015
- KENANOĞLU, M. Macit, “*Vergi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.43, İstanbul 2013.
- KEVSEROĞLU, Necat, *Kerkük Bi Aklam-l Rehale (Seyyahların Kaleminde Kerkük)*, Kerkük 2019.
- KEVSEROĞLU, Necat, *Mucem-il Mevak-il Irakiyye Bi- Esmâ Türkiyye*, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük 2014.
- KHASBAK, Cafer Hüseyin, *EL-Irak fil-Ahd'il-Mağul'il-İlhaniyin (Moğol, İlhanlı Döneminde Irak Tarihi)*, EL-Ani Matbaası, Bağdat 1968.
- KILIÇ, Remzi, *Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası*, TÜBAR-XXVIII/ Güz, Türkiye 2010.
- KOÇ, Hasan, “*Osmanlı Döneminde Şehrezor Eyaletinde İdari Taksimati*”, Dini Araştırmalar Dergisi, C.17, Sayı 45, Ankara 2014.
- KOÇ, Hasan, “*Şehrizor'un Tarihi Coğrafyası*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2014.
- KÖSE, Salih- Savaş Karagözlü, “*Yengice (Kerkük Yer Adları)*”, SUTAD, Sayı 46, Bartın 2019.
- KRAN, Abdullah vd, *Heviyet Kerkük (Kerkük'ün Kimliği)*, Merkez Rudaw Matbaası, Erbil 2018.

- MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- MESUD, Cübran, *Mucem-i el-Raid*, Darüililm Lilmelayin Yayınları, Beyrut 1992.
- MESUDİ, *Muruc ez-Zeheb*, C.2, Asriyye yayınevi, Beyrut 2005.
- Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.
- NASIR, İbrahim, *Eğitime Giriş*, Dar Ammar Yayınevi, Ürdün 2011.
- OLİVİER, G.A, "*Olivier'in Irak Gezisi*, (Çev,Dr. Yusuf Hubbi)", Mecme-il ilm-il Iraki, Bağdat 1988.
- KALLEK, Gengiz, *Feddân*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul 1995
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "*Meraga*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara 2004.
- ÖZKAN, İsmail H., "*Irak*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, İstanbul 1999.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları*, Gazi Akademik Bakış, C.9, Sayı 18, Yaz, 2016.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "*Bursa'da Hububat Fiyatları*", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.7, Sayı 1, İzmir 1992.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.2, İstanbul 1993.
- SAATÇI, Suphi, *Kerkük ve Heviyetuhal-İmraniyye (Kerkük'ün Kent Kimliği)*, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük 2010.
- SAATÇI, Suphi, *Kerkük Yöresi Halk Mimarisinden Örnekler*, Ankara Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.
- SAATÇI, Suphi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996.

- SAATÇİ, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, ÖtükenYayınları, İstanbul 2003.
- SAATÇİ, Suphi, *The Urban Fabric and Traditional Houses of Kirkuk*, KerkükVakfıYayınları, İstanbul 2007.
- SAATÇİ, Suphi, *Türkmen Boyları ve Irak'taki Yerleşim Yerleri*, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük 2010.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Arûs Resmi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul 1991.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Bâd-ı Hevâ*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1991.
- SAK, İzzet, *Kadı Sicilleri Işığında Konya'da Yapılan Vakıflar (1650-1910)*, Konya 2012.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Alâm (Özel İsimlerin Sözlüğü)*, Mıhran Matbaası, C.5, İstanbul H 1314.
- SARI, İbrahim, *Büyük Türk Medeniyeti*, Nokta E-Book, 1.Baskı, Antalya 2007.
- SHAKİR, Ali, “Vilayeti-ı Musul fil- EL-Karn EL-Sadis vel Aşar”, DoktoraTezi, *Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, Musul 1992.
- SÜMER, Faruk, “XVI. Asırda Anadolu Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, İktisat Fakültesi Mecmuası, C.2, İstanbul 1952.
- ŞÜKRİL-ELÜSİ, Muhammed, *Bağdat Mescitleri ve Eserlerinin Tarihi*, Darül Selam Matbaası, Bağdat H.1346.
- TAKKUŞ, Mohammed Süheyil, *Osmanlı Tarihi Kuruluştan Hilefetin Devrine Kadar*, Dar EL-Nafais Yayınevi, Beyrut 2008.
- TAKKUŞ, Mohammed Süheyil, *Tarih 'ül-Devlet 'ül-Safeviyye fil-İran (İran'da Safevi Devletinin Tarihi)*, Dar EL-Nafais Matbaası, Beyrut 2009.

- TALBANİ, Nuri, *Kerkük ve Muhavelat-i Tağyir Vakiiha-l Kavmi (Kerkük Bölgesi ve Ulusal Gerçekliğini Değiştirmeye Girişimler*, Dar Alhikma Yayınları, 2. Baskı, Londra 1999.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C.1, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C.4, 6. Baskı, Ankara.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul 2012.
- YILDIZ, Hakan, *Irak Musul Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.
- ZUHDİ, Yekün, *Elmuhtasar fil Vakıf*, Sima Matbaası, Beyrut 1966.

Kur'an-ı Kerim Ayetleri

- K, kerim 3/79.
- K, kerim 2/267.
- K, kerim 22/77.
- K, kerim 52/20.
- K, kerim 43/34.
- K, kerim 9/108.

Lugat Kaynakları

- Büyük Lugat ve Ansiklopedi, Sabah Yayınevi, 19. Cilt.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Lugat, yayın yılı yok, Tarih ve Medeniyet yayınevi.

İnternet Kaynakları

<http://almasalah.com/ar/news/49505/%D8%AA%D8%AD%D8%B1%D9%8A%D8%B1->

1-. (E.T. 25.12.2019).

<http://kerkukturkclerindir.blogspot.com/2007/10/kerkkteki-kapak-beylii.html>.

(E.T.04.05.2019).

<http://wiki.dorar-aliraq.net/iraqilaws/law/19801.html>. (E.T.01.01.2020).

<http://wikimapia.org/35457091/ar/%D8%A8%D8%B5%D8%A7%D8%B5>

(E.T.25.12.2019).

<https://www.almirbad.com/Details/34152> (23.12.2021).

<https://tr.pinterest.com/pin/>; (20.08.2021).

<https://ar.wikipedia.org/wiki/> (E.T. 02.05.2021).

<https://ar.wikipedia.org/wiki/> (E.T. 15.01.2020).

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File>. (E.T. 03.08.2020).

[https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B4%D9%8A%D8%B1_\(%D9%82%D8%](https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B4%D9%8A%D8%B1_(%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9))

[B1%D9%8A%D8%A9\)](https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D8%B4%D9%8A%D8%B1_(%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%A9)). (E.T.22.01.2020).

<https://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b24343/> (E.T. 12.01.2022).

<https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D8%B1%D8%AC%D9%8A%D9%84>.

(E.T.22.01.2020).

[https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D8%B4%D9%83%D8%A](https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D8%B4%D9%83%D8%A7%D9%86)

[7%D9%86](https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D8%B4%D9%83%D8%A7%D9%86) (E.T. 15.01.2020).

<http://www.everycastle.com/Kirkuk-Citadel.html> . (11.12.2021).

<http://www.alsumaria.tv/news/229214>. (E.T. 20.12.2019).

<http://wiki.dorar-aliraq.net/iraqilaws/law/19801.html>. (E.T.01.01.2020).

<http://www.bizturkmeniz.com/ar/index.php?page=article&id=12243> (E.T. 08.05.2021).

<https://www.wikiwand.com/ar/>. (12.05.2021).

<https://mawdoo3.com> (E.T.10.02.2020).

EKLER

Ek 1.Kerkük'teki Haremeyn vakıfları Evcüş Köyü³⁹⁵.

³⁹⁵TKGM,VAYS.ED.582,s.2.

Ek 2.Kanun-ı Nahiye Kerkük³⁹⁶

³⁹⁶BOA.TT.D.111, s.25.

Ek 3.Kanun-ı Nahiye Dakuk³⁹⁷

Ek 4. Kerkük Kalesi ve Leylan'ı³⁹⁸ gösteren minyatür.³⁹⁹

³⁹⁸ Kerkük'e bağlı Kara Hasan Nahiyesinin merkezidir. Kerkük'ün Güneydoğusunda bulunmaktadır ve 25 km uzaklıktadır. Bknz; Baban, s.270.

³⁹⁹Matrakçı Nasuh,*Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, (nşr. Hüseyin Gazi. Yurdaydın), Ankara 1976.

Ek 5. Baba Gurgur 1932 yılına ait bir fotoğraf.⁴⁰⁰

---

⁴⁰⁰<https://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b24343/>. (E.T. 12.01.2022).

Ek 6. Kerkük Kalesi'nin Girişi.⁴⁰¹

---

⁴⁰¹<http://www.everycastle.com/Kirkuk-Citadel.html> .(11.12.2021).

Ek 7. Danyal Peygamber Camisi ve Minaresi.⁴⁰²

⁴⁰²<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:> (E.T. 03.08.2020).

Ek 8. DanyalPeygamber Türbesi.⁴⁰³

⁴⁰³Fotoğraf; <https://www.wikiwand.com/ar/>. (12.05.2021).

Ek 9. Kerkük Kalesi Eski ve Yeni Hali.⁴⁰⁴

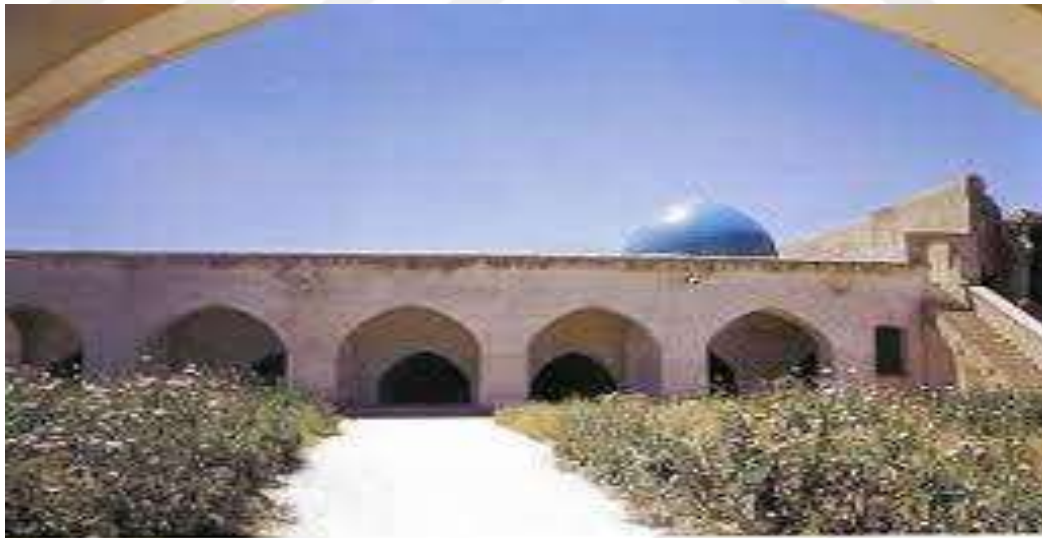
⁴⁰⁴1. Fotoğraf, <https://tr.pinterest.com/pin/>; (20.08.2021), 2. Fotoğraf İbrahim-ı Ellaf, Kerkük Kalesi, 2012. İbrahim-ı Ellaf Günlüğü sitesinden alınmıştır.

Ek 10. Dakuk'ta İmam Zeynel Abidin Türbesi.⁴⁰⁵

Ek 11. Ulu Cami.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵<https://www.almirbad.com/Details/34152> (23.12.2021).

⁴⁰⁶GengizEroğlu, Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdil, "Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul", *ORSAM*, Ankara 2012, s.179.

Ek 12. Altunköprü'yü Gösteren Minyatür.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, (nşr. Hüseyin Gazi. Yurdaydın), Ankara 1976.